

10
Podstawy wykształcenia współczesnego

413

E. FREEMAN

DZIEJE EUROPY

Wydawnictwo M. ARCTA w Warszawie

Handwritten scribble

~~376~~

413

DZIEJE EUROPY

DRUKARNIA M. ARCTA W WARSZAWIE, ORDYNACKA 3.

<http://rcin.org.pl>

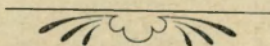
DZIEJE EUROPY

PRZEZ

Edwarda E. Freemana

przekład polski

J. RODZIEWICZ

WARSZAWA
NAKŁADEM MICHAŁA ARCTA

1904

CBGiOŚ, ul. Twarda 51/55
tel. 0 22 69-78-773

<http://rcin.org.pl>

Дозволено Цензурою.
Варшава, 17 Февраля 1903 года.

413

I.

Europa i jej mieszkańcy.

1) **Rasy ludzkie.** Sięgając w najbardziej odległą przeszłość, o której cokolwiek wiedzieć możemy, znajdujemy rozmaite ludy, mówiące rozmaitemi językami, to znaczy innemi słowy, iż rozmaite ludy używały odmiennych wyrazów, dla oznaczenia tych samych przedmiotów. Nawet teraz, gdy niektóre z nich mówią językami tak do siebie niepodobnemi, iż nie mogą porozumieć się z sobą, możemy niekiedy zauważyć, że musiał istnieć pewien okres, podczas którego wszystkie miały mowę wspólną.

Możemy również przekonać się, że główne wyrazy niektórych języków, oraz ich odmiany, były niegdyś jednakowe. Jeżeli widzimy, że to co my nazywamy nocą, po niemiecku będzie nacht, po łacinie nox, a po grecku nyks, i jeżeli znajdujemy ten sam rodzaj podobieństwa w wielu innych wyrazach, nie mamy powodu do wątpienia, że wszystkie te języki stanowiły niegdyś jedną mowę wspólną.

Porównywując w ten sposób rozmaite języki, możemy podzielić ludy na kilka wielkich gromad. Każda z nich zawiera obecnie kilka ludów, mówiących kilkoma językami, dawniej stanowiły one jeden naród, posiadający jedną mowę.

W tej książce będziemy mówili nieco obszerniej tylko o ludach, które bądź mieszkały w Europie, bądź też w tych częściach Azji i Afryki, których dzieje łączyły się zawsze z historią Europy.

Możemy je rozgatunkować na trzy wielkie gromady: na ludy aryjskie, semickie, i te, które będąc z sobą spokrewnione lub nie, oznaczymy po prostu jako nie należące do żadnej z dwóch gromad powyższych.

2) **Ludy aryjskie.** Gromada ludów, do których od początku historii należała większość narodów europejskich, nazywa się wogóle *aryjską*. Prawie wszystkie języki używane obecnie w Europie i w innych krajach, gdzie osiedli Europejczycy, również jak i te, któremi mówią mieszkańcy większej części Azji, stanowiły niegdyś jeden język.

Narody, które posługiwały się tym starym aryjskim językiem, zamieszkiwały ongi wszystkie razem środkową część Azji, wynalazły niektóre najpotrzebniejsze rzemiosła, oraz wytworzyły pewne pojęcia religijne i urządzenia społeczne przed rozpięrcznięciem się w rozmaite strony. Wnosimy o tem stąd, że znaczna ilość pierwiastkowych wyrazów, odnoszących się do powyższych przedmiotów, pozostała dotąd wspólną wszystkim językom aryjskim, lub też większej ich części.

Ale już na długo przed rozpoczęciem historii pisanej, ci odlegli przodkowie nasi zaczęli opuszczać swoje stare siedziby i kierować się jedni na zachód, drudzy na południowy wschód.

Ci, którzy posunęli się w stronę południowo-

wschodnią, osiedli w Persyi, i w Indjach północnych.

Sanskryt, dawny język Indyi północnych, różni się mniej od pierwotnej formy wspólnej mowy aryjskiej, niż inne języki.

Inne ludy aryjskie powędrowały na zachód, i osiadły w Europie i w krajach azyatyckich, sąsiadujących z Europą. W późniejszych czasach, ludzie zaczęli opuszczać Europę i zakładać osady, czyli kolonie w Ameryce i Australii, gdzie dotąd zachowują język tych krajów europejskich, skąd pierwotnie przybyli.

3) **Ludy semickie.** Ludy semickie, osiadłe na terytoryach Azji, znajdujących się przeważnie pomiędzy wschodniemi a zachodniemi dzielnicami aryjczyków, stanowią główną gromadę, nas tu bliżej zajmującą. Są to: żydzi, fenicyanie, syryjczycy i arabowie.

Języki wszystkich tych ludów są nader blisko spokrewnione z sobą.

Ludy semickie zajęły znacznie mniejszą część świata niż aryjczycy, ale stanowisko ich w dziejach religii było bardzo wybitne. Trzy bowiem religie, które nauczyły ludzi czcić jedyne Boga: judaizm, chrześcijaństwo i mahometanizm, powstały pośród nich.

Fenicyanie, zarówno jak arabowie, w rozmaitych epokach zdobywali kraje i zakładali kolonie w wielu miejscowościach Afryki, a nawet Europy.

4) **Ludy europejskie nie-aryjskie.** Gdy aryjczycy poraz pierwszy przyszedli do Europy, znaleźli tam mieszkańców, którzy nie byli ani aryjczykami, ani semitami, a których wypierając stopniowo, wytępiłi lub też usunęli do głębszych zakątków kraju. W nielicznych zaledwie stronach Europy pozo-

stały dotąd resztki tych dawniejszych ras nie aryjskich.

W górzystych krainach, na wybrzeżach Hiszpanii i Francyi, mieszkańcy mówią dotychczas językiem baskijskim, jednym z tych, które były w użyciu przed przybyciem aryjczyków.

Baskowie zajmowali niegdyś całą Hiszpanię i znaczną część Europy zachodniej, teraz zaś są wciśnięci w nieznaczny obszar.

Na drugim krańcu, na północy, finnowie, lapończycy, resztki innego ludu, nie aryjskiego, nie mówią również językiem aryjskim.

W niektórych znowu częściach wschodniej Europy, ludy nie aryjskie zwyciężyły aryjczyków. Do takich należą węgry i turcy; jedni i drudzy przedostali się do Europy w epoce, której dzieje są nam już dokładniej znane. Ale węgry, chociaż zachowali swój język nie aryjski, przyjęli jednak religię i obyczaje europejskie. Turcy tego nie uczynili.

Z wyjątkiem małej liczby pozostałych ludów, które zamieszkiwały Europę przed przyjściem aryjczyków, lub wymienionych dwóch narodów nie aryjskich, przybyłych do Europy w późniejszym okresie, wszystkie inne ludy europejskie, i mieszkańcy osad europejskich w innych częściach świata mówią językami pochodzącymi od pierwotnego pnia aryjskiego.

5) **Geografia Europy.** Stały ląd Europy, dokąd przybyła zachodnia gałąź szczepu aryjskiego, składa się w swojej środkowej części ze zwartej masy lądu, łączącej się bez przerwy z Azją, oraz z dwóch systematów wysp, półwyspów i mórz śródziemnych północnych i południowych.

Brzegi całej południowej Europy oblewa morze Śródziemne, wielki obszar wody, znajdu-

jący się pomiędzy trzema lądami Europy, Azji i Afryki. W skład tej południowej części wchodzi przeważnie trzy wielkie półwyspy: Grecya, Włochy i Hiszpania, odcięte górami (Pireneje, Alpy i inne), od głównego lądu Europy środkowej.

Na morzu Śródziemnem leży kilka znaczniejszych wysp: Sardynia, Sycylia, Kreta, Cypr, wiele zaś pomniejszych wysepek znajduje się przeważnie pomiędzy Grecją i Azją na morzu zwanem Egejskiem czyli Archipelagiem. Cały ten kraniec Europy składa się z wysp i półwyspów, z zatokami i cieśninami, ciągnącemi się między niemi.

Na północy widzimy także coś podobnego, chociaż na mniejszą skalę. Morze Bałtyckie z zatokami swemi odpowiada morzu Śródziemnemu; półwyspy zaś i wyspy Skandynawii, to jest Dania, Norwegia i Szwecya, zachowują niejaki podobieństwo do południowych wysp i półwyspów. Na północnym zachodzie Europy leżą dwie większe wyspy: Wielka Brytania i Irlandya, oraz wiele pomniejszych wysepek. Irlandya, wielka wyspa, wysunięta daleko na północny zachód, jest odcięta od reszty świata.

6) **Osady aryjskie w Europie.** Tak wyglądały owe kraje, do których na długo przed rozpoczęciem historyi prawdziwej zaczęli napływać aryjczycy, stanowiący zachodnią gałąź szczepu. Dwa wielkie półwyspy, Grecya i Włochy, stały się mieszkaniem jednego szczepu aryjskiej rodziny, szczepu, który rozpowszechnił się również, jak się zdaje, w krajach europejskich i azyatyckich, leżących w sąsiedztwie Grecyi.

Najpierw przyszli do Europy środkowej celto wie, którzy posunęli się ku zachodowi i osiedli

w Galii (dzisiejszej Francji), na wyspach Brytanii, w znacznej części Hiszpanii, oraz w północnych Włoszech.

Za nimi przywędrowała gałąź teutońska. Teutoni wyparli celtyów ze wschodu, zajęli Niemcy i Skandynawię, później zaś większą część Brytanii.

Języki celtyckie są teraz używane zaledwie w niektórych miejscowościach Galii i wysp brytańskich, kiedy przeciwnie, języki teutońskie przechowały się do dziś dnia w Niemczech, Skandynawii i prawie w całej W. Brytanii.

Od greków i włochów, celtyów i teutonów, pochodzą prawie wszystkie głównejsze narody europejskie.

Oprócz teutonów przyszła jeszcze inna gromada: ludy litewskie i staro-pruskie, stanowiące jedną z najmniejszych gałęzi. Ich język, którym obecnie mówi niezbyt liczna ludność, bardziej zbliżony jest do najstarszego narzecza aryjskiego, niż języki innych narodów europejskich.

Następną gałąź stanowili słowianie. Nazwa ta w ich własnym języku jest równoznacznikiem „sławnych”, chociaż w mowie innych narodów miała znaczenie niewolników, gdyż niewolnicy słowiańskiego pochodzenia, byli nader rozpowszechnieni.

Do słowian zaliczamy ludy Polski, Rosyi, wschodniej Europy, włączając tu liczne narody będące obecnie pod władzą Turcyi.

Te rozmaite ludy aryjskie, zaczynając od greków starożytnych, zajęły prawie całą Europę, z wyjątkiem tych miejsc, gdzie pozostała dotąd nieznaczna garstka pierwotnych mieszkańców, lub też tych, któremi zawładnęły w znacznie późniejszym okresie narody nie aryjskie.

7) **Trzy główne rasy europejskie.** Ze wszystkich gałęzi aryjskiej rodziny, osiadłej w Europie, trzy rasy zajęły przodujące stanowisko względem wszystkich innych w rozmaitych epokach i różnemi środkami. Najpierw wystąpili starożytni grecy, następnie mieszkańcy Włoch, czyli raczej mieszkańcy jednego z miast włoskich, Rzymu; w końcu zaś, ludy teutońskie.

Prawdziwa cywilizacja powszechna rozwinęła się w krajach otaczających morze Śródziemne, a najprzód w Grecyi. Tu się znajduje kolebka historyi, zasługującej istotnie na to miano, tu bowiem rozpoczynają się dzieje ludzi, jako członków wolnej rzeczypospolitej. Język i sztuka greków, ich utwory literackie, ich budowle, posiadają do dzisiejszego dnia władzę nad umysłami ludzkiemi. Tym to więc sposobem, nie zaś przez zdobycze wojenne, potrafiła Grecya wyrzucić wpływ na świat cały.

Rzym przeciwnie, wycisnął piętno swoje zarówno przez zabory, jak przez prawa nadawane narodom zwyciężonym.

Za czasów panowania Rzymu, cały ówczesny świat cywilizowany, wszystkie kraje okalające morze Śródziemne w Europie, Azji i Afryce, tworzyły jedno państwo, rządzone wspólnem prawem; to też potęga tego państwa zarówno jak i prawa jego, nie mogły zaniknąć w zupełności.

Następna gałąź, która stanęła na czele, gałąź teutońska, przedłużyła do pewnego stopnia istnienie potęgi rzymskiej, ponieważ teutoni, zwycięzcy rzymian, stali się ich uczniami.

8) **Rzym jako ośrodek historyi europejskiej.** Rzym stanowi środkowy punkt dziejów całej Europy. Historia jej składa się prawie całkowicie z wydarzeń, które spowodowały przejście dawniej-

szych państw pod panowanie rzymskie, oraz ze sposobów, jakimi powstały tegoczesne mocarstwa europejskie, zrzucając z siebie owo panowanie. Jedną tylko Grecya posiada rzeczywiście swoją własną historję, poprzedzającą rzymską i niezależną od niej.

Dalej, w okresie późniejszym, naczelne miejsce zajmują ludy teutońskie, które po zdobyciu państwa rzymskiego, osiadając w niem, przyjmują sztukę, prawa, obyczaje oraz religię zwyciężonych. Od tej chwili ludy teutońskie zachowały dotychczas przewagę, bo chociaż narody mówiące innemi językami, dokonywały nieraz wielkich rzeczy, jednak działały wtedy przeważnie pod wpływem praw i kierowników teutońskich.

Celtowie, sami przez się, uczynili niewiele; przybyli oni zbyt wczesnie i nie mogli objąć kierownictwa nad innemi ludami. Celtowie galijscy, mieszkańcy nowożytnego państwa francuskiego, zajęli jedno z przodujących stanowisk w Europie, dzięki temu, czego się nauczyli najpierw od rzymian, a potem od zwyciężkich teutonów.

Celtowie przybyli zawczasie, słowianie zaś — zapóźno. Wprawdzie powstało kilka potężnych państw słowiańskich, nigdy jednak nie zajęły tego stanowiska co grecy, rzymianie i teutoni.

Historja nasza będzie więc przeważnie opisaniem tego, jak powstało i jak upadło panowanie rzymian.

9) **Dzieje wspólne wszystkim narodom europejskim.** Jeżeli ludy aryjskie znajdowały się kiedykolwiek w stanie dzikości, to okres ten musiał przeminąć przed ich wędrówką do Europy.

Posiadały one bowiem do pewnego stopnia znajomość niektórych rzemiosł najpotrzebniejszych, i miały wszystkie bardzo podobną pierwotną formę

rządu. Rodziny i klany rozrosły się w plemiona, plemiona w narody; każde zaś plemię, lub każdy naród, miały króla albo wodza podobnego królowi, radę starszych albo godniejszych, i ogólne zebrania ludowe. Zwykle spotykamy trzy stany: ludzie szlchetnego rodu, zwyczajni wolni ludzie, i ich niewolnicy czyli poddani. Z tych pierwiastków, powstało nowoczesne społeczeństwo europejskie.

Starożytni aryjczycy posiadali również jedną religię, która u rozmaitych ludów przybrała odmiennie formy. Wszystkie wszakże czciły wielu bogów. Potęgi przyrodnicze, takie jak słońce, niebo, były najpierw głównymi bóstwami.

Chrześcijaństwo stało się później religią państwa rzymskiego, i rozpowszechniło się po całej Europie. Przybrało ono charakter odmienny w Europie wschodniej i w zachodniej, niemniej jak w północnej i południowej. Już od wieków wszystkie narody europejskie wyznają tę religię w rozmaitych formach; wyjątek stanowią nieznacznie liczebnie ludy nie-aryjskie, na północnym krańcu Europy, i mahometanie, którzy osiedli gdzieś jako zdobywcy. Jako tacy, zajęli oni Hiszpanię i Sycylię, skąd zostali wygnani, i południowo-wschodnią Europę, którą zamieszkują dotychczas.

10) **Streszczenie.** Europa jest więc stałym lądem, składającym się z trzech głównych części: południowej, środkowej i północnej.

Część południowa składa się z wysp i półwyspów morza Śródziemnego, na których rozpoczęła się historia cywilizacji świata.

Z pomiędzy wielkich gromad ludzkich, najbar dziej nas obchodzących, wymienimy aryjczyków, semitów i nie-aryjczyków.

Gromady ludów aryjskich, przybywające jedne po drugich, kolejno osiadały w Europie, wytepliały

pierwotnych mieszkańców, lub usuwały ich na same krańce. Aryjskie te ludy tworzyły z początku jeden naród; oznaki tej jedności dają się dziś jeszcze dostrzedz w mowie, religii, prawach i obyczajach.

Trzy rasy przodowały innym kolejno: grecy, rzymianie i teutonowie. Z tych trzech, rzymianie w ciągu pewnego czasu, złączyli pod swoim panowaniem wszystkie inne narody, zamieszkujące wybrzeża morza Śródziemnego, i historia Europy jest przedewszystkiem historią wzrostu ich potęgi, i ich upadku. Wreszcie, wszystkie ludy aryjskie Europy, przyjęły kolejno chrześcijaństwo, chociaż religia ta, przedstawia różne formy w różnych krajach.

II.

G r e c y a .

1) Grecya i naród grecki. Europa posiada, więcej niż inne części starego świata, mórz śródziemnych, wysp i półwyspów; Grecya zaś ma ich więcej, niż wszelkie inne kraje europejskie. Jest ona również bardziej górzystą, tak, iż całość jej składa się z półwyspów, wysp i dolin, oddzielonych od siebie morzem lub górami. To też jej mieszkańcy zajmowali się zwykle żegluga, i zakładali kolonie w innych krajach. Dla tej przyczyny, nie mogli również zjednoczyć się pod jednym rządem, lecz dzielili się na odrębne państewka, ponieważ każde miasto i każda gmina były albo usiływały być niezależne.

Chociaż wszystkie kraje Grecyi znajdują się w niewielkiej odległości od morza, jednak niektó-

re z nich zawierają więcej wysp i półwyspów niż inne, a najznakomitsze miasta greckie powstały w pobliżu morza. Założyciele kolonii greckich, z których jedne ukazały się na wyspach sąsiednich, inne na bardziej odległych wybrzeżach morza Śródziemnego, pochodzili z nadmorskich miast Grecyi.

Grecy nazywali siebie hellenami, a Helladą wszystkie kraje gdzie mieszkali hellenowie. Liczne więc drogi prowadziły z Hellady na brzegi morza Śródziemnego i zagłębiały się w kraje innych ludów. Prawdziwa zaś Grecya, stanowiła Helladę i była zamieszкана jedynie przez hellenów.

2) Charakter Greków. Wszystko to, cośmy wymienili, a mianowicie: podział na państewka, podróże morskie, oraz ich wyniki, rozwijało znakomicie umysł. To też mieszkańcy Grecyi byli bardziej rozwinięci umysłowo. Być może, że gdyby Grecyę zamieszkiwał inny naród, nie byłyby ten kraj świadkiem tak wielkich czynów, jak te, których dokonali Grecy; lecz wolno również przypuszczać, że Grecy nie dokonaliby zapewne tych czynów w innym kraju. Ziemia i jej mieszkańcy, dopełniali się znakomicie, z czego wynikły wielkie rzeczy. Grecy wyprzedzili wszystkie inne ludy w literaturze, nauce i sztuce, a nadewszystko w umiejętności rządzenia czyli polityce.

Oni pierwsi ustanowili swobodne gminy i podnieśli przewagę prawa ponad prostą siłę i samowolę jednostki.

3) Grecy i barbarzyńcy. Prawdopodobnie Grecy, ludy italskie, i niektóre inne ludy Europy wschodniej, należały do wielkiej gałęzi rodziny aryjskiej. W każdym razie Grecy, Italijczycy, Sycyljczycy, od których wyspa Sycylia przyjęła swą nazwę, mieszkańcy Epiru i Macedonii

w północnej Grecyi, oraz niektóre ludy, zamieszkujące wschodnie wybrzeża morza Egejskiego, były z sobą spokrewnione.

Lecz Grecy wczesnie wyprzedzili pokrewne narody, które uważali za barbarzyńców. Wyraz ten pierwotnie oznaczał naród mówiący niezrozumiałym językiem, i Grecy nadawali to miano wszystkim ludom. Nazywali barbarzyńcami nawet tych, których język w rzeczywistości był nader blisko spokrewniony z ich własnym, lecz z którymi dalsze porozumienie stało się niemożliwym, z powodu różnic językowych, później powstałych. Potem, wyraz ten zaczął zawierać w sobie pewien odcień pogardy i niechęci, które spotęgowały się obecnie. Pierwotnie chciano oznaczyć tą nazwą to, co nie greckie, i całą ludzkość dzielono na hellenów i barbarzyńców.

4) **Fenicjanie.** Pomiedzy narodami barbarzyńskimi, kolonie greckie miały stosunki z przedstawicielami najrozmaitszych ludów, zamieszkujących wybrzeża morza Śródziemnego. Starożytni Grecy europejscy napotykali często pokrewne sobie narodowości, stojące na niższym szczeblu rozwoju. Pierwsi poważniejsi współzawodnicy Greków przyszli z Azji. Grecy nazywali ich fenicyjanami, oni zaś sami siebie, chananejczykami. Fenicyjanie zamieszkiwali Sydon, Tyr i inne miasta nadbrzeżne Syrii, założyli liczne osady nad morzem Śródziemnym, uprzedzając w tem nawet Greków.

W odległej przeszłości, Grecy odebrali Fenicyjanom wiele wysp na morzu Egejskiem, w późniejszych zaś czasach, kolonie greckie i fenickie staczały walki o posiadanie wielkich wysp Sycylii i Cypru.

Grecy przejęli od Fenicyjan sztukę pisania al-

do str. 17

fabetycznego, i rozpowszechnili ją następnie w Europie. Jest to prawie jedyny nabytek, który Grecy zawdzięczają cudzoziemcom. We wszystkich innych działach, czerpiąc jak można najmniej z obcych źródeł, grecy podnieśli ogólny dobytek wiedzy ludzkiej w rodzinie aryjskiej do tego stopnia, do jakiego nie doszedł żaden inny naród.

5) **Kolonie greckie.** Już na początku dziejów prawdziwych, znajdujemy liczne kolonie greckie, rozpościerające się na wybrzeżach śródziemnomorskich. W niektórych miejscowościach Fenycyanie wyprzedzili Greków, w innych zaś, np. w środkowej i w północnej Italii, ludność pierwotna, silna i odważna, nie pozwoliła przybyszom osiadać na swej ziemi.

Kolonie greckie zajęły okolice nadbrzeżne morza Egejskiego, i pewną część brzegów morza Czarnego, lądy i wyspy. Na północnym zachodzie Grecyi, kolonie te rozlokowały się w Sycylii, w południowej Italii, na Cyprze, w Afryce między Egiptem i Kartaginą, wielką kolonią fenicką, w Galii i Hiszpanii na brzegach morza Śródziemnego. Lecz nawet Grecy nie odważyli się przepłynąć przez Słupy Herkulesa, czyli cieśninę Gibraltarską, żeby założyć kolonie na brzegach Oceanu. Niektóre z ich kolonii, Milet w Azji, Liboria w Italii, Syrakuzy w Sycylii, Marsalia czyli terazniejsza Marsylia w Galii, od najdawniejszych czasów uważane były za największe miasta greckie, i starały się rozpowszechnić wszędzie wśród otaczających ludów — nazwę i obyczaje greków.

Za najstarsze i najznakomitsze uważano kolonie na zachodnim brzegu Azji, i opis walki pod Troją, opiewany przez Homera, jest prawdopodobnie legendowym opisem zakładania osad w tym kraju.

6) **Czasy bajeczne w Grecyi.** Poematy Homera, są dla nas źródłem, skąd czerpiemy niektóre wiadomości o stanie Grecyi, w bardzo odległych czasach.

Już nawet wtedy Grecy uczynili pewien postęp w sztukach, i stworzyli rządy, mające wspólne cechy z rządami wszystkich narodów aryjskich. Każde miasto lub mała dzielnica, posiadały swego króla, radę starszych czyli szlachetnych, i zebranie ludowe. Ale przed rozpoczęciem okresu historycznego, większość miast greckich usunęła królów, i władza przeszła do rąk starszyzny.

W pierwotnej Grecyi podział geograficzny i stopień władzy dzierżonej przez różne miasta, były całkiem niepodobne do tych, które istniały potem. Homer daje nam opis sił greckich, które możemy uważać za pewien rodzaj mapy Grecyi z okresu bajecznego, i który nic nie ma wspólnego z Grecyą historyczną. Naprzykład Tessalia w północnej Grecyi miała wtedy o wiele większe znaczenie, niż w późniejszym okresie. W Peloponezie najpotężniejszym miastem były Myceny, nie posiadające później żadnej przewagi. Agamemnona, króla Mycenów, przedstawiają nam jako wodza zbiorowych sił Grecyi; naród jego, achajczycy, stał bezwątpienia w owych pierwotnych czasach na czele ludów peloponeskich i całej Grecyi, Myceny zaś były głównym miastem.

Wyspy południowe na morzu Egejskiem należały do Greków, lecz ani jeden brzeg Azji nie był ich własnością. Poemat opisuje początek zakładania osad greckich w tym kraju.

7) **Wędrówka Doryjczyków.** Powyższy stan rzeczy uległ znacznej zmianie na krótko przed rozpoczęciem dziejów prawdziwych.

Doryjczycy, mały ludek w północnej Grecyi,

naszli Peloponez i zajęli główne miasta. Od tej chwili miasta doryjskie, najpierw Argo, a potem Sparta, zajęły przodujące stanowisko nie tylko w Peloponezie, ale nawet przez pewien czas w całej Grecji. Wielkość Aten wystąpiła dopiero później; przez kilka wieków miasta starożytnej Grecji ustępowały co do wielkości i świetności licznym miastom osad greckich, lecz przewaga ich, chociaż późniejsza, była w zamian trwalszą.

8) **Rzeczypospolite greckie.** Po zniesieniu władzy królewskiej w miastach greckich, zamieniono je na republiki, czyli rzeczypospolite. Zdarzało się czasem, że kapłan lub urzędnik przyśwajał tytuł królewski, lecz nie mógł posiadać naczelnej władzy. Sparta przywróciła królów; pannało ich dwóch równocześnie, i korona w każdej linii przechodziła z ojca na syna.

Ale chociaż królowie spartańscy byli otoczeni wielkiem poważaniem, dowodzili wojskiem, i posiadali rozmaite przywileje władców, jednakże i oni musieli stopniowo ustąpić z kierownictwa państwem. Ten sposób postępowania z królami stanowił główną różnicę pomiędzy grekami z Grecji, a ich sąsiadami i krewniakami. W Macedonii i Epirze, na niektórych wyspach, oraz w niektórych osadach królowie istnieli jeszcze wtedy, kiedy nie było ich już wcale w prawdziwej Grecji.

9) **Rządy arystokratyczne i rządy demokratyczne.** Z pomiędzy rządów nowo utworzonych, większość stanowiły rządy arystokratyczne czyli oligarchie, to jest rządy, podczas których władza znajduje się w rękach tylko pewnych klas ludu. Podobny rząd, jeżeli rządził dobrze, Grecy nazywali arystokratycznym, czyli najlepszym, jeżeli zaś źle kierował sprawami państwem, nazywali go oligarchią, czyli

rządem mniejszości. Rządy arystokratyczne lub oligarchie, składały się zwykle ze starszych obywateli, którzy nie chcieli nadawać późniejszym przybyszom tych praw, z których korzystali sami.

Niektóre miasta pozostały stale oligarchicznymi, inne natomiast pozwoliły, by nowi przybysze czyli współnicy mogli korzystać z praw służących wszystkim obywatelom, zdolnym do posiadania tych praw, bez żadnej między nimi różnicy.

Rząd taki zwano demokratycznym, czyli rządem całego ludu. Czasami, kiedy powstawały pewne nieporozumienia w mieście co do kwestyi wyżej wymienionej, trafiali się ludzie przebiegli, którzy zwykle pod pozorem pomocy ogółowi, zagarniali całą władzę w swoje ręce. Takiego przywódcę nazywano tyranem, to jest człowiekiem, który posiadał władzę, przewyższającą niekiedy władzę króla w państwie, gdzie prawo nie uznawało monarchy.

Grecy nazywali więc monarchicznym—rząd, który oddawał władzę w ręce króla; arystokratycznym, kiedy władza spoczywała w rękach pewnej tylko części ludu; demokratycznym zaś, kiedy władzę posiadał cały naród. Były to trzy uprawnione formy rządu. Rząd tyraniczny uważano zawsze za pewien rodzaj bezprawia, a zabicie tyrana było czynem godziwym.

Sparta była największym miastem arystokratycznym, a chociaż posiadała królów, jednak główną władzę miała garstka senatorów, wybieranych przez najstarszych obywateli.

Z drugiej strony, Ateny były najlepszym przykładem rządu demokratycznego, gdzie każdy wolny obywatel miał głos na zebraniu, wybierającym urzędników i stanowiącem o wojnie lub o pokoju.

10) **Miasta zostające pod rządami i miasta zależne.** Powinniśmy pamiętać, że każde miasto było lub usiłowało zostać niezależnym państwem greckim, mieć prawo toczenia wojny i zawierania pokoju. Lecz często bardzo, jedno miasto greckie, narzucało swoje rządy drugim, dążącym zwykle do zrzucenia tego jarzma, skoro tylko nadawała się możliwość. Sparta naprzykład, mając dużo mniejszych miast w swojej zależności, rządziła prawie całym Peloponezem. Z drugiej zaś strony, wolni obywatele wszystkich miast Attyki, posiadali prawa równe prawom ateńczyków. Jednakże i Ateny z czasem zaczęły zmuszać inne kraje Grecyi do zależności od nich.

11) **Naród grecki.** Ponieważ Grecy dzielili się na mnóstwo odrębnych rzeczypospolitych i byli rozproszeni w innych częściach świata, nie mogli więc wytworzyć narodu w takim znaczeniu, o jakim mówimy, mając na myśli wielkie królestwa i rzeczypospolite nowoczesnej Europy.

Jednakże istniała ogromna łączność między Grekami wszędzie, gdzie się tylko znajdowali. Łączność ta była przyczyną, iż poczuli się do odrębności narodowej względem innych ludów. Używali jednego języka, bo chociaż ich mowa nie była wszędzie ściśle jednakową, wszyscy mogli zawsze zrozumieć się wzajemnie. Oddawali cześć jednokowym bogom; urządzali dla uczczenia ich wspólne igrzyska, w których mogli brać udział sami tylko Grecy, chociaż byli rozproszeni po całym świecie; mieli jednak wiele wspólnych obyczajów.

Pieśni Homera i innych stanowiły wspólny dobytek, i stopniowo w rzeczach sztuki i literatury zaczęło się w nich budzić poczucie wyższości w stosunku do innych ludów. Wtedy różnica między Grekami a barbarzyńcami powiększyła się jeszcze

bardziej, a chociaż Grecy walczyli ciągle między sobą, uważali jednak za hańbę oddanie jakiegokolwiek państwa greckiego pod panowanie barbarzyńców. Doszło do tego, że w końcu piątego wieku przed Chrystusem, mieszkańcy starożytnej Grecyi złączyli się wszyscy we wspólnej akcji przeciw królowi barbarzyńskiemu, który naszedł ich ojczyznę, chociaż nigdy przedtem w podobny sposób nie postępowali.

12) **Wojny perskie.** Nadmieniliśmy już, że kolonie greckie nie były w stanie bronić swej wolności tak długo, jak starożytne miasta Grecyi. Ujawniło się to poraz pierwszy w sprawie greków ze wschodniego wybrzeża morza Egejskiego.

W szóstym wieku przed Chrystusem, **Krezus**, król **lidyjski**, zdobył miasta greckie, znajdujące się w pobliżu jego państwa. Wkrótce potem **Cyrus**, król **Persyi**, zdobył państwo **lidyjskie**, i greckie miasta **Azyi** przeszły pod panowanie persów. Tym więc sposobem, dwie wielkie gałęzie rodziny **aryjskiej**, gałąź **wschodnia**, i gałąź **zachodnia**, przez tak długi czas oddzielone od siebie, spotkały się znowu, lecz teraz, jako wrogowie.

Persowie byli istotnie spokrewnieni z **grekami**, chociaż ani jedni ani drudzy, nic o tem nie wiedzieli.

Ateny były pierwszym miastem w starożytnej Grecyi, które rozpoczęło walkę z persami. Posiadały one wówczas rząd demokratyczny, po zepchnięciu z tronu tyrana **Hippiasza**, syna **Pejzystrata**. W tym czasie, grecy w **Azyi** i na wyspie **Cyprze**, probowali zrzucić jarzmo perskie, atenczycy im dopomagali, stając się przez to wrogami królów perskich.

W r. 490 przed Chr., **Dariusz**, król perski,

posłał przeciw Atenom wojsko, które atenczycy pod dowództwem Milcyadesa zwyciężyli pod Maratonem, przy pomocy jedynie małego miasta Platei.

W r. 480, Kserkses, syn Darjusza, wyruszył sam do Grecji z ogromnymi siłami, które ciągnęły przez lądy i morza. Wszystkie ziemie Tracji i Macedonii, przez które przechodził, również jak większa część Grecji, uznały jego władzę. Lecz Ateny, Sparta i wiele innych miast greckich, mężnie stawiały opór persom na lądzie i morzu. Stoczono bitwy pod Termopilami, gdzie zginął Leonidas, król spartański; pod Salaminą, gdzie zasłynął Temistokles, znakomity atenczyk, pod Plateą i pod Mikale. Persowie zostali wygnani nazawsze z Grecji, i opuścili chwilowo kraje otaczające morze Egejskie. Lecz kłótnie greków pozwoliły niebawem barbarzyńcom wrócić napowrót do dawniejszych posiadłości.

13) **Wojna peloponeska.** Wojna ta została wywołana kłótnią pomiędzy Atenami a Spartą. Ateny swoją potęgą na morzu przewyższały inne miasta greckie; okręty ateńskie przyczyniły się w znacznej mierze do zwycięstwa pod Salaminą.

Skoro Persowie zostali wygnani z Grecji, wiele wysp greckich i nadmorskich miast Tracji i Azji, z Atenami na czele, zawarło z sobą przymierze, w celu obrony wszystkich krajów greckich od najeźdźcy persów. Lecz stopniowo Ateny starały się zamienić swoje stanowisko miasta przewodniczącego innym, na zupełną władzę nad wszystkimi miastami, i zaczęły traktować swoich sprzymierzeńców, jako podwładnych.

Był to okres, podczas którego Ateny, zostając pod kierownictwem wielkiego Peryklesa doszły do szczytu swojej świetności, okres budowy wiel-

kich świątyni i przedstawiania w teatrach utworów najznakomitszych poetów.

Lecz wielkość Aten musiała wywołać zazdrość i niechęć. Powstały nieporozumienia z innymi miastami, sprzymierzeńcami Sparty, a przede wszystkim z Koryntem i Tebami. W r. 431 przed Chrystusem wybuchła wojna między Spartą z jej sprzymierzeńcami z jednej strony, a Atenami oraz ich sprzymierzeńcami i hołdownikami z drugiej.

Prawie wszystkie państwa peloponeskie złączyły się przeciw Atenom i dlatego wojna ta nazywa się peloponezką. Z małą przerwą, wojna ta toczyła się na lądzie i na morzu przez dwadzieścia siedm lat.

W r. 415 przed Chr., ateńczycy oblegli Syrakuzę na wyspie Sycylii, lecz Spartańczycy pośpieszyli z pomocą jej mieszkańcom, i zamiary ateńczyków spełzły na niczem. Sprzymierzeńcy Aten zaczęli się buntować, a persowie probowali znowu posunąć się w głąb kraju. Nakoniec w r. 404, Ateny musiały poddać się spartańczykowi Lizandrowi. Straciły one wszelką przewagę nad innymi miastami, i zmieniły rząd demokratyczny na oligarchię trzydziestu. W następnym roku Ateny odzyskały wprawdzie niepodległość, lecz nie powróciły już nigdy do swej dawnej potęgi.

14) **Znakomici pisarze i filozofowie.** Wojna peloponezka jest okresem, w którym po raz pierwszy korzystać możemy z wiadomości przekazanych przez historyków żyjących w tym czasie i biorących nieraz czynny udział w wypadkach przez nich opisywanych. Dzieje wojny perskiej opowiedział Herodot, który czerpał swoje informacje z ust bezpośrednich świadków faktów, przez niego podawanych

Tucydides nie tylko żył w tej epoce, lecz

sam przyjmował czynny udział w walce; opisał on pierwszy okres wojny peloponezkiej.

Ksenofont również uczestniczył wielokrotnie w tem, co opowiada; zostawił on opis dalszego przebiegu powyższej wojny, oraz tych, które po niej nastąpiły. Razem z wielu innymi grekami, Ksenofont nie będąc wysłany przez miasta greckie, służył jako najemnik, i popierał perskiego księcia Cyrusa, który usiłował opanować tron swego brata, Artakserksesa. Zamiar ten nie doszedł do skutku, lecz odwrót greków, którzy dopomagali Cyrusowi, pozyskał ogromną sławę, i znany jest pod nazwą odwrótu dziesięciu tysięcy.

Ksenofont był uczniem filozofa Sokratesa; ten ostatni nie zostawił nauki na piśmie, lecz pozyskał znakomity rozgłos prywatnem nauczaniem. wkońcu został skazany na śmierć przez ateńczyków.

Okres wojen peloponezskich, był również okresem wielkich poetów dramatycznych ateńskich, i wydał Eschylosa, Sofoklesa i Arystofanesa.

15) **Sparta i Teby.** Sparta zajęła teraz pierwsze miejsce w Grecyi, i rządy jej były o wiele surowsze niż rządy ateńskie; to też wkrótce zaczęły wybuchać przeciw niej wojny.

Najpierw wystąpili do walki najdawniejsi wrogowie, ateńczycy, którym pomagali ich byli sprzymierzeńcy: Korynt i Teby. Persowie przychodzili z pomocą to jednej, to drugiej stronie, i wojna ta zakończyła się pokojem Antalkidasa, na mocy którego wszystkie greckie miasta w Azji przeszły jeszcze raz pod panowanie króla perskiego.

Sparta, bardziej teraz potężna niż przedtem w czasie pokoju, zagarnęła podstępem fortecę te-

bańską. Lecz tebańczycy odzyskali znowu niepodległość, i Teby dzięki rządóm dwóch znakomych wodzów: Pelopidasa i Epaminonda-sa były przez pewien czas najważniejszem miastem Grecyi. Epaminondas zdobył nawet Peloponez i założył dwa nowe miasta: Messenę i Megalopolis. Zginął w bitwie pod Mantineą w r. 362. Wszystkie główne miasta Grecyi były tak osłabione ciągłemi walkami, że musiała powstać nowa siła i zawiązać niemi.

16) Wzrost Macedonii. Chociaż mieszkańcy Macedonii, krainy leżącej na północnym zachodzie Grecyi, byli niewątpliwie pokrewni grekom, uważano ich jednak jako barbarzyńców.

Ich królowie pochodzili z Argosu i dołożyli wielu starań, by wprowadzić greckie zwyczaje do swego państwa. Nareszcie nadszedł czas, że Macedonia uzyskała prawo mieszaną się do spraw Grecyi, została uznana jako państwo greckie, i mogła osiągnąć tej potęgi, jaką posiadała przez pewien czas Sparta i inne miasta Grecyi w rozmaitych okresach.

Sami spartańczycy otworzyli drogę królom macedońskim znosząc ligę, którą sąsiednie im miasto Olintos starało się zawiązać, i która stanowiłaby ogromną przeszkodę do rozwoju potęgi macedońskiej.

W tym czasie, kiedy Sparta, Ateny i Teby były osłabione ciągłemi walkami, rządy Macedonii sprawował zdolny i energiczny król Filip. Po raz pierwszy wystąpił on na widowię jako obrońca świątyni Apollina w Delfach, którą zrabowali mieszkańcy Fokidy. Następnie walczył z atęńczykami i tebańczykami, których zwyciężył w bitwie pod Cheroneą, w r. 338, i wtedy został obwołany naczelnym wodzem Grecyi, w mającej się rozpocząć

wojnie z Persami. W chwili kiedy przygotowywał wyprawę, został zamordowany.

W tej epoce widzimy najznakomitszych mówców greckich; najślawniejszy z nich, Demostenes, pozyskał rozgłos, nawołując ateńczyków do walki z Filipem.

17) **Aleksander Wielki.** Wyprawa przeciw Persom zamierzona przez Filipa, została przeprowadzona przez jego syna Aleksandra. Powodem do niej miała być chęć Aleksandra otrzymania odwetu za krzywdy wyrządzone niegdyś Grecyi i Macedonii przez poprzednich królów Persyi.

W roku 334 Aleksander wyruszył na wojnę, i w przeciągu trzech lat zdobył królestwo perskie, odniósłszy wielkie zwycięstwo pod Granikiem, Issusem i Arbellä. Przebiegając nowe kraje i zdobywając ziemie, doszedł aż do Indyi. Umarł w r. 323, w Babilonie; nie ujrzał więc już ani Macedonii ani Grecyi. Aleksander był największym ze wszystkich zdobywców; dzięki jego zaborom, język, sztuka i obyczaje Grecyi zostały rozpowszechnione w całym ówczesnym świecie.

Olbrzymie jego państwo nie mogło się utrzymać; lecz skoro zostało podzielone pomiędzy wódzów, królowie macedońscy zrobili wszędzie język grecki językiem państwowym swoich posiadłości, i pozakładali wszędzie miasta greckie. Wtedy powstała Aleksandrya w Egipcie, założona jeszcze przez samego Aleksandra, Antyochia w Syrii, i inne miasta założone przez jego następców, i zaliczone do największych miast greckich.

18) **Następcy Aleksandra.** Z pomiędzy państw macedońskich, utworzonych przy podziale królestwa Aleksandra, największem było państwo Seleucydów. Rozciągało się ono niegdyś od Indyi

do morza Egejskiego, lecz w następstwie zostało zredukowane jedynie do granic królestwa Syryi.

Najwięcej styczności miała Grecya z królami Egiptu, P t o l o m e u s z a m i, którzy popierali gorliwie w swojej stolicy Aleksandryi literaturę grecką i mieli dość długo pod swoim panowaniem kilka wysp na morzu Egejskiem, oraz niektóre kraje nadbrzeżne.

Królowie Pergamu, również wielcy zwolennicy literatury greckiej, mieli częste stosunki z grekami; najbliżsi zaś ich sąsiedzi, królowie Macedonii, byli jeszcze bardziej z nimi zestosunkowani. Byli to potomkowie A n t y g o n a, jednego z wodzów Aleksandra, i jego syna D e m e t r i u s a, przewanego z d o b y w c ą. Dynastia ta zaczęła panować w roku 294, po okresie zamieszek.

Potęga Epiru rozwinęła się za panowania króla P i r r u s a, który umarł w r. 272. Królowie Macedonii zarządzili teraz Tessalią i innymi częstkami północnej Grecyi, prawie tak samo, jak niektórymi częściami swego państwa, naznaczali załogi do wielu innych miast greckich, lub zarządzili niektórymi z nich za pomocą tyranów, zostających pod ich wpływem.

19) **Związek achajsko-etolski.** Dzieje późniejsze Grecyi wskazują, że główna władza znajdowała się w całkiem innych rękach niż te, w których była podczas wojen perskich i peloponezskich.

Ateny i Teby miały teraz bardzo małe znaczenie; Sparta podniosła się nieco pod rządami swoich królów A g i s a i K l e o m e n e s a, lecz głównymi państwami Grecyi po późniejszym okresie, były zjednoczone państwa A c h a i i E t o l i i. Achajczycy niegdyś tak potężni, posiadali zaledwie kilka tylko miast na północnym brzegu Peloponezu.

Pośród nich powstała myśl utworzenia związku.

Miasta greckie widziały, że nie będą mogły oprzeć się królom macedońskim, dopóki każde z nich będzie odosobnione, zaczęły więc tworzyć federacye czyli związki. Kilka miast łączyło się z sobą; każde wprawdzie załatwiała i nadal swoje własne sprawy wewnętrzne niezależnie od innych, lecz w kwestyi pokoju lub wojny wszystkie działały wspólnie. Ten przykład miał taki wpływ, że mieszkańcy Epiru wygnali królów i utworzyli związek rzeczypospolitych; nawet miasta Likii w Azji sfederowały się na sposób grecki, i broniły swojej niepodległości.

Zadaniem związków w starożytnej Grecyi była obrona ich własnej wolności i oswobodzenie innych miast z pod władzy królów macedońskich.

Niektóre państwa leżące poza obrębem Grecyi, jak np. miasta na Krecie, na wyspie Rodos, miasto Bizancyum, nie chciały zależeć od królów.

Związek achajski zaczął istnieć około r. 280, i rozpowszechniając się powoli, objął w końcu cały Peloponez.

Związek ten pod przewodnictwem Aratosa, uwolnił kilka miast od jarzma macedońskiego; lecz pod koniec, w r. 223, kiedy achajczycy walczyli zawzięcie z Kleomenesem, królem Sparty, Aratos okazał się tak nierozsądnym, iż zawarł przymierze z Antygonem, królem Macedonii.

Od tej chwili związki utraciły wiele ze swojej poprzedniej siły i niezależności; rzymianie zaczęli mieszać się do spraw greckich i zagarnęli w końcu Grecyę i Macedonię pod swoje panowanie.

20) **Streszczenie.** Wielkie znaczenie historii greckiej polega na tem, iż jest ona historią świata na małej przestrzeni. Niema takiej nauki udzielonej nam przez historycę, której nie znaleźlibyśmy

w dziejach Grecyi. Pochodzi to przeważnie z tej przyczyny, że wszystko w Grecyi, czy to forma rządu, czy literatura, sztuka, filozofia, wszystko jest całkiem nowe, nie zapożyczone od innego ludu. We wszystkich tych dziedzinach, Grecya, będąca zaledwie małą cząstką świata, wywierła dotąd stale wpływ swój, na dzieje całej ludzkości, lecz wpływ ten okazał się tak znacznym dzięki uprzedniemu wpływowi greckiemu na Rzym. Wraz z Rzymem bowiem, rozpoczyna się nieprzerwana historia Europy, o której mówić będziemy w następującym rozdziale.

III.

Wzrost Rzymu.

1) Półwysep włoski. Nadmieniliśmy już przedtem, że Rzym stał się punktem środkowym całych dziejów Europy. Przyczyniło się do tego znakomicie jego położenie geograficzne; półwysep włoski zajmuje bowiem środkowe miejsce między dwoma innymi wielkimi półwyspami. Rzym zaś leży prawie w samym środku Włoch.

Niezawsze miano Włoch miało jednakowe znaczenie.

W tym rozdziale będzie ono stosowało się jedynie tylko do środkowego półwyspu Europy; w rachubę nie wejdą żadne inne kraje, ciągnące się aż do gór Alpejskich, lecz tylko sam półwysep. Część zwana teraz północnymi Włochami, nie była wtedy jeszcze włoską. Sam półwysep nie jest bynajmniej tak poszarpany zatokami i przylądkami jak Grecya, i nie posiada również tak znacznej

liczby wysp, ciągnących się wzdłuż wybrzeży; dlatego też, nie wystąpił on tak wcześnie jak Grecya na widownię historyczną; nie został on również tak całkowicie podzielony na małe państewka, i mieszkańcy jego nie zajmowali się tak gorliwie żegluga i zakładaniem osad, jak to czynili grecy.

Kształcenie ludzkości było udziałem Grecyi w dziejach świata; Włochy zaś, za pośrednictwem swojej stolicy, Rzymu, dążyły do zagarnięcia wszystkich ludów pod swoje panowanie i do narzucenia wszędzie swoich praw.

Z pośród trzech wielkich wysp, znajdujących się w pobliżu Włoch, jedna tylko Sycylia odegrała wybitną rolę w dziejach Grecyi i Rzymu. Sąsiadująca z Sycylią południowa część Włoch, ukształtowaniem swoim bardziej niż inne zbliżała się do Grecyi. Poważne następstwa były wynikiem tej różnicy.

2) **Mieszkańcy Włoch.** Z pierwszych danych, które posiadamy o Włoszech, dowiadujemy się, iż były one prawie całkowicie zamieszkane przez jedną z gałęzi rodziny aryjskiej, złączonej ściślejszemi więzami pokrewieństwa z grekami niż z innymi spowinowacowanemi narodami.

Gałąź tę możemy nazwać Italijczykami i podzielić na dwie wielkie gromady, na Osków i na Latynów. Oskowie, pod których nazwą rozumiemy umbryjczyków, sabelijczyków i inne plemiona, ukazują się po raz pierwszy w dziejach na włoskiem wybrzeżu Adryatyku; Latynowie zaś, nad morzem Śródziemnem. Nadto na północnym zachodzie półwyspu mieszkali Etruskowie, naród o którego pochodzeniu mało co wiemy. Niektórzy sądzą, iż nie byli oni wcale Aryjczykami, również jak Ligurowie, zamieszkujący północno zachodnie brzegi półwyspu; należy przypuścić, że

wspólność pochodzenia łączyła ich raczej z baskami, niż z aryjczykami.

Resztę tak zwanych obecnie północnych Włoch, stanowiących wówczas część Galii, zajmowały przeważnie plemiona celtyckie. Sam kraniec północnego wschodu zamieszkiwali weneccyanie, naród nieznanego pochodzenia.

W Sycylii widzimy Sykanajczyków, spokrewnionych prawdopodobnie z Ligurami, i Sykelów, pochodzenia łacińskiego. Nadto, południowe Włochy i Sycylia posiadały liczne kolonie greckie; oprócz tego, znajdujemy jeszcze w Sycylii osady fenickie.

Najwcześniejsza historia Włoch rozwija się przedewszystkiem na tle usiłowań Osków dążących do opanowania Latynów i kolonii greckich, następnie zaś, na rozwoju jednego miasta łacińskiego, Rzymu, które zagarnęło wszystkich pod swoją władzę.

3) **Początek Rzymu.** Ponieważ Rzym został w końcu panem Włoch i całego świata, mnóstwo opowieści zaczęło krążyć w późniejszych czasach o sposobie, w jaki to miasto powstało.

Opowiadają, że zawdzięcza ono swoje założenie niejakiemu Romulusowi, którego wykarmiła wilczyca. Podobne podania istnieją również o założycielach innych miast, lecz nikt teraz nie daje im wiary, chociaż czytamy je jako dość ładne bajki. W rzeczywistości zaś, Rzym powstał z siedmiu miast rozłożonych na pagórkach w pobliżu Tybru. Z pomiędzy nich najstarszem było miasto łacińskie, zbudowane na wzgórzu palatynskiem. Większość pagórków należała do Latynów, jeden tylko, zwany Kapitołem, był własnością Sabinów. Wzgórza znajdowały się tak blisko siebie, że miasta te z czasem utworzyły

jedną całość. Rzym powiększał się przez wiele wieków, przyjmując sprzymierzeńców i hołdowników w poczet swoich obywateli; postępował zaś w ten sposób od początku swego założenia.

Lecz nie zawsze nowi obywatele mogli odrazu korzystać ze wszystkich praw. Powstały więc różnice między patrycyuszami, czyli dawniejszymi obywatelami, potomkami pierwszych osadników, a plebejuszami, potomkami późniejszych przybyszów. Historia Rzymu składa się przeważnie z walki między plebejuszami a patrycyuszami; pierwsi pragnęli osiąść wszystkie prawa patrycyuszów, drudzy, dążyli do zagarnięcia całej władzy w swoje ręce.

4) **Królowie rzymscy.** Podanie mówi o siedmiu królach Rzymu, i przytacza ich imiona. Nie posiadamy żadnej pewności co do liczby wymienionej, bo chociaż ostatni królowie mogli istnieć w rzeczywistości, pierwsi bezwarunkowo należą do dziedziny legend.

Nie ulega wątpliwości, że królowie panowali w Rzymie; bardzo prawdopodobne, iż wkrótce po utworzeniu jednego miasta, wskutek połączenia dwóch grodów, znajdujących się, jeden na wzgórzu palatyńskim, drugi na kapitoliniskim, obierano króla kolejno w każdym z powyższych grodów. Władza królewska nie była bowiem dziedziczną w Rzymie, tak jak w państwach greckich. Tak samo jak w innych państwach aryjskich znajdujemy tutaj obok króla, senat i zgromadzenie ludu. Z początku ludem nazywano tylko patrycyuszów, czyli dawniejszych obywateli; lecz skoro plebejusze uzyskali równe prawa, nazwę ludu rzymskiego nadano jednym i drugim.

Pod panowaniem ostatnich królów Rzym stał się państwem potężnym. Opasano jednym murem

wszystkie wzgórze, i miasto rozkazywało całemu Lacyum. Wkońcu, około tego czasu, kiedy Hipiasz został wygnany z Aten, władza królewska w Rzymie została zniesiona; historia powiada, że stało się to z powodu niegodziwości ostatniego króla Lucyusza Tarkwiniusza i jego syna. Prawa królewskie powierzono dwóm urzędnikom wybieranym corocznie; nazywano ich najpierw pretorami, a potem konsulami. Z początku mianowani byli konsulami jedynie tylko patrycyusze, i jedną z najważniejszych przyczyn nieporozumień między dwoma stanami, było żądanie plebejuszów, aby jeden z konsulów był wybierany z pośród nich.

5) Rzym zdobywa Włochy. Po wygnaniu królów Rzym nie mógł utrzymać dłużej władzy nad Latynami, i ucierpiał bardzo od napadów Etrusków z za Tybru. Lecz niektóre plemiona Osków, a przede wszystkim Ekwowie i Wolskowie zaczęli nacierać na Latynów. Wtedy Rzym i Lacyum zawarły z sobą przymierze ku wspólnemu swemu zadowoleniu.

Kłótnie patrycyuszów i plebejuszów osłabiały Rzym przez długi przeciąg czasu, lecz w końcu, około r. 396 przed Chrystusem, Rzymianie usadowili się po drugiej stronie Tybru, zajmując miasto etruskie Weje. Wtedy dwa walczące stany zjednoczyły się ściśle z sobą, i po raz pierwszy, w r. 366, obrano konsulem plebejusza Lucyusza Sekscyusza.

Odtąd siły Rzymu potężnieją, podbój Włoch rozpoczyna się nadobre.

Od r. 343 do 290 trwają wojny między Rzymianami a Samnitami, którzy zawładnęli południową Italią, z krzywdą Włochów i Greków. W przerwach między wojnami samnickimi Rzym

odzyskał znowu przewagę nad Latynami, a podczas ostatniego okresu tych wojen, umiał walczyć jednocześnie przeciwko Etruskom i Gallom; ostatecznie zwyciężył wszystkich, a w roku 282, państwa włoskie, z wyjątkiem niektórych południowych miast greckich, zostały jego sprzymierzeńcami.

6) **Panowanie Rzymian w Italii.** Panowanie Rzymu nad jego włoskimi sprzymierzeńcami posiadało cechy, podobne do władzy zwierzchniczej jednego miasta greckiego nad drugim. Miasto zwyciężone pozostawało nadal odrębnym państwem, zachowywało swój własny rząd, ale musiało podlegać rozkazom Rzymian, i iść na wojnę pod ich kierownictwem.

Lecz los niektórych ziem włoskich był o wiele szczęśliwszym od losu sprzymierzeńców, ponieważ znacznej liczbie miast sąsiednich Rzymianie nadali wszystkie prawa swojej stolicy; grecy zaś prawie nigdy nie postępowali w podobny sposób. Innym nadano prawa łacińskie, to jest takie, z których korzystali Latynowie przed zaborem. Latynowie bowiem mogli w niektórych razach wymagać prawnie obywatelstwa rzymskiego, Włosi zaś nie mogli tego czynić.

Powstały więc trzy klasy pośród wolnych mieszkańców Włoch: Rzymianie, Latynowie i Włosi, czyli sprzymierzeni; otrzymanie praw łacińskich podnosiło Włochów, zdobycie zaś praw rzymskich — wywyższało Latynów.

7) **Wojna z Pirrusem.** Zostawszy panem Włoch Rzym musiał teraz zwalczać obcych wrogów. Macedonia przywiodła do zupełnego upadku niepodległość Grecyi, lecz wojenne wyprawy macedońskie rozniosły po całym świecie sławę sztuki greckiej i jej oręża. Grecy z Italii i Sycylii, zagrożeni a poczęści nawet zawojowani przez Rzy-

mian i Kartagińczyków, zaczęli szukać pomocy przeciw barbarzyńcom w starożytnej Grecji; i tak Pirrus, król Epiru, któremu przyznawano już wtedy tytuł państwa greckiego, pośpieszył z pomocą Grekom z Tarentu przeciw Rzymianom. Zwyciężył ich wprawdzie w dwóch bitwach, ponieważ Rzymianie nie byli przyzwyczajeni do sposobu walczenia Greków, lecz zwyciężony w trzeciej potyczce, powrócił do Grecji w r. 276, pozostawiając Rzymowi tę małą częśćkę Włoch, która była jeszcze wolną.

Był to początek wojen, które Rzymianie, zostawszy panami Włoch, zaczęli prowadzić z innymi narodami, a które im zapewniły panowanie, sięgające daleko poza granice kraju.

8) **Wojny punickie.** Przed rozpoczęciem dalszych zaborów w Europie, Rzym musiał zwalczyć wrogów w Afryce. Wielkie miasto fenickie, Kartagina, stało na czele kilku osad w nadbrzeżnej Afryce i w Hiszpanii. Kartagińczycy zajmowali się żeglugą i handlem, założyli kolonie w Sycylii i na innych zachodnich wyspach morza Śródziemnego, tak samo jak Fenicyanie na Cyprze i na wyspach wschodnich.

Rzym i Kartagina były to teraz dwie wielkie potęgi zachodu. Rzym potężniejszy był na lądzie, Kartagina na morzu; pierwszy walczył orężem swoich obywateli i sprzymierzeńców, druga używała przeważnie żołnierzy najemnych.

Ponieważ Sycylia leżała między niemi, wkrótce więc wybuchło nieporozumienie z powodu spraw sycylijskich. Wtedy rozpoczęły się wojny punickie, czyli walka pomiędzy potęgą semicką a aryjską o panowanie nad zachodem.

Pierwsza wojna punicka trwała od 264 do 241 r. Kartagina musiała zrzec się swoich posiadłości

w Sycylii. Wynagradzając sobie tę stratę, Kartagińczycy pod dowództwem Amilkara, zabrali znaczny obszar Hiszpanii.

W r. 218 rozpoczęła się druga wojna punicka, zwana także wojną Hannibala, syna Amilkara, najznakomitszego obywatela Kartaginy, i jednego z najslawniejszych ludzi w historii świata. Hannibal wszedł do Włoch drogą lądową, zwyciężył Rzymian w kilku bitwach, i namówił do buntu wielu sprzymierzeńców.

Tymczasem wódz rzymski Publiusz Korneliusz Scypio, zdobywał kartagińskie posiadłości w Hiszpanii i przeniósł wojnę do Afryki.

Po wieloletniej nieobecności Hannibal został zmuszony wrócić do Kartaginy i stanąć w jej obronie, w r. 202 przed Chr. przegrał bitwę pod Zumą. Kartagina musiała odstąpić znaczną część swego terytorium Masynisie, królowi numidyjskiemu, sprzymierzeńcowi Rzymu, sama zaś została hołdownicą rzymską.

9) **Prowincje rzymskie.** Wojny z Kartaginą dały Rzymowi możność wytworzenia nowego typu posiadłości, a mianowicie prowincyj, czyli ziem posiadanych poza obrębem Włoch.

Kiedy państwa włoskie, chociaż obowiązane do posłuszeństwa względem Rzymu, zachowywały jednak odrębność państwową i zarządzały same swymi wewnętrznymi sprawami, prowincje musiały płacić daninę, i zostawały pod władzą rzymskich wielkorządców. Lecz bardzo często zostawiano niektórym miastom i gminom miano wolnych sprzymierzeńców, czasem zaś wynagradzano je przez nadawanie praw włoskich, łacińskich lub rzymskich.

Sycylia była pierwszą prowincją rzymską.

Wkrótce po ukończeniu pierwszej wojny punickiej, utworzono z Sardynii i Korsyki dwie

nowe prowincye, potem ten sam los spotkał posiadłości kartagińskie w Hiszpanii.

Niektórym poszczególnym miastom zostawiono niepodległość. Do takich należał Gades czyli Kadyks; była to wielka osada fenicka nad brzegiem Oceanu, współzawodniczka Kartaginy i przyjaciółka Rzymu, uważana stale za wolnego sprzymierzeńca, i wynagrodzona w końcu nadaniem wszystkich praw rzymskiego obywatelstwa. To samo miało miejsce z grecką osadą Massalią w Galii, oraz niektórymi innymi miastami.

Jednakże, chociaż Kadyks i Massalia miały zupełnie niezależny samorząd wewnętrzny, nie odważyły się one nigdy sprzeciwić się woli Rzymu w kwestyach wojny lub pokoju.

10) **Wojny macedońskie.** Trzecią wielką potęgą europejską była, prócz Rzymu i Kartaginy, Macedonia, wmieszana wkrótce do kłótni dwóch poprzednich. Między pierwszą a drugą wojną punicką Rzymianie przedsięwzięli wyprawę do Illiryi; niektóre kolonie greckie na wybrzeżu morskiem, powołały ich jako swoich obrońców. Rzymianie usadowili się więc z drugiej strony Adryatyku, uważani za przyjaciół przez większość państw greckich. Lecz skoro tylko jakikolwiek kraj wchodził w styczność z Rzymem, czy to przez pokój, czy to przez wojnę, można było być pewnym, iż zostanie najpierw zależnym sprzymierzeńcem, potem zaś rzymską prowincją. Tak się działo z Kartagimą, tak z Macedonią i z całą Grecją.

W r. 215 Filip, król macedoński, zawarł sojusz z Hannibalem, co doprowadziło oczywiście do wojny z Rzymem, trwającej od r. 213 do 205. Związek achajski i niektóre państwa greckie dopomagały Macedonii; związek zaś etolski pośpieszył

z pomocą Rzymianom, co również uczynił *Atalos*, król *Pergamu*, pierwszy rzymski sprzymierzeniec z przeciwnej strony morza egejskiego.

Wojna ta spowodowała mało znaczącą tylko zmianę granic; lecz teraz Rzymianie zaczęli stać się mieszać do spraw Grecji.

W r. 200 dopomagali Atenom przeciw Macedonii. Rozpoczęła się więc druga wojna.

Najpierw związek etolski, a potem związek achajski wzięły stronę Rzymian. W r. 197 Filip został zwyciężony pod *Kinoskefale* i cała ta część Grecji, która uznawała jego władzę, odzyskała wolność. Macedonia stała się teraz przymusowym sprzymierzeńcem Rzymu, inne zaś państwa greckie, napozór niby wolne, w rzeczywistości jednak utraciły również niepodległość.

11) **Wojna syryjska.** W historii Rzymu każda wojna i każdy zabór prowadziły zawsze do nowych walk i zdobyczy. *Etolia* zaczęła rozmyślać o zbyt małych korzyściach otrzymanych przez przymierze z Rzymem; namówiła więc *Antyocha*, króla Syrii, żeby napadł na Rzymian w Europie.

Antyoch pochodził z rodziny *Seleucydów*, których wielkie państwo na wschodzie upadło około roku 256 przed Chr., wskutek powstania *Partów* pod wodzą *Arsakesa*, założyciela królestwa, mającego zostać w przyszłości groźnym współzawodnikiem Rzymu. Jednak państwo *Seleucydów* sięgało jeszcze aż poza *Tygrys*; stolica jego *Antyochia*, należała do największych miast greckich.

W Azji Mniejszej *Ptolomeuszowie* egipscy panowali dotychczas nad wybrzeżem południowym; istniało tam także kilka państw niezależnych, jak królestwa *Pergamu* i *Bitynii*, oraz miasta *Heraklea* i *Synope*.

Głównymi sprzymierzeńcami Rzymian w tej wojnie byli Achajczycy w Europie i Eumenes z Pergamu w Azji. Antyoch został zwyciężony w dwóch bitwach, pod Termopilami i pod Magnezią w Azji; musiał tedy odstąpić wszystkie ziemie swoje na zachodzie aż do gór Taurydzkich. Przeszły one po większej części do rąk Eumenesa.

Achajczykom pozwolono przyłączyć do związku cały Peloponez, Etolia zaś tymczasem musiała podlegać Rzymowi, który zabrał sobie wyspy Zante i Cefalonię. Został on teraz rzeczywistym panem zarówno Grecyi jak i zachodniej Azji, ponieważ przymierze z nim było tylko krokiem wstępnym w dążeniach jego do narzucenia innym swego panowania.

12) **Zdobycze Rzymian na zachodzie.** Wojny z Kartagimą, Macedonią i Syryą uczyniły Rzym głównym posiadaczem krajów nad morzem Śródziemnem. Zaledwie mała ich część została wcielona do państwa rzymskiego, nie było wszakże ani jednego państwa niezależnego, któreby mogło im dorównać w sile. Wszystkie dawniejsze potęgi fenickie, greckie i włoskie faktycznie stały się zależnemi od nich.

Lecz Rzym miał jeszcze opanować barbarzyńskie ludy zachodu, wcielić zależne państwa w swoje posiadłości i zwalczyć wschodnie mocarstwa, jedynych swych współzawodników. Pierwsze z tych dzieł rozpoczęło się natychmiast po zdobyciu Włoch, Włochy bowiem mogły być zabezpieczone jedynie przez przyłączenie tej części Galii, która znajdowała się po włoskiej stronie Alp.

Wojna punicka, podczas której Gallowie bardzo czynnie dopomagali Hannibalowi, pokrzyżowała zamiary Rzymu. Skoro tylko zawarto pokój, rozpoczęło się zdobywanie Galii Cyzalpiń-

skie, zakończone w r. 191 przed Chr. Nadto wzięcie Numancyi w r. 133 oddało w ręce Rzymian całą Hiszpanię, z wyjątkiem niektórych dzikich krajów północnych.

W r. 125 utworzono z Galii Transalpińskiej nową prowincję. Rzymianie wtargnęli do niej, niosąc pomoc Massalii przeciw sąsiadom Galom. Z tego wynikły dalsze zabory na własną rękę. Wkrótce potem został zdobyty południowy wschód Galii. Nazwano go Prowincją, dla odróżnienia od niezależnej Galii, i część tego kraju nazywa się dotąd Prowincją.

13) **Ostateczne zdobycie Macedonii i Kartaginy.** Druga wojna punicka i druga macedońska zamieniły dwóch współzawodników Rzymu na jego podwładnych. Zarówno Macedonia jak i Kartagina gotowe były zrzucić jarzmo, skoro tylko mogłyby to uczynić. Powstała więc trzecia wojna macedońska, która trwała od 178 do 176 r. Ostatni król, Perseusz, został zabity pod Pidną przez Luciusza Emiliusza Paulusa. Macedonię podzielono na cztery rzeczypospolite, Epir zdobyto i spustoszone. Rzymianie więc byli teraz panami całej Grecyi. Powstanie Macedonii w r. 149 zakończyło się zamianą tego kraju na prowincję.

Wtedy rozpoczęła się wojna ze związkiem achajskim; w roku 146-m zburzono Korynt i rozwiązano związek. Grecyi wszakże nie zamieniono jeszcze na prowincję, i niektóre z jej państw nazywały się wciąż niepodległymi, chociaż w rzeczywistości były zależne. W tym samym czasie wybuchła trzecia wojna punicka, ponieważ Rzymianie podburzali swoich afrykańskich sprzymierzeńców przeciw Kartaginie. W r. 146 Scypio młodszy zdobył i zburzył to miasto,

W ciągu jednego roku zostały więc zniszczone dwa największe miasta nadmorskie.

Z jednej części terytorium kartagińskiego Rzym utworzył prowincję afrykańską, druga część przypadła w udziale królowi numidyjskiemu, Masynisie. Lecz i dla Numidyj miała wybić godzina utraty niepodległości. W r. 106, po wojnie stoczonej przez króla Jugurtę, Numidya została zależną od Rzymu, a w sto lat po upadku Kartaginy, została prowincją rzymską.

14) **Niesnaski w Rzymie.** Rzym panował teraz nad wszystkimi krajami, otaczającymi morze Śródziemne. Jedyne wielkie państwem z którym dotąd nie prowadził wojny, był Egipt. Panowali tam Ptolomeuszowie, potomkowie Ptolomeusza I-go; w ich ręku była Aleksandrya, jedno z największych miast greckich.

Ale nawet i Egipt zaczął uważać Rzym za swego protektora.

Taka rozległa władza poza granicami kraju musiała wywołać wewnętrzne zepsucie, gdyż stara konstytucja, ustanowiona dla jednego miasta rzymskiego, przestała być odpowiednią dla państwa, rządzącego tak ogromnymi przestrzeniami. Prowincje, jako ziemie zostające w poddaństwie, nie miały głosu; sprzymierzeńcy zaś występowali jedynie w kwestyi swoich interesów wewnętrznych; senat i lud rzymski, zarządzili jednymi i drugimi, uciskając je często w okrutny sposób.

Tymczasem skończyły się dawniejsze zatargi między patrycjuszami a plebejuszami; natomiast rozpoczęły się nowe, o wiele gorsze, między bogaczami a nędzarzami.

Ci plebejusze, których przodkowie zajmowali wysokie urzędy, zrównani z patrycjuszami, byli uważani za arystokratów. Nadto, nadano prawo

obywatelstwa najrozmaitszym osobom, cudzoziemcom i wyzwolencom, to jest tym, którzy byli poprzednio niewolnikami. Lud rzymski zmienil się ogromnie; zgromadzenia, zbyt liczne, zamienily się w zbiorowiska motłochu. Wtedy, gdy jedni obywatele cierpieli straszną nędzę, drudzy posiadali nieprawnie ogromne dobra, należące do państwa.

W obronie biednych wystąpił w r. 133 Tyberiusz Semproniusz Gracchus, a w r. 125 brat jego Kajus. Pod ich naciskiem przeszły prawa mające na celu usunięcie złego; lecz nigdy wykonanie tych praw nie weszło w zwyczaj; znieśli je ostatecznie ci, którzy pragnęli zagarnąć wszystko dla siebie.

15) **Wojna ze sprzymierzeńcami.** Drugie źródło nieporozumienia przyłączyło się wkrótce do wewnętrznych zamieszek. Sprzymierzeńcy włoscy, którzy nieśli pomoc Rzymianom podczas wszystkich wojen zaborczych, zaczęli upominać się o zupełne prawa obywatelstwa.

Kajus Gracchus, a potem Kajus Maryusz, podtrzymywali te żądania. Imię Maryusza zyskało ogromny rozgłos przez to, że udało mu się zakończyć wojnę z Jugurtą, a jeszcze bardziej przez uwolnienie Galii od najazdu Cymbrów i Teutonów. Oba te ludy, pochodzące z północy, zostały rozbite w dwóch wielkich bitwach w roku 102 i w r. 101 pod *Aquae Sextiae* w Galii tranzalpińskiej i pod *Wercellą* w Galii cyzalpińskiej.

Maryusz popierał lud przeciw arystokratom, Włochów zaś przeciw arystokratom i przeciw motłochowi rzymskiemu.

W roku 90 przed Chr. powstali sprzymierzeńcy, (po łacinie *socii*), i rozpoczęła się wojna ze sprzymierzonymi ludami. Niektóre z nich

poddały się w następnym roku, i otrzymały obywatelstwo rzymskie, lecz mieszkańcy Samnium i Lukanii nie złożyli broni.

W czasie tej wojny zdobył wielką sławę wódz partyi arystokratycznej Lucyusz Korneliusz Sulla. Wkrótce właśnie Maryusza i Sulli wywołały początek wojen domowych w Rzymie. Samniti stanęli po stronie Maryusza i wraz ze stronnikami jego zostali zwyciężeni przez Sullę pod murami Rzymu w r. 83. Samniti chcieli zbурzyć Rzym, Sulla ocalając go, skierował do określonego celu dzieje całego świata. Poczem, jako dożywotni dyktator, objął najwyższą władzę. Lecz wkrótce zrzekł się swego urzędu i umarł zdala od świata.

Oddanie całej władzy do rąk jednostki jest początkiem upadku rzeczypospolitej rzymskiej.

16) **Wojny azyatyckie.** Chociaż od upadku Antyocho Rzym wywierał wielki wpływ na sprawy Azyi Mniejszej, lecz nie miał tam żadnych posiadłości, aż do chwili, kiedy Atalos, ostatni król Pergamum, przekazał swoje państwo narodowi rzymskiemu w roku 133-im. Powstała więc pierwsza prowincya z drugiej strony morza Egejskiego; nazwano ją *azyatycką*.

Przez nią Rzym zbliżył się do Pontu, największej miejscowej potęgi. Siły Pontu wzrosły znakomicie za panowania Mitrydata VI-go, czyli Wielkiego; wojna którą z nim Rzym prowadził od r. 88-go do 63-go, była poważniejszą niż wszystkie inne, staczane od czasów upadku Kartaginy i Macedonii. Podczas gdy w Rzymie wrzała wojna domowa, Mitrydat zdobył całą Azyę Mniejszą, wyciął w pień tamtejszych osadników rzymskich i włoskich, i przepłynął się przez morze do Grecyi. W czasie tych wojen Rzymianami dowo-

dzili: najpierw Sulla, potem Lucyusz Licyniusz Lukullus, a w końcu Knejus Pompejusz, przewany Wielkim. Ostatecznie królestwo Pontu upadło, Armenia została upokorzona, Syria, ostatni szczątek wielkiego państwa Seleucydów, przeszła w stan prowincyi rzymskiej, a Palestyna dostała się pod panowanie Rzymu.

Władza rzymska sięgała teraz aż do Eufratu, i Rzym zajął miejsce Grecyi i Macedonii jako obrońca zachodu przeciwko wschodowi.

Lecz ta wygrana przeciwstawiła mu jeszcze raz współzawodnika o równych siłach, w postaci królestwa Partów. W r. 54-m wojsko rzymskie wyruszyło przeciw Partom pod dowództwem Marka Licyniusza Krassusa, lecz zostało zwyciężone i zniesione doszczętnie.

17) **Wojna domowa między Pompejuszem a Cezarem.** Tymczasem coraz widoczniejszem było, że jedno miasto nie może rządzić światem. Powstawały ciągle niesnaski, a w końcu wybuchły wojny domowe między zwalczającymi się stronnictwami i przywódcami rzymskimi. Był to okres najślawniejszych ludzi w historii rzymskiej, takich, jak np. (pomijamy Pompejusza i Krassusa), znakomity mówca Markus Tulliusz Cyncero, Markus Porcyusz Kato, Kajus Juliusz Cezar.

Cezar był patrycyuszem, lecz stanął po stronie ludu dla dopięcia własnych zamiarów. W r. 58-m zajął prowincję galijską, a w przeciągu dziesięciu lat zdobył całą Galię.

Rzymska prowincya galijska, zamiast dawniejszej małej cząstki na południowym zachodzie, zajęła teraz cały obszar między Pirynejami, Renem a Oceanem.

Galię zamieszkiwały trzy większe narody: Cel-

to wie zajmowali środek; Akwitanie, pokrewni iberyjczykom, południe; plemiona germańskie zamieszkiwały ziemie, leżące na zachód od Renu.

Cezar przedsiębrał wyprawy do niepodległej Germanii, aż poza Ren, i na wyspę Brytanii. Lecz zdobycze jego nie trwały długo w żadnym z tych krajów. Niemniej wszystko powyższe podniosło w wysokim stopniu urok jego władzy, a powrót jego do Rzymu stał się powodem jeszcze większego zamieszania.

W r. 49-ym, Cezar podniósł bunt i zajął Włochy. Wynikła naturalnie wojna domowa między nim, a wojskami rzeczypospolitej, któremi dowodził Pompejusz. Wojna objęła Grecyę, Hiszpanię i Afrykę, główna zaś bitwa została stoczona pod Farsalą w Tesalii. Pompejusz zwyciężony uciekł do Egiptu, gdzie zginął zamordowany. Cezar, obwołany dożywoćnym dyktatorem, otrzymał również tytuł imperatora, czyli wodza. Lecz on przede wszystkim pragnął zostać królem. Wtedy wielu z pomiędzy senatorów utworzyło przeciw niemu spisek i zamordowano go podczas posiedzenia senatu 15-go marca roku 44-go przed Nar. Chr.

18) Początek cesarstwa. Po śmierci Cezara, zamieszanie trwało około trzynastu lat. Cezar usynowił był swego wnuka siostrzanego Kajusa Oktawiusza, który został później Kajusem Juliuszem Cezarem Oktawiuszem. Ten, razem z Markiem Antoniuszem, jednym z dowódców Cezara, rozpoczął walkę ze zwolennikami rzeczypospolitej, w której przewodniczyli dwaj zabójcy starszego Cezara, Kajus Kasjusz i Marek Juniusz Brutus. Cezar, Antoniusz i Marek Emiliusz Lepidus utworzyli tryumwirat i zagarnęli najwyższą władzę w swoje ręce. W bitwie

pod Filippi w Macedonii, w r. 42-m, zwyciężyli oni Brutusa i Kasjusza.

Wtedy Antoniusz przedsięwziął wyprawę przeciw Partom; lecz zatrzymała go w Egipcie Kleopatra, ostatnia z rodu Ptolomeuszów. Rozpoczęła się nowa wojna domowa; Antoniusz i Kleopatra zostali zwyciężeni przez Oktawiusza w bitwie morskiej pod Actium, na zachodnim brzegu Grecyi, w r. 31-m przed nar. Chr. Egipt stał się rzymską prowincją, a Cezar panem rzeczypospolitej. Senat i lud ofiarowali mu najróżnorodniejsze zaszczyty i godności, lecz wystrzegając się losu swego wuja, nie ogłosił się ani królem, ani nawet dyktatorem.

Odtąd dawniejszy samokształt rzeczypospolitej trwał nadal, lecz naczelna władza zawierała się w rękach jedego człowieka. Główny kierownik państwa nosił tytuł princeps czyli księcia i imperatora czyli cesarza; w końcu ten ostatni tytuł przeważał. Nadto Cezar otrzymał także nowy tytuł Augusta i wszyscy, którzy po nim panowali, spokrewnieni z nim lub nie, zawsze nazywali siebie Cezarami i Augustami. Lecz historya stosuje nazwę Cezara Augusta wyłącznie tylko do pierwszego cesarza, Kajusa Juliusza Cezara Oktawiusza.

19) Cesarstwo rzymskie. W państwie rzymskiem monarchia zastąpiła rzeczpospolitą. Ale przez długi czas cesarze nie otaczali się wspaniałością królewską, lecz działali tylko jako główni dostojnicy państwa republikańskiego. Każdy cesarz był wybierany przez głosowanie senatu, który mu nadawał pewne prawa. Legiony przeszły w stan stałego wojska i rządy podlegały coraz częściej woli żołnierzy.

Teraz, kiedy wszystkie rzymskie posiadłości za-

leżały faktycznie od jednego człowieka, stopniowo znikwały różnice między Rzymianami, Latynami, Włochami i prowincjami. Nakoniec ogłoszono, że wszyscy wolni mieszkańcy państwa rzymskiego zostają zrównani z Rzymianami. Rzym ustąpił ze stanowiska miasta rządzącego innymi krajami, i został jedynie stolicą całego cesarstwa.

Nadszedł wreszcie czas, kiedy cesarze spostrzeegli, że obecność ich była potrzebniejszą w miastach znajdujących się bliżej granic państwa, niż w Rzymie. Lecz długo jeszcze po założeniu cesarstwa, nikt nie śmiał powiedzieć otwarcie, że Rzym przestał być rzecząpospolitą czyli miastem panującym.

20) **Rozszerzenie się cesarstwa rzymskiego.** Zdobycie Egiptu oddało w posiadanie Rzymu wszystkie kraje otaczające morze Śródziemne. Gdziekolwiek istniały miasta i państewka wolne nominalnie, lecz w rzeczy samej cesarz rzymski był wszędzie panem.

Zabory Pompejusza i Cezara dały Rzymowi Eufrat i Tygrys jako granice wschodnie; w krótkim czasie granice północne dosięgły Dunaju.

Naturalnym porządkiem rzeczy olbrzymie to państwo podzieliło się na trzy części. Pierwsza z nich składała się z zachodniej Europy, z Galii i Hiszpanii, gdzie Rzymianie występowali nie tylko jako zdobywcy, lecz jako pionierowie cywilizacji i gdzie wszędzie przenikły język i obyczaje rzymskie, (z wyjątkiem kresów oderwanych od reszty kraju). Do powyższych możemy dodać Afrykę, gdzie Cezar odbudował Kartaginę, jako kolonię rzymską.

Do drugiej części, należały ziemie od Adryatyku do gór Taurydzkich: Grecya, Azya Mniejsza i kraje z nią sąsiednie, skąd mowa i obyczaje

Rzymian nie zdołały wyrugować cywilizacji greckiej, szerzącej się tam stale od czasów Aleksandra Wielkiego.

Część tę możemy nazwać prowincjami greckimi.

Trzecią składały prowincje wschodnie, kraje poza górami Taurydy: Syrya i Egipt, gdzie znajdujemy mało miast greckich, lecz skąd ani język grecki ani łacina nie mogły usunąć starożytnego języka i dawniejszych obyczajów.

21) Cesarze z rodziny Juliuszów i Klaudyuszów. Cesarstwo zostawało w rodzinie Augusta przez sto lat blisko. To znaczy, że aż do roku 68-go wszyscy cesarze byli cezarami przez usynowienie. Większość z pomiędzy nich była rzeczywiście potomkami Augusta, chociaż w linii żeńskiej. Takimi byli: Tyberyusz, Kajus Klaudyusz, Nero. Wszyscy zostawili po sobie smutne wspomnienia, lecz Nero przewyższył innych w nikczemności i okrucieństwie.

Za panowania Augusta i Tyberyusza, w skład cesarstwa weszły wszystkie kraje, znajdujące się wzdłuż brzegów Dunaju; rzeka ta stała się granicą, tak jak Ren i Eufkrat. August i Tyberyusz usiłowali zdobyć Germanię, lecz nie dokonali tego zamiaru. Za panowania Augusta, germański bohater Arminiusz zniósł całe wojsko rzymskie, którem dowodził Publiusz Kwintyliusz Warus.

Teraźniejszy kraj angielski, wyspa W. Brytanii, zamieszкана była w owym czasie przez Brytów, naród pochodzenia celtyckiego. Za panowania Klaudyusza, Rzymianie napadli na Brytanię, zdobyli prawie cały kraj i przekształcili go na prowincję. Północna Brytania i sąsiednia wyspa

Irlandya nie cierpiały nigdy od napadów rzymskich. W tym samym czasie niektóre państwa zależne w Azji i Afryce zostały również prowincjami, zaś królowie Armenii na dalekim wschodzie, musieli składać hołd Rzymowi.

22) Okres największego rozrostu cesarstwa.

Po śmierci Nerona, kilku cesarzy zostało wybranych i zrzuconych z tronu w bardzo krótkim czasie. Potem mamy długi okres wewnętrznego spokoju pod panowaniem cesarzy, z których większość odznaczyła się bardzo dobrymi rządami.

Najpierw widzimy rodzinę Flawiuszów, to jest Tytusa Flawiusza Wespazjana i jego synów Tytusa i Domicyana; był to jedyny zły rządca owego czasu. Pod panowaniem Wespazjana, Żydzi, którzy się buntowali za Nerona, zostali znowu zwyciężeni, Jerozolimę zaś zburzona.

Po Domicyanie, od r. 96-go do 180-go, panowało pięciu tak zwanych dobrych cesarzy: Nerwa, Trajan, Adryan, Antoniusz Pius i Marek Aureliusz. Tworzyli oni sztuczną rodzinę; po każdym z nich dziedziczył syn przybrany, nie zaś rzeczywisty. Przez cały ten czas prawa i senat zostawały w poszanowaniu. Rzym doszedł w tym okresie do największego stopnia rozwoju granic. Trajan zwyciężył mieszkańców Dacyi, którzy zajmowali kraj na północ od dolnego biegu Dunaju; kraj ich stał się prowincją, i jedyną wielką posiadłością rzymską z drugiej strony Dunaju. Trajan wojował również z Partami, i dodał do Rzymu prowincje Armenii, Mezopotamii i Assyryi.

Za panowania Trajana, cesarstwo rzymskie było większem niż kiedykolwiek przedtem lub potem.

Cesarstwo wtedy sięgało brzegów morza Ka-

spijskiego. Lecz to wielkie państwo trwało bardzo krótko; zaraz po śmierci Trajana, jego następcą Adryan, utracił prawie wszystkie zdobycze na wschodzie.

Długo jeszcze Rzym zmuszony był raczej troszczyć się o obronę tego, co zdobył, niż myśleć o nowych zaborach.

23) **Streszczenie.** Rzym opanował cały, tak zwany świat ucywilizowany następującym sposobem: najpierw osady założone na siedmiu pagórkach zlały się w jedno miasto. Miasto owo spotężniawszy, stało się głową najpierw Lacyum, a potem Włoch. Wtedy, wszystkie kraje, otaczające morze Śródziemne, zostały początkowo zależnymi od Rzymu, a potem prowincjami rzymskimi; w końcu mieszkańcom prowincyi nadano prawo obywatelstwa rzymskiego. Przez ten czas w historii wewnętrznej widzimy najpierw królów, potem pierwszą rzeczpospolitą z zatargami między patrycjuszami a plebejuszami. Stopniowo plebejusze zdobywają prawa równe patrycjuszom. Wtedy występuje walka między ubogimi a bogatymi, w końcu władza przechodzi do rąk jednostki, a państwo z rzeczypospolitej zamienia się w monarchię. Wszystko w Rzymie, czy to w czasie wojny, czy też podczas pokoju, postępowało systematycznie, to też potęga rzymska była trwalszą od innych.

Pomijając chwilowe zdobycze Trajana na wschodzie, widzimy, że cesarstwo rzymskie w chwili największego wzrostu, rozpostarło się do Renu i Dunaju, włączając w to prowincję Dacyi poza Dunajem, i większą część Brytanii. W Azji zajęło ono wszystkie ziemie na zachodzie od Eufratu. W Afryce — Egipt i wązki pas żyznej krainy na północy wielkiej pustyni. Innemi słowy, cesarstwo zagarnęło dawniejsze państwa i osady Fenicyi,

Grecy i Macedonii. Rzym był teraz obrońcą zachodu przeciw wschodowi, i miał jednego tylko rywala na dalekim wschodzie, mogącego mu dorównać co do sił: było to królestwo Partów czyli król. Nowo-Perskie powstałe z dawniejszego partyjskiego.

IV.

Chylenie się Rzymu ku upadkowi.

1) **Wojny z Persami i Germanami.** Persowie na wschodzie a Germanowie na zachodzie byli teraz głównymi wrogami Rzymu. Po śmierci Trajana, Partowie znów wzmogli się na siłach. W roku 226 jeszcze raz zbuntowali się Persowie i utworzyli niepodległe państwo pod rządami Artakserksesa, którego potomkowie Sassanidowie, panowali w Persyi.

Rzym i Persya zaczęły rywalizować z sobą i staczały częste walki na pograniczu; lecz ani jedno ani drugie państwo nie wyrządzało sobie rzeczywistej krzywdy.

Zupełnie inaczej było z walkami na zachodzie. Od czasów Marka Aureliusza ludy germańskie zagrażały ciągle cesarstwu nad granicami Renu i Dunaju.

Była to zapowiedź nowych, wielkich zmian w historii świata. Rzym nie rozszerzał już coraz dalej swego panowania, lecz poprzestawał na obronie granic przeciw narodowi, który miał go wkrótce zastąpić w pierwszeństwie nad wszystkimi ludami europejskimi. Częściej niż inne ludy teutońskie Rzym musiał zwalczać Franków nad Renem i Gotów nad Dunajem, którzy nacierali na cesarstwo w rozmaity sposób; niekiedy organizo-

wali wyprawy wojenne w głąb kraju lub służyli w wojsku rzymskiem jako najemnicy, otrzymując wynagrodzenie w postaci darowizny gruntów. Lecz trafiało się nieraz, iż Rzymianie, po odniesieniu poważniejszego zwycięstwa, wypędzali barbarzyńców i pustoszyli ich posiadłości.

Jednakże potęga germańska stale wzrastała, rzymska zaś coraz bardziej słabła. Okres zaborów przeminął dla Rzymu; walczył on teraz już tylko dla ocalenia poprzednich zdobyczy.

2) **Cesarze obierani przez wojsko.** Po Marku Aureliusz, ostatnim z pięciu dobrych cesarzy, panował syn jego Komodus. Był on jednym z najgorszych imperatorów, i zginął zamordowany w roku 192. Przez całe prawie sto lat, bo aż do roku 285, obiór cesarzy był dokonywany przez żołnierzy, którzy bardzo często, w krótkim czasie zabijali swoich wybrańców. Czasem każde z kilku wojsk znajdujących się w różnych stronach cesarstwa, obwoływało imperatorem swego wodza; wtedy widziano kilku cesarzy panujących jednocześnie. Lecz żaden z nich nie starał się stworzyć oddzielnego państwa; każdy usiłował zawładnąć całym cesarstwem, i w końcu jeden zwyciężał drugich, a wtedy ci, którzy upadli, otrzymywali nazwę tyranów.

Rodzina **Septymiusza Sewera**, która panowała od roku 193 do 211, utworzyła coś nakształt dynastji. Za rządów Antonina czyli Karakalli, syna Sewera, zostały zniesione wszelkie dawniejsze różnice i wszyscy wolni mieszkańcy cesarstwa zostali Rzymianami.

Wielu późniejszych cesarzy zostało wybranych z tak zwanych niegdyś barbarzyńców; rozumem i odwagą odznaczyli się ci, którzy pochodzili z 11-

liry, jak np.: Decyusz, Klaudyusz, Aurelian, a nade wszystko Dyoklecyan.

Niewielu z nich panowało przez dłuższy czas, a nawet pewnego razu za rządów Waleryana i jego syna, od r. 253 do 268, liczba współzawodników cesarzy była tak znaczna, że nazwano ich trzydziestu tyranami.

Z wstąpieniem Dyoklecyana rzeczy przyjmują całkiem nową postać.

3) **Dyoklekeyan i jego następcy.** Tymczasem ludzie zrozumieli, że państwo rzymskie przestało być rzeczpospolitą, a gdy mieszkańcy prowincyi zostali obywatelami tego państwa, zrozumiiano również, że oznaczało ono coś więcej niż jedno miasto Rzym.

Od czasów Dyoklecyana cesarze otaczają się przepychem większym niż królowie, chociaż nigdy nie przybierają tytułu królewskiego; a ponieważ granice wymagają często ich obecności, inne miasta oprócz Rzymu, zaczynają być ich siedzibą.

Dyoklecyan powziął zamiar podzielenia najwyższej władzy pomiędzy dwóch cesarzy, którzyby nosili tytuł augustów i mieli do pomocy dwóch cesarów. Cesarstwo zostałoby podzielone na cztery części, a mianowicie: Włochy z sąsiednimi krajami, prowincye zachodnie, prowincye greckie, i prowincye wschodnie. Medyolan w Europie, a Nikomedia w Azji miały być stolicami dwóch augustów; Jork na zachodzie, a Antyochia na wschodzie, były przeznaczone dla cesarów.

Lecz abdykacya Dyoklecyana w r. 303, wywołała długi szereg wojen domowych, zakończonych w r. 323 zjednoczeniem wszystkich dzielnic cesarstwa pod berłem Konstantyna, przewanego Wielkim.

4) **Rozwój chrześcijaństwa.** Konstantyn był pierwszym cesarzem, wyznającym religię chrześcijańską, której początki sięgają czasu założenia cesarstwa, ponieważ Jezus Chrystus urodził się pod panowaniem Augusta, a był ukrzyżowany pod panowaniem Tyberyusza. Religia chrześcijańska, pomimo częstych prześladowań, szerzyła się jednak coraz bardziej. Dziwną może się nam wydawać ta okoliczność, że prześladowanie chrześcijan nie odbywało się pod rządami złych, lecz właśnie najlepszych cesarzy, takich jak Trajan, Marek, Decyusz, a nawet Dyoklecjan. Przyczyną tego było, iż religia pogańska w Rzymie stanowiła część konstytucji państwowej, tych więc, którzy odmawiali czci bogom rzymskim, uważano za wrogów cesarza i Rzeczypospolitej. Stąd wynika, że panujący, którzy pragnęli najbardziej wzbudzić poszanowanie dla starych praw rzymskich, stawali się zarazem najsurowszymi prześladowcami chrześcijaństwa.

Lecz z czasem religia pogańska stała się wprost jedynie kwestyą stanu tylko i posiadała małą liczbę prawdziwie wierzących, gdy tymczasem chrześcijanie wierzyli całym sercem w to, co wyznawali. Chrześcijaństwo więc było potęgą rozwijającą się, poganizm zaś upadającą, która musiała zniknąć, skoro tylko cesarz stanie się chrześcijaninem.

5) **Konstantyn i jego rodzina.** Panowanie Konstantyna było jedną z najświetniejszych epok historii rzymskiej. Zaznaczyło się ono trzema wielkimi zmianami. Rząd cesarski nie tylko formalnie, ale już rzeczywiście stał się rządem despotycznym, opierającym się na wojsku. Senat i konsulowie posiadali tylko cień władzy. Była to pierwsza zmiana. Druga polegała na tem, że cesarze opuścili Rzym; Konstantyn założył

nową stolicę w starem mieście greckiem Bizancyum nad Bosforem, nadał jej nazwą Nowego Rzymu, lecz aż dotychczas nazywa się Konstantynopolem, czyli miastem Konstantyna. Łatwiej mu było w nowem mieście niż w starym Rzymie zaprowadzić rząd despotyczny i ugruntować chrześcijaństwo. Gdy więc w starym Rzymie religia pogańska zamierała powoli, Nowy Rzym był chrześcijańskim od początku swego istnienia. Pomimo wszystko, Konstantyn panował dłużej niż inni od czasów Augusta, a władza cesarska trwała w jego rodzinie dopóty, dopóki istnieli jej członkowie; znaczna ich liczba zginęła z rąk krewnych. Konstantyn umarł w roku 337.

Wtedy nastąpił podział państwa pomiędzy jego trzech synów; lecz jedność cesarstwa została przywróconą przez Konstancyusza w r. 350. Miał on współzawodników w osobach kilku cesarzy i prowadził niepomyślne wojny z Persami i z Germanami.

W r. 361 Konstancyusz umarł i na tron wstąpił kuzyn jego Julian, który był cezarem w Gallii i odebrał Germanom ziemie przez nich zabrane. Zostawszy cezarem, przedsięwziął wyprawę przeciwko Persom, w której zginął w r. 363. Był on ostatnim panującym z rodziny Konstantyna.

Pierwszym czynem jego następcy, Jowiana, było oddanie Persyi kilku prowincyi rzymskich.

6) **Chrześcijaństwo staje się religią państwową.** Po śmierci Konstantyna chrześcijaństwo rozpowszechniło się po całej Europie, nawet ci, którzy trwali nadal w pogaństwie, korzystali z jego nauki. Do takich należał cesarz Julian, wychowany w zasadach chrześcijaństwa, który jednak wrócił do pogaństwa i czynił wszystko co możliwe dla przywrócenia dawnej religii. Wszakże sam

Juljan w życiu swoim był jednym z najlepszych cesarzy.

Nic jednak nie mogło powstrzymać wzrostu nowej religii, i ku końcowi stulecia zabroniono od dawać publicznie cześć bogom pogańskim. Chrześcijaństwo, które było pierwotnie religią azyatycką i semicką, stało się religią państwa rzymskiego. Po dziś dzień jest ono religią ludów, które albo należały do państwa rzymskiego, albo też zapożyczyły od niego wierzenia i cywilizację. I dotychczas prawie nie przekroczyło granic powyższych.

Lecz gdy ustały prześladowania, rozpoczęły się spory między samymi chrześcijanami.

Cesarz Konstancyusz i kilku innych panujących w czwartym stuleciu, przyjęli naukę *Aryusza*, kapłana z Aleksandryi, potępionego przez sobór kościelny, zwołany za panowania Konstancyusza w Nicei, w Bitynii. Większość ludów germańskich przyjęła najpierw religię chrześcijańską w postaci nauki *aryańskiej*.

Niebawem chrześcijaństwo rozpadło się na wyznania, odpowiadające wielkim działom cesarstwa. W późniejszych czasach, prowincje greckie i łacińskie rozdzieliły się, tworząc dwa kościoły, wschodni i zachodni, mieszkańcy zaś dalekiego wschodu, utworzą znowu odmienne wyznania.

Ponieważ zaś ludy germańskie na początku przyjęły chrześcijaństwo w formie zwanej *heretycką*, więc później powstał u nich typ chrześcijaństwa odmienny od łacińskiego, greckiego i wschodniego.

7) **Najazdy Gotów.** W czwartym wieku ludy germańskie zaczęły zakładać osady w obrębie cesarstwa. Dotychczas zadawalniano się ciągłymi walkami na pograniczu i Rzym zwykle odzyskiwał to, co był utracił. Konstantyn i Juljan odparli

najazdy germańskie z Galii; to samo uczynił Walentyńian, który zaczął panować z bratem swoim Walencyuszem w r. 364. Lecz teraz ludy germańskie, parte przez Hunnów azyatyckich, pochodzenia turańskiego, zaczęły posuwać się coraz prędzej i dalej. W r. 376 Gotom pozwolono przeprowić się przez Dunaj i osiąść w cesarstwie, ale wskutek złego obejścia ze strony Rzymian, porwali oni za broń; Walencyusz zginął w bitwie pod Adryanopolem.

Wkrótce Gotowie zaczęli ukazywać się w rozmaitych punktach; nie pozostawało nic innego, jak skłonić ich, aby wstąpili do wojska rzymskiego i nadać jakikolwiek tytuł ich królowi.

Za panowania Teodozyusza Wielkiego, który zjednoczył na powrót pod swoim berłem ziemie cesarstw, sprawy przyjęły obrót nieco lepszy; ale po jego śmierci w r. 395, cesarstwo zostało podzielone pomiędzy jego synów: Arkadyusz panował na wschodzie, Honoryusz na zachodzie. Honoryusz mieszkał przeważnie w twierdzy Rawennie. Nastąpiły wtedy czasy najgorsze. W r. 410, Wizygoci pod dowództwem Alaryka splądrowali Rzym, a następca tego króla Ataulf, udał się do Hiszpanii, jako oficer rzymski.

Taki był początek państwa Gotów w Hiszpanii i w Galii, pierwszego królestwa germańskiego w obrębie cesarstwa.

8) Upadek cesarstwa we Włoszech. Na wschodzie i na zachodzie władza cesarska utrzymywała się w rodzinie Teodozyusza aż do zupełnego jej wygaśnięcia. Niemniej w tym samym czasie ukazało się kilku tyranów czyli cesarzy. współzawodników, a prowincye zachodnie były przez nich urywane jedna po drugiej, podczas gdy cesarze wschodni mieli ciągle zatargi z Persyą.

Okolo połowy V-go wieku cesarze zachodni utracili wszelką rzeczywistą władzę poza granicami Italii; wynosili ich na tron lub strącali z niego dowódcy wojsk, złożonych z najemniczych barbarzyńców.

Nakoniec w r. 476, wygasła ta pierwsza zachodnia linia cesarska. Odoakr, wódz najmitów, objął władzę nad państwem. Sposób, w jaki zaszła ta zmiana jest wyraźnym dowodem, jak jeszcze głęboko tkwiły w umysłach ludzkich dawniejsze zapatrywania. Senat rzymski postanowił, że dosyć będzie jednego cesarza, i że cesarstwo zachodnie połączy się znowu ze wschodniem.

Wtedy cesarz wschodni Zeno, jedynowładca, oddał Odoakrowi jako patrycyuszowi, zarząd Włoch. Następnie w r. 489, pragnąc usunąć Gotów ze wschodu, nazmaczył ich króla Teodoryka na stanowisko rządcy. Ten pokonał Odoakra i panował nad Włochami od r. 493 do 526. Rządził dobrze i panowanie swoje rozszerzył daleko poza Włochy.

Formalnie był on niby tylko królem swoich Gotów i rządził Włochami jako namiestnik cesarza; w rzeczywistości zaś, był panem niezależnego i potężnego królestwa.

Cesarstwo rzymskie istniało nadal pod berłem cesarzy, którzy panowali w Nowym Rzymie, lecz nie posiadali żadnej rzeczywistej władzy w dawnej stolicy.

9) **Tworzenie się państw germańskich.** Namiestnictwo dane Ataulfowi przez cesarzy, było więc początkiem królestwa Wizygotów w Hiszpanii i Galii południowej, również jak namiestnictwo, powierzone Teodorykowi, stało się początkiem królestwa Ostrogotów w Italii i krajach sąsiednich. Potem Burgundowie założyli swoje państwo

na południowym wschodzie Galii. W r. 451 istniała obawa, aby nie tylko cała Galia, lecz nawet cała Europa nie przeszła pod panowanie Atylli, króla Hunnów. Na szczęście, pokonał go pod Chalons wódz rzymski Aecyusz, przy pomocy Teodoryka, króla Wizygotów, którego nie należy mieszać z Teodorykiem Wielkim.

Władza Rzymian ustępowała powoli z Galii, w całej zaś północnej części tego kraju przeszła do rąk Franków za panowania ich pierwszego chrześcijańskiego króla Klodoweusza, który rządził od r. 481 do r. 511. Frankowie stopniowo usiłovali zawładnąć Germanią i Galią, lecz zamieszkali tylko nieznaczne części każdego z powyższych krajów. Części te przechowały do dzisiaj nazwę Franków, jedna z nich bowiem nazywa się Frankonią, a druga Francją.

Jeszcze wcześniej, w r. 429, Wandalowie dostali się przez Hiszpanię do Afryki, i założyli tam swoje państwo. Wszystkie ludy germańskie wyznawały początkowo arianizm, z wyjątkiem franków; Klodoweusz bowiem przyjął chrzest od biskupa katolickiego.

Z pierwotnego państwa Franków, powstają później dwa wielkie państwa: Francja i Niemcy.

10) **Języki germańskie i romańskie.** Osadnicy germańscy, którzy pozakładali królestwa w obrębie cesarstwa, nie byli tylko burzycielami. Byli oni zarazem uczniami i zwycięzcami Rzymu.

Początkowo Rzymianie i Germanowie, zostając pod rządami królów germańskich, rządzili się tylko własnymi prawami. Ponieważ Germanowie byli chrześcijanami, szanowali więc kościoły i duchowieństwo; ci zaś z pomiędzy nich, którzy byli arianami, przeszli powoli na katolicyzm. Tylko pod panowaniem Wandalów w Afryce, katolicy byli

prześladowani przez aryan. Niebawem Germanowie i Rzymianie w Galii, Hiszpanii i Italii, zaczęli posługiwać się w mowie swojej ówczesną łaciną. Nie był to język łaciński książkowy, lecz gwara ludowa, do której dostało się wiele wyrazów germańskich.

W ten sposób powstały niektóre z języków europejskich: włoski, hiszpański, prowansalski w południowej Galii, a francuski w północnej. Wszystkie te języki pochodzą z zepsutej łaciny z domieszką mniejszej lub większej ilości wyrazów i zwrotów germańskich.

Poza obrębem cesarstwa były w użyciu i nadal dawne języki germańskie, zwane, *theotisc*, skąd powstało *deutsch* i *dutsch* czyli język ludu, język który może być zrozumiany. Języki zaś rzymski i celtycki, których nie rozumiano, nazywano *welsch*, włoskiemi czyli cudzoziemskimi.

Język niemiecki dzieli się na dwa odłamy: *górnoniemiecki*, którego używali Frankowie, i inne narody germańskie, zamieszkujące wnętrze lądu, i *dolnoniemiecki*, którym się posługiwali Sasi, osiedleni nad brzegami oceanu.

11) **Anglicy zdobywają Brytanię.** Wszystkie wyprawy zaborcze Germanów były wyłącznie lądowe, trudno bowiem nazwać wyprawą morską przejście Wandalów z Hiszpanii do Afryki.

Wielką wszakże zdobycz uczynili Sasi na morzu. Była nią zdobycz Brytanii.

Do drugiej połowy IV-go stulecia, przodkowie Anglików, Anglowie, Sasi i Jutowie, zostawali w swoich dawnych siedzibach w północnych Niemczech. Lecz za panowania Walentyniana, Sasi napadli na Brytanię z morza. Odparł ich Teodozys, ojciec cesarza, noszącego to samo imię.

Ponieważ w ten sposób Sasi byli pierwszym

ludem germańskim z którym Celtowie Brytanii mieli styczność, odtąd więc nazywali wszystkich osadników germańskich Sasami.

W r. 410, Honorjusz wycofał wojsko rzymskie z Brytanii, pozostawiając tę prowincję jej własnemu losowi. Wkrótce przodkowie dzisiejszych Anglików zaczęli zakładać tam swoje osady. Najpierw Jutowie w r. 449 założyli królestwo Kentu, po nich przybyli Sasi, w końcu zaś Anglowie. Zajęli oni największy obszar, a ponieważ wszystkie ich plemiona tworzyły jeden naród i miały wspólną nazwę, przeto dawno im miano Anglów czyli Anglików, a kraj ich nazwano Anglią. Stopniowo wygnali oni lub wytępili Brytów czyli Wallijczyków, a w sto lat po najeździe byli już panami całej wschodniej części kraju, od wyspy Wight do Forth. Na zachodzie zostawali jeszcze Brytowie, na północy Piktowie i Szkoci.

Zawojowanie Brytanii przez Anglików, różniło się wielce od innych zaborów germańskich. Anglicy bowiem nie byli nigdy pod wpływem Rzymian, i nie służyli w ich wojsku. Zburzyli więc wszystko co było rzymskiego a zachowali ojczysty język i religią pogańską. Nawróceni zostali nie przez Brytów lub Celtów, lecz przez misjonarzy, przysłanych w tym celu z Rzymu.

12) **Streszczenie.** W ciągu IV-go i V-go stulecia, chrześcijaństwo stało się stopniowo religią cesarstwa rzymskiego, skąd przeszło do ludów germańskich, osiadłych w częściach lądowych cesarstwa. Ludy romańskie i języki Europy nowożytnej, państwa Franków, Gotów i inne powstały z tych osad. Tymczasem Anglicy dostali się do Brytanii morzem.

Ciągłe zabory barbarzyńców uszczuplały cesarstwo zachodnie. W końcu zostały z niego tylko

Włochy, pozornie po raz wtóry przyłączone do cesarstwa wschodniego. Przez cały ten czas Nowy Rzym czyli Konstantynopol był stolicą obojga cesarstw, gdy były połączone, a wschodniego, gdy się dzieliły.

V.

Cesarstwo rzymskie na wschodzie.

1) **Cesarze rzymscy w Konstantynopolu.** Gdy nie było już wcale cesarzy na zachodzie, cesarstwo rzymskie istniało jeszcze w Konstantynopolu. Cesarze, którzy tam panowali, nie mieli rzeczywistej władzy na zachód od morza Adryatyckiego. Gotowi wszakże byli odebrać oderwane prowincje, skoroby ku temu nadarzyła się sposobność. Posiadłości ich znajdowały się na ziemiach Grecyi i na Wschodzie. Łacina była tam językiem urzędowym, lecz w mowie potocznej używano greckiego, a Konstantynopol był ogniskiem nauk greckich. Nie powstało więc żadne państwo germańskie w obrębie cesarstwa wschodniego. Lecz północną jego granicę często nachodziły ludy germańskie, słowiańskie, a nawet turańskie, osiedlając się tu, i grożąc cesarstwu lub napadając na jego ziemie. Na początek tego okresu przypadł pokój z Persją; lecz niebawem wojny bez końca rozpoczęły się znouu.

2) **Odzyskanie Afryki i Włoch.** Najznakomitszym cesarzem w tym czasie jest Justynian, który panował od r. 527 do r. 565. Największem jego dziełem wewnętrznem było ułożenie wszystkich praw rzymskich w kodeks, zwany kodeksem Justyniana, który zostaje dotychczas

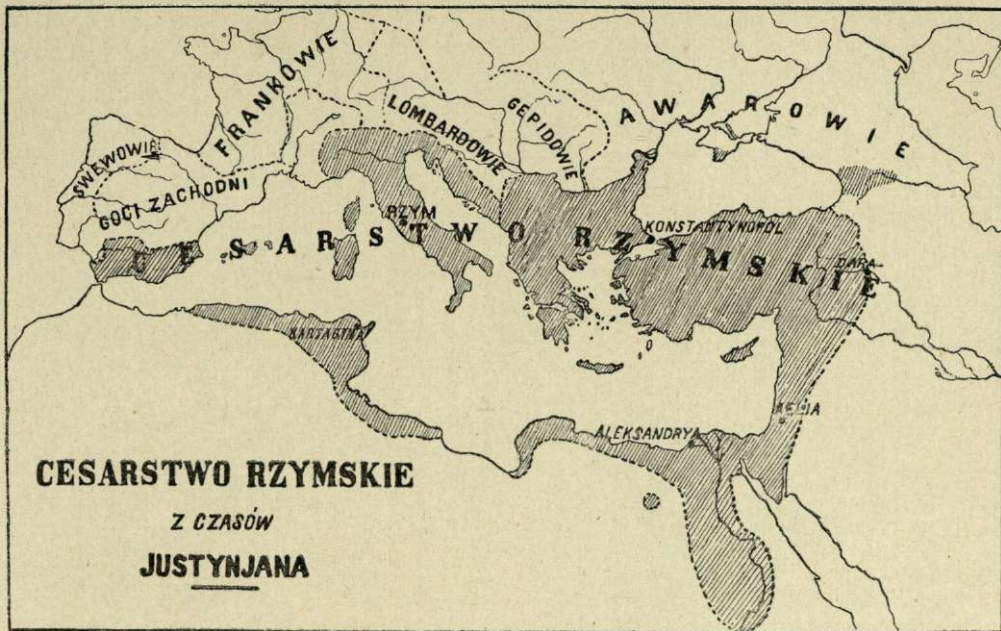
podstawą prawodawstw większości krajów europejskich. Nadto zdołał on odzyskać znaczną część dzielnic, oderwanych od cesarstwa.

Królestwo Wandalów w Afryce było znacznie podupadło i w r. 534 Belizaryusz, sławny wódz Justyniana, zdobył znowu Afrykę dla cesarstwa. Mniej więcej w tym samym czasie odzyskano również Hiszpanię południową.

Po śmierci Teodoryka Wielkiego, Justynian zaczął myśleć o odebraniu Włoch Ostrogotom. Zamiar ten doszedł do skutku po wojnie, która trwała od r. 535 do 553, pod dowództwem Belizaryusza, a potem Narzesa. Justynian panował więc nad starym i nad Nowym Rzymem; cesarstwo rozciągało się znowu od oceanu do Eufratu i obejmowało prawie wszystkie wybrzeża morza Śródziemnego.

Lecz tak potężne państwo nie mogło utrzymać się po śmierci Justyniana. Już w r. 568, Lombardowie, naród germański, przedostali się do Włoch, których północna część do dziś dnia nazywa się Lombardią. Od tego czasu Włochy należały częściowo do Lombardów, częściowo zaś do cesarstwa, które zachowało w swoim posiadaniu trzy wielkie wyspy i południowe Włochy, Rzym, Rawennę, oraz ziemie sąsiednie i wyspy weneckie, dokąd schroniła się ludność w piątym wieku w obawie przed najazdem Hunnów. Rząd nad tymi krajami sprawował egzarcha czyli namiestnik rezydujący w Rawennie. Ponieważ ani cesarz ani jego namiestnik nie mieszkali w Rzymie, zyskała tam przewagę władza biskupów. Mieli oni specjalną nazwę papieży i uzyskali panowanie nad kościołem zachodnim.

3) **Wojny z Persją.** Kiedy cesarstwo podniosło się z upadku pod rządami Justyniana, rywali-

zujące z niem królestwo perskie podniosło się również za panowania Chozroesa czyli Nuszirwana, a za jego wnuka, zwanego także Chozroesem, Persya dosięgła szczytu swojej potęgi. Między 610 a 615 r. Chozroes podbił cały Egipt, Syryę i Azyę.

Wówczas cesarz Herakliusz przepawił się do Azyi, wywołał zaciętą wojnę, która trwała od 620 do 625 r., zdruzgotał potęgę Persów i odzyskał wszystko, co było przedtem utracone. Tymczasem Goci zachodni zagarnęli rzymską prowincyę w Hiszpanii. Ale Rzymianie i Persowie byli tak osłabieni temi długimi walkami, że ani jedni, ani drudzy nie mieli dość siły, by zmierzyć się z wrogiem którego lekceważyli, a który jednak miał zmienić wygląd całego świata, nietylko w Europie, ale i w Azyi.

4) **Rozrost Saracenów.** Zbliżamy się teraz do okresu, podczas którego, po raz pierwszy od upadku Kartaginy, główną rolę odegra naród semicki.

Arabowie czyli Saraceni utworzyli naród pełen zapału religijnego, dzięki nauce Mahometa. Prorok ten urodził się w r. 571 w Mekce, świętem mieście arabskiem, i wykładał zasady religii, trzeciej z rzędu pośród religij semickich, pouczających o istnieniu tylko jedyne go Boga. Mahomet popierał boskość pochodzenia judaizmu i chrześcijanizmu, lecz utrzymywał, że on został zesłany dla nauczania religii jeszcze doskonalszej. W swojej ojczyźnie uchodził za reformatora, ponieważ nakłaniał Arabów do porzucenia bałwochwalstwa i zlania się w jeden naród. Według jego zakonu, dawano wszystkim do wyboru: Koran, daninę, lub miecz, co miało oznaczać, że musieli wybierać pomiędzy nauką jego księgi, zwaney Koranem, a opłatą daniny, wzamian za pra-

wo wykonywania praktyk własnej religii, lub też walczyć z Saracenami. Odtąd wszyscy zdobywcy mahometańscy robili te same propozycje innym narodom.

Po zagarnięciu całej Arabii pod swoje panowanie, Mahomet umarł w r. 632; przedtem zaś jeszcze poniósł wiele wysiłków w celu ujarznienia innych krajów.

5) **Ziemie cesarstwa zdobyte przez Saracenów.** Po śmierci Mahometa, wodzowie Saracenów nazwali się kalifami czyli następcami, i posiadli jednocześnie władzę duchowną i świecką. Trzej pierwsi kalifowie nazywali się: Abu-Bekr, Omar i Osman; potem panował Ali, zięć Mahometa. Wielu utrzymuje, że Ali objął rządy natychmiast po Mahomecie, w takim razie władza byłaby pozostała w rodzinie proroka. Z tego powodu wynikły potem wielkie nieporozumienia; początkowo zaś wszyscy Saraceni uznali zwierzchnictwo Abu-Bekra i Omara, i napadli najpierw na ziemie perskie i rzymskie.

Pomiędzy 632 r. a 639 chrześcijanie utracili rzymskie prowincje: Syryę i Egipt. Kraje te nigdy nie były nawskroś greckimi lub rzymskimi, to też oderwano je z łatwością, gdy tymczasem Saraceni spustoszyli tylko, lecz nie zdołali opanować prowincyi greckich, leżących na zachód od góry Tauros. Dwa razy przypuszczali szturm do Konstantynopola w r. 673 i w 716, i dwa razy zostali odparci.

Co się tyczy prowincyi rzymskich, to Saraceni napadali wprawdzie na Afrykę w r. 647, lecz Kartaginę zdobyli dopiero w r. 698, kraj zaś cały zaledwie w 709.

Potem, w 710 r. przeszli do Hiszpanii; zburzyli królestwo Gotów Zachodnich i zdobyli cały kraj,

z wyjątkiem gór północnych, gdzie się chrześcijaństwo udało utrzymać. Z Hiszpanii dostali się do Galii i zdobyli prowincję Narbonny czyli Septymanię. Zostawała ona w ich posiadaniu bardzo krótko, kiedy przeciwnie, dla zupełnego usunięcia Saracenów z Hiszpanii trzeba było więcej niż 700 lat.

6) **Saraceni na wschodzie.** Zagarniając ziemie cesarstwa, Saraceni jednocześnie zdobywali Persyę. Od roku 632 do 651 zdobyli cały ten kraj; starożytna religia Persów zaczęła znikać; stopniowo Persya stawała się krajem mahometaniskim. Lecz tak jak Syrya i Egipt nadały były religii chrześcijańskiej pewien odrębny, właściwy tym krajom charakter, tak samo Persya utworzyła swój własny mahometanizm, sektę, której szczególną cechą była cześć dla Alego.

Po zamordowaniu Alego w roku 660, kalifowie O m m o j a d o w i e panowali w Damaszku, podboje zaś Saracenów trwały nadal, i przez pewien czas rządy krajów, ciągnących się od Hiszpanii do Sindu, spoczywały w rękach jednego kalifa. W 755 r. nastąpił podział tego olbrzymiego państwa. W 750 roku A b b a s y d z i, potomkowie Abbasa, wuja Mahometa, zrzucili dynastję Ommojadów i przenieśli swoją stolicę do Bagdadu. Lecz jeden z Ommojadów, imieniem Abd-al-Rahman, uciekł do Hiszpanii i został założycielem osobnej dynastji.

Wkrótce potem Turcy z drugiego wybrzeża Bosforu zaczęli napierać na posiadłości saraceńskie, bądź jako zdobywcy, bądź jako współwyznawcy, tak samo jak Germanowie i Słowianie napierali na cesarstwa wschodnie i zachodnie. Powtarzał się ten sam proces dziejowy, który widzieliśmy u chrześcijan, z tą tylko różnicą, że o kalifie, który był jednocześnie zwierzchnikiem świeckim i du-

chownym, możemy powiedzieć, iż został głową kościoła wówczas dopiero, kiedy przestał być cesarzem.

7) **Wzrost Franków.** Kiedy Saraceni zagarnęli ziemie cesarstwa, w Azji i Afryce zaczęło występować na widownię państwo, mające zastąpić na zachodzie cesarzów konstantynopolitańskich.

Frankowie byli głównym narodem w Germanii i Galli. Merowingowie, czyli królowie z domu Klodwiga, podupadli i żyli w niezgodzie z sobą, lecz potęga Franków zabłysła powtórnie pod rządami Karolingów, którzy pochodzili ze wschodniej, czyli germańskiej części ziem frankońskich, i rządzili najpierw w imieniu królów Merowingów, jako merowie pałacowi, a potem jako samodzielni królowie.

Najsławniejszym z merów był Karol, przezwany Młotem. Za jego panowania Saraceni usiłowali powiększyć swoje galijskie posiadłości, lecz zwyciężeni przez Karola w bitwie pod Tours w roku 732, zostali zupełnie wygnani z Galli w r. 755; długo jednak jeszcze powtarzali swoje napady na Galię i Włochy lądem i morzem.

W r. 755, po usunięciu z tronu Hilperyka, ostatniego z Merowingów, Karolingowie zawładnęli koroną. Królem obrano Pepina, syna Karola Młota. Po śmierci Pepina, panował syn jego, Karol Wielki, który wstąpił na tron w roku 768. Za jego panowania nastąpił wszechstronny rozrost potęgi frankońskiej. Karol wzmocnił swoją władzę nad południową Germanią i Galią, zwyciężył Sasów, tych samych dawniejszych Sasów, którzy nie przeprawili się do Brytanii, lecz pozostali w Germanii i trwali dotychczas w pogaństwie. Tym sposobem Frankowie stanęli na czele innych ludów germańskich. Karol zwalczał także

Duńczyków na północy, Słowian i inne ludy na wschodzie, i przyłączył do ziemi Franków Hiszpanię aż po rzekę Ebro, zdobywając jeszcze wybitniejsze stanowisko dla siebie i dla swego narodu.

8) **Nowe cesarstwo na zachodzie.** Przez cały VII wiek cesarze władali Rzymem, Rawenną, oraz resztą swoich posiadłości włoskich. Ale w VIII wieku część tych krajów usunęła się z pod ich wpływu. W r. 718, po okresie wielkiego zamieszania, cesarstwo przeszło do **Leona Izauryjskiego**, który odparł drugi szturm Saracenów na Konstantynopol, ocalając tym sposobem chrześcijaństwo na wschodzie; to samo uczyni wkrótce potem **Karol Młot** na zachodzie.

W r. 741 wstąpił na tron syn Leona, **Konstantyn**, równie dzielny pogromca Saracenów. Lecz **Leon** i **Konstantyn**, wzmacniając jedne kresy państwa, osłabiali jednocześnie drugie. Albowiem w tym czasie właśnie wybuchło nieporozumienie z powodu czci oddawanej obrazom kościelnym. Cesarze i wielu mieszkańców Wschodu uważali podobną cześć za bałwochwalstwo, stąd ich nazwa **ikonoklastów** czyli obrazobórców. Włosi zaś, przeciwnie, pałali gorącym przywiązaniem do swoich obrazów; i biskupi rzymscy **Grzegorz II** i **Grzegorz III** powstawali wielce przeciw cesarzom ikonoklastom. Wywołało to zmniejszenie uroku władzy cesarskiej w Rzymie.

Tymczasem **Lombardowie** posuwali się ciągle i zaczęli zagrażać Rzymowi. Wówczas Rzymianie i ich biskupi wezwali Franków na pomoc. **Pepin** przyszedł, odzyskał Rawennę, zbawił Rzym, gdzie sprawował rządy jako **patrycyusz**, ponieważ niezbyt chętnie jeszcze przystawano na zupełne zniesienie władzy cesarskiej.

Następnie w r. 774 syn **Pepina**, **Karol Wielki**,

zdobył królestwo Lombardów i opanował całe Włochy z wyjątkiem południa.

Formalnie zniesiono władzę cesarzy konstantynopolitańskich dopiero w r. 800. Irena, matka Konstantyna VI, ostatniego Izauryjczyka, usunęła swego syna, pozbawiła go wzroku i zajęła jego miejsce na tronie. Lecz mieszkańcy Zachodu utrzymywali, że kobieta nie może być cezarem i augustem i że starożytny Rzym miał przeważne prawo stanowić o wyborze cesarzy rzymskich. Nie chcieli więc Rzymianie uznać praw Ireny i obwołali cesarzem swego patrycyusza, Karola, który przyjął koronę z rąk papieża Leona i został nazwany Karolem Augustem.

9) **Dwa cesarstwa i Dwa kalifaty.** Powstało więc znowu cesarstwo zachodnie i każdy z cesarzy, zarówno na wschodzie jak i na zachodzie uznany został za jedynie prawowitego monarchę.

Oprócz krajów, leżących z drugiej strony Adryatyku, do cesarstwa wschodniego należała jeszcze Sycylia i część Włoch południowych.

Cesarstwo zachodnie za panowania Karola Wielkiego zagarnęło resztę Włoch, Germanię, Gallię i część Hiszpanii.

Wówczas każde z tych państw zaczęło podlegać wpływowi poszczególnych ludów. Cesarstwo zachodnie zgermanizowało się, a wschodnie stało się greckiem, ziemie bowiem tego cesarstwa odpowiadały prawie w zupełności tym częściom Europy i Azji, gdzie językiem panującym był grecki; w tych krajach był on jedynym ogólnie używanym językiem, kiedy na zachodzie większość mówiła po niemiecku, a pisała po łacinie.

Podziałowi chrześcijaństwa odpowiada podział potęgi mahometańskiej. Książęta z dynastji Ommo-

jadów w Hiszpanii przybrali z biegiem czasu tytuł kalifów. Powstały więc dwa kalifaty: wschodni i zachodni.

Cztery powyższe państwa zajmowały pierwszorzędne stanowisko w świecie cywilizowanym.

Zdawałoby się nam właściwem, żebyśmy widzieli chrześcijan złączonych z sobą po jednej stronie, a wszystkich mahometan po drugiej. Tymczasem, wskutek niesnasek, każde z tych państw było w przyjaźni z drugim, bardziej oddalonym, należącym do innego wyznania, a wrogiem swego sąsiada. Cesarstwo wschodnie walczyło z kalifatem wschodnim, będąc zwykle przyjaźnie usposobione względem zachodniego. Dlatego też Karol Wielki chociaż wojował z Saracenami w Hiszpanii, był jednak przyjacielem kalifa Bagdadu.

Poza cesarstwami i kalifatami znajdowały się narody zaledwie rozpoczynające swój byt, np. Anglowie i Skandynawowie w Europie zachodniej, Słowianie i inni w Europie wschodniej, Turcy w głębi Azji.

10) **Streszczenie.** Ku końcowi więc V-go stulecia, cesarstwo zachodnie połączyło się nominalnie ze wschodniem, w rzeczywistości zaś zachód dzielił się na państwa germańskie.

W VI wieku cesarze panujący w Konstantynopolu odzyskali wiele utraconych krajów, całe Włochy, Afrykę i część Hiszpanii. Lecz wkrótce potem Lombardowie zdobyli znowu większą część Włoch. W VII wieku najpierw Persya chciała zburzyć Rzym, a potem Rzym groził najazdem Persyi. Następnie Saraceni ujarzmili prawie całą Persyę, zabrali jednocześnie wschodnie i afrykańskie prowincye Rzymu, zdobyli prawie całą Hiszpanię i część Galli.

Tymczasem Frankowie zawładnęli całą Germa-

nią i Gallią, poczem zostali wezwani do Włoch, gdzie króla ich starożytny Rzym obwołał cesarzem, wbrew woli nowego Rzymu.

W IX wieku widzimy więc znowu dwa rzymskie cesarstwa; lecz wówczas stanowią one dwa całkiem odrębne państwa, z których jedno jest germańskie, a drugie greckie. Potęga mahometańska rozpadła się również w podobny sposób i utworzyła dwa kalifaty; na jeden z nich, mianowicie na wschodni, zaczęli napierać Turcy.

VI.

Powstanie narodów europejskich.

1) **Cesarstwo Franków i jego podział.** Germański król został więc cesarzem rzymskim na zachodzie i rządził wielu krajami, gdzie przedtem nie sięgała władza cesarska. Wprawdzie cała Afryka i większa część Hiszpanii zostały oderwane; część Włoch należała do drugiego cesarstwa, lecz zato cała Germania weszła teraz w skład cesarstwa zachodniego. Jednakże cesarz, który był królem germańskim, musiał różnić się bardzo od władcy panującego w Rzymie lub Konstantynopolu, i tylko taki człowiek, jak Karol Wielki, mógł utrzymać pod swoją władzą podobnie rozległe państwo.

Po śmierci syna jego, Ludwika Pobożnego, który panował od r. 814 do 839, nastąpił podział cesarstwa Franków między wnuków Karola. Jeden z nich został obrany cesarzem, a drudzy zależnymi od niego królami. Lecz były ciągle waśnie i wzajemne zabory państw. Nakoniec

do str. 69

w r. 884 Karol Otyły zjednoczył pod swoim berłem prawie całe państwo Karola Wielkiego. Lecz już w r. 887 wszystkie kraje podwładne Karolowi zgodziły się na odebranie mu korony i na obiór królów oddzielnych.

Pomimo tego rozdrabiania się cesarstwa, główne lądowe państwa Europy zachodniej rozwijały się stale. Na pierwszym planie widzimy cztery królestwa: wschodnich Franków, późniejsze cesarstwo Niemieckie, zachodnich Franków czyli późniejszą Francję i królestwa Włoch i Burgundyi.

2) **Królestwo zachodnie czyli Francya.** Aż do IX wieku nie widzimy nic podobnego do nowożytnej Francyi. Ale przy podziale cesarstwa pomiędzy synów Ludwika, syn jego Karol Łysy otrzymał państwo nieco zbliżone do Francyi, chociaż nie sięgało ono tak daleko na wschód. Było to państwo Franków zachodnich, nazwane od imienia Karola Karolingią, tak samo jak nad Renem, kraje pomiędzy królestwem zachodniem a wschodniem, nazwano Lotaryngią, ponieważ rządzili nimi dwaj Lotarowie; część tej ziemi po dziś dzień nosi to samo miano.

Ku końcowi IX stulecia książęta i hrabiowie królestwa zachodniego stali się udzielnymi panującymi i nominalnymi tylko hołdownikami króla. Najpotężniejszymi z nich byli książęta zachodniej Francyi, której stolicą był Paryż; nazywali oni siebie książętami francuskimi. Przy podziale dokonanym w r. 887, Odo (Eudes) Paryski został obrany królem Franków zachodnich, a od r. 887 do 987 państwem tem rządzili albo książęta francuscy z Paryża, albo też Karolingowie panujący w Laon. Kraje zaś, leżące na południu Loary, nie przywιάzywały wielkiego

znaczenia ani do jednych ani do drugich panujących.

Nareszcie w r. 987 Hugo Kapet, książę francuski, został obrany królem i odtąd przez ośm wieków korona pozostawała w jego rodzinie. Książęta francuscy stali się więc królami Franków zachodnich, a Paryż — stolicą królestwa. Ponieważ królowie paryscy zawładnęli ziemiami swoich lenników i sąsiadów, nazwa Karolingii poszła w niepamięć, natomiast nazwa księstwa francuskiego, czyli Francyi, zaczęła być stosowana do większej części Galii.

3) **Królestwo Burgundyi.** Nazwa Burgundyi posiada niejedno znaczenie, lecz zawsze oznacza pewną część dawniejszego kraju burgundzkiego na południowym wschodzie Galii. W IX wieku, podczas podziałów, powstało królestwo burgundzkie na ziemiach leżących między Rodanem, Saoną i Alpami, włączając w swoje granice Prowancję, Sabaudję, Bresse, Walis, i t. d., oraz wiele słynnych miast: Marsylję, Lugdunę, Wienne, Genewę i Arles, od którego państwo to nazywano czasem *Arelatem*. Królestwo burgundzkie, rządzone to przez jednego, to przez dwóch monarchów, przetrwało do r. 1032. Wówczas przestało istnieć jako odrębne królestwo i miało odtąd tych samych władców co Niemcy.

4) **Królestwo włoskie.** Po podziale cesarstwa, Włochy zostały wyłączną własnością cesarza. Kilku królów włoskich nosiło wprawdzie koronę cesarską, lecz po roku 887 władza ich przestała sięgać poza granice kraju, a nawet — znacznie zmalała. Rozpoczęły się częste napady Saracenów na ziemie włoskie, a w drugiej połowie IX wieku posiadłości cesarzów wschodnich na południu Włoch rozszerzyły się ogromnie. Po roku 962 Włochy

pozostawały pod rządami tych samych królów co Niemcy.

5) **Królestwo wschodnie czyli Niemcy.** Najgłówniejszem państwem było królestwo Franków wschodnich, z którego powstały późniejsze Niemcy. Aż do r. 887 panowali tu Karolingowie, a nawet po tym roku widzimy jeszcze dwóch panujących z tego rodu. Po podziale, pierwszym królem Franków był Arnulf. Odo Paryski został jego hołdownikiem; później Arnulf zasiadł na tronie cesarskim w Rzymie. Po śmierci jego syna, Ludwika, panował Konrad, pierwszy król, który nie był z rodu Karolingów, poczem korona przeszła do królów saskich. Pierwszy z nich Henryk został obrany w 918 r.; po nim panował jego syn Otton Wielki od roku 936 do 972, następnie Otton II, Otton III i Henryk II, w którego osobie zakończyła się gałąź domu saskiego w roku 1024.

Lotaryngia, jako kraj pograniczny, wahała się pewien czas pomiędzy królestwami wschodniem a zachodniem; lecz w r. 987, skoro tylko książęta paryscy zostali królami, stała się niewątpliwą częścią składową Niemiec.

Królowie wschodni walczyli także na północy z Duńczykami, a na północnym wschodzie ze szczepami słowiańskimi: Wenedami, Polakami i Czechami. Najgroźniejszym zaś ich wrogiem na południowym wschodzie był naród turański — Madziarowie czyli Węgrzy, którzy wielokrotnie napadali na Niemcy i Włochy. Król Henryk musiał staczać z nimi częste walki, w końcu pokonał ich ostatecznie Otton Wielki w r. 954.

Królestwo wschodnie, jako środkowe państwo europejskie, miało styczność ze wszystkimi krajami tej części świata.

6) **Odbudowanie cesarstwa.** Dotychczas nie było prawidłowego dziedziczenia cesarstwa. Cesarzami obierano królów różnych państw, a od 887 roku nie było często wcale ogólnie uznanego cesarza. Skoro jednak Niemcy zajęły pierwsze miejsce pośród państw frankońskich, królowie niemieccy włączyli do swoich posiadłości królestwo włoskie i cesarstwo rzymskie.

W r. 951 Otton Wielki, wezwany do Włoch, odebrał hołd od króla Berengara. W r. 962, został wezwany powtórnie przez papieża Jana XII i Włochów, którzy pragnęli usunąć z tronu Berengara. Otton dokonał tego, poczem został ukoronowany na cesarza w Rzymie. Odtąd weszło w zwyczaj, że ten, kogo obierano królem Niemiec, miał również prawo do korony włoskiej w Medyolanie i do korony cesarskiej w Rzymie.

Zazwyczaj cesarze przebywali stale w Niemczech, lecz często dojeżdżali do Włoch, a nawet Otton III powziął zamiar uczynić znowu Rzym stolicą świata. Królowie niemieccy, stając się cesarzami rzymskimi, zaprzestali mianować się królami Franków; tytuł *rex Francorum* należał odtąd wyłącznie do królów Franków zachodnich.

Natomiast wschodnia Francya czyli Frankonia zachowała swoją nazwę i stała się głównem księstwem w królestwie niemieckiem.

7) **Wzrost królestwa angielskiego.** W tym okresie większość narodów europejskich zaczęła przybierać postać nieco zbliżoną do tegoczesnej. Proces ten miał miejsce nietylko w Niemczech, Francyi i Włoszech, lecz także na północy i na wschodzie Europy. Pomędzy temi narodami szczepy germańskie osiadłe w Brytanii, przekształcały się z biegiem czasu w naród angielski.

W r. 597 rozpoczęło się nawracanie Anglików na wiarę chrześcijańską, przez pośrednictwo Augustyna, wysłańca papieża Grzegorza Wielkiego i pierwszego biskupa kanterburyjskiego. Po upływie mniej więcej stu lat wszyscy Angli przyjęli chrześcijaństwo, jedni od Rzymian, drudzy od Szkotów.

W VI i VII stuleciu państwa angielskie walczyły zawzięcie o pierwszeństwo; w walkach tych przedewszystkiem brali czynny udział: Northumbrya na północy, Mercya, która zajmowała środek kraju, i zachodni Sasi na południowym zachodzie.

Pomiędzy 802 r. a 837 Egbert, król Sasów zachodnich, zagarnął pod swoje panowanie wszystkie królestwa angielskie i część Walii. Niektóre państwa zachowały wprawdzie czasowo swoich królów, lecz odtąd król Sasów zachodnich zajmował pośród nich to samo stanowisko, jakie miał cesarz na stałym lądzie.

W drugiej połowie IX wieku rozpoczęły się znowu najazdy Duńczyków i wielu z nich osiadło we wschodniej części Anglii. Wessex uniknął podobnego losu tylko dzięki słynnemu królowi Alfredowi.

Potem, w X wieku, królowie zachodnich Sasów wrócili raz jeszcze do potęgi: wyparli ze wsząd Duńczyków, zjednoczyli pod swoim berłem Anglię i stanęli na czele wszystkich ludów Brytanii. Tym sposobem z Anglii utworzyło się jedno państwo. Ale ku końcowi X wieku Duńczycy powrócili znowu z zamiarem zdobycia całego kraju i osadzenia na tronie króla duńskiego. Celu swego dopięli w r. 1016. Król duński Kanut został wówczas obwołany królem Anglii.

8) **Ludy skandynawskie.** Nadmienialiśmy już parokrotnie o Duńczykach, albowiem szczepy germańskie północnej Europy, oraz ludy obu półwyspów między Oceanem a Bałtykiem, zaczynają odegrywać niepoślednią rolę. Na północnym półwyspie byli to pierwsi osadnicy aryjscy; wygnali oni lub wytepełili Finnów i Laponów, których resztki pozostały na północnym krańcu i na wschodniem wybrzeżu Bałtyku.

W VIII i IX stuleciu założyli oni trzy państwa: Danię, Szwecję i Norwegię. Szwedzi posuwali się ku północy i wschodowi, napierając na Finnów i Ruś, Duńczycy zaś walczyli z cesarstwem i z Anglią. Zarówno jednak Duńczycy jak Normanowie czyli mieszkańce Norwegii, napadali na różne kraje i zakładali w nich swoje osady. Zdobyli ziemie w Irlandyi i Galii, i osiedli w dalekich krainach Islandyi i Grenlandyi.

Początek XI wieku stanowił epokę rozkwitu dla ludów skandynawskich. Wówczas panował Kanut w Anglii, Danii, Norwegii i w pewnej części Szwecyi; udało mu się stworzyć niejako cesarstwo północne, które miało opanować wschód i zachód. Po śmierci jednak Kanuta, olbrzymia jego monarchia rozpadła się.

9) **Założenie księstwa Normandyi.** Jedna z osad Normanów zasługuje na szczególniejszą wzmiankę

W IX wieku Normanowie spustoszyli wybrzeża Galii, założyli kilka pomniejszych kolonij i parokrotnie oblegali Paryż. Nareszcie w r. 913 jeden z ich wodzów, Rollon, po łacinie Rollo, założył większą osadę z głównem miastem Rouen.

Nad Frankami zachodnimi panował wówczas Karol Prosty z domu Karolingów. Karol zgodził się z Robertem księciem francuskim na odstąpi-

nie Rollonowi tej części księstwa francuskiego, która znajdowała się między Sekwaną a Eptą, pod warunkiem, że Rollon zostanie chrześcijaninem i będzie władał nowonabytem państwem, jako lennik króla. Rollon przystał na proponowane warunki. On sam i jego następcy rozszerzyli znacznie dawne posiadłości.

Skoro tylko ci przybysze z północy nauczyli się mówić po francusku, zmienili swoją nazwę „ludzi północy” na *Normandów*, a kraj swój nazwali *Normandyą*. Książęta normandzcy byli przeważnie odważnymi i rozumnymi władcami, ich państwo zajęło pierwszorzędne stanowisko, nie tylko w Galii, ale nawet w Europie. Zagarniając pod swoje panowanie dolinę wielkiej rzeki Sekwany, odcięli całkiem od morza książąt i królów francuskich Paryża.

10) Cesarstwo wschodnie i Saraceni. Kiedy w ten sposób powstawały narody na zachodzie, na wschodzie działo się to samo. Już cesarstwo wschodnie stało się poniekąd narodem, ponieważ obejmowało wszystkie kraje Azji i Europy, gdzie mówiono po grecku. Nadto w tym czasie również rozpoczyna się rozdzwiek jego z Europą, wywołany różnicą przekonań religijnych.

Spór obrazobórców zakończył się za panowania Ireny w drugiej połowie IX wieku na korzyść czcicieli obrazów. Lecz jednocześnie rozpoczęły się waśnie pomiędzy kościołami wschodnim a zachodnim, z powodu niechętnego poddawania się kościoła wschodniego coraz bardziej wzrastającym wymaganiom biskupów starego Rzymu.

Na tronie w tym czasie zasiadali cesarze różnych dynastji; pod rządami jednych cesarstwo upadało, podnosząc się potem pod rządami drugich. W IX wieku wyspy Sycylia i Kreta, oderwa-

ne od cesarstwa, stały się siedliskiem potęgi saraceńskiej. Lecz od końca IX-go aż do początku XI wieku widzimy znowu znaczny rozrost cesarstwa wschodniego pod panowaniem dynastji macedońskiej. Posiadłości bizantyjskie we Włoszech ogromnie się rozszerzają; w r. 960 cesarz Nicefor Fokas odzyskał Krete; równie wielkie zdobycze zaznaczyły rządy jego syna, Jana Zemiscesasa oraz Bazylego II. Rozbicie Saracenów na drobne państwa umożliwiło cesarzom odzyskanie Antyochii i innych miast, utraconych w okresie poprzednich zwycięstw Saracenów. Granica rzymska dosięgła znowu Eufratu.

11) **Ludy słowiańskie.** Ludy słowiańskie teraz po raz pierwszy dopiero zaczynają nabierać większego znaczenia. Tworzą one dwie wielkie grupy, z których każda wchodzi osobno w stosunki z cesarstwami: wschodniem i zachodniem. Narody mieszkające na północnym zachodzie, na pograniczu Niemiec, przyjęły chrześcijaństwo od kościoła zachodniego i zbratały się mniej lub więcej z państwem niemieckim. Do takich należeli: Wenedzi nad Bałtykiem, Polacy i Czesi.

Polacy przyjęli chrzest w końcu X wieku; z czasem ich książęta i królowie uniezależnili się od cesarstwa.

Słowianie południowi i wschodni ciągnęli bardziej ku cesarstwu wschodniemu i otrzymali naukę religii chrześcijańskiej od kościoła wschodniego. Najpotężniejszym ludem słowiańskim byli Rusowie; pomiędzy nimi a słowianami zachodnimi, znajdowali się pogańscy Litwini i Prusacy. Na południe od Polski rozpostarły się szczepy turańskie, przeważnie Węgrzy, którzy zwyciężeni przez Ottona Wielkiego, osiedli na stałe, jednocześnie z Polakami. Na południe zaś od powyższych na-

rodów, znajdowały się różne plemiona słowiańskie, które już od VI wieku usiłowały wcisnąć się do cesarstwa. Nadto Bułgarowie pochodzenia turańskiego tak się mieszcili z sąsiadami, lub też podwładnymi im Słowianami, że możemy ich zaliczyć do tego plemienia.

W IX i X stuleciu cesarze musieli często walczyć przeciw Bułgarom i Rusom. Rusowie pod wodzą książąt skandynawskich, przedostali się na morze Czarne i kilka razy przypuszczali szturm do Konstantynopola od strony morza. Odparci ostatecznie przez Jana Zemiscesa, wkrótce potem przyjęli chrześcijaństwo od kościoła wschodniego. Bułgarowie, założyciele państwa macedońskiego i greckiego na północnym zachodzie Grecyi, zostali w końcu ujarzmieni przez Bazyla II. Dunaj został znowu granicą cesarstwa wschodniego, bardziej teraz potężnego, niż było dotychczas od Herakljusza. Lecz po śmierci Bazyla cesarstwo zaczęło znowu kłonić się ku upadkowi.

12) **Streszczenie.** Wieki IX i X są epoką powstawania główniejszych narodów europejskich. Na zachodzie, państwo Franków przyłączone do cesarstwa zachodniego za panowania Karola Wielkiego, rozdrabnia się na cztery królestwa: Niemiec, Francyi, Włoch i Burgundyi. Za Ottona Wielkiego cesarstwo zachodnie wchodzi w skład królestwa Niemiec, ten sam los po pewnym czasie spotyka Włochy i Burgundię.

W Galii połączenie księstwa francuskiego z królestwem zachodniem wywołało utworzenie nowożytnej Francyi.

W Brytanii, królestwo Anglii, założone przez królów zachodniosaskich zjednoczyło wszystkie królestwa angielskie i zdobyło zwierzchnictwo nad Szkotami i Wallijczykami.

W Skandynawii powstały trzy państwa: Dania, Szwecya i Norwegia, założono również kolonie skandynawskie w Brytanii, Galii i innych krajach, najgłówniejsza z nich zamieniła się w księstwo Normandyi. Przez pewien czas, podczas panowania Kanuta, Anglia i większa część Skandynawii tworzyły wielkie cesarstwo północne.

Na wschodzie cesarstwo wschodnie stało się poniekąd zupełnie greckiem; w X wieku potęga jego wielce podniosła się; odzyskało ono wiele krajów zabranych poprzednio w Azji przez Saracenów, a w Europie przez Bułgarów.

Tymczasem luźne ludy słowiańskie, a przede wszystkim Polacy i Rusowie i ich turańscy sąsiedzi—Węgrzy, zakładali osady w państwach chrześcijańskich. Słowem, w XI wieku cała Europa jest chrześcijańską; wyjątek stanowią Saraceni w Hiszpanii i Sycylii, Prusacy, Litwini, oraz Finowie i Lapończycy na krańcach północnych.

VII.

Okres wypraw krzyżowych.

1) **Papieże i cesarze.** Doszliśmy teraz do epoki zwanej wiekami średnimi. Zostawiliśmy za nami czasy starożytnych Rzymian, a nie dotarliśmy jeszcze do naszych własnych dziejów.

Osady germańskie w prowincjach rzymskich stworzyły nowe narody, nowe narzecza i nowy pogląd na świat. Idee chrześcijańskie i germańskie zmieniły świat rzymski. Na zachodzie utrzymywano, że cesarz rzymski był panem całego świata, lecz obecnie cesarzem był król niemiecki, a bi-

skup rzymski osiągnął władzę równą cesarskiej. Pomimo to dotychczas przyznawano Rzymowi zwierzchnictwo zarówno duchowne jak świeckie. Twierdzono, że Bóg ustanowił dwóch namiestników na ziemi: cesarza dla spraw ziemskich, papieża—dla duchownych.

Lecz cesarstwo wschodnie i chrześcijanie wschodnich kalifatów nie przyznawali ani jednego, ani drugiego. Nadto na zachodzie Brytania i Skandynawia nie weszły wcale w skład cesarstwa, Gallia zaś i Hiszpania oderwały się od niego.

Jednakże niektórzy wierzyli, że cesarz i papież są prawowitymi naczelnikami chrześcijan. Wszakże większa część naszych dziejów składa się z waśni tych dwóch zwierzchników. W miarę tego jak słabła władza cesarska, wzrastała potęga papieska. Lecz czy przewaga znajdowała się po stronie papieża, czy też po stronie cesarza, zawsze jeszcze Rzym rządził światem.

2) **Dzierżawy feodalne.** W tym okresie powstają nowe zasady stosowane do wydzierżawiania gruntów. Cesarze rzymscy często rozdawali ziemie nadgraniczne, pod warunkiem, aby posiadacze służyli w wojsku podczas wojen. Wodzowie germańcy otaczali się drużyną towarzyszków, którzy walczyli za nich i w nagrodę otrzymywali grunta. Wódz był panem, towarzysze jego podwładnymi. Skoro jednak rzymski zwyczaj nadawania gruntów wzamian za służbę w wojsku, oraz germański obyczaj zaprzysięgania wiary jednemu panu, zlały się w jedno, wówczas rzeczy przybrały nową postać. Jednostka otrzymywała grunta od swego pana jako posiadłość lenną, wzamian za którą musiała odslużować na wojnie. Taki system dzierżawienia ziemi nazywał się feodalnym.

Całkiem inaczej działo się w starożytności;

wówczas mniemano, że osoba wolna powinna poczuwać się do obowiązku względem państwa lub zwierzchnika jego, nigdy zaś względem innej osoby. Teraz odwrotnie, ludzie przestali myśleć o państwie i o jego naczelniku; król był tylko głównym panem w swoim królestwie i niczem więcej. Tym sposobem zerwały się węzły, łączące państwa europejskie. Książęta i hrabiowie, lennicy króla, stali się książętami udzielnymi, nominalnymi hołdownikami swego pana.

Zmiana ta zaszła nietylko w cesarstwie, ale i we Francyi. Lecz w tej ostatniej królowie odebrali z czasem od swoich lenników nadane grunta i stali się panami całego kraju.

W Niemczech książęta zdobyli tak wielką niezależność, że cesarstwo istniało już tylko nominalnie.

We Włoszech miasta urosły w niepodległe rzezypopolite, co miało również miejsce w niektórych prowincjach niemieckich i burgundzkich. Przystano uważać stanowisko króla jako urząd, a zaczęto na państwo zapatrywać się jako na jego własność, i dzięki temu większość państw stawała się wyłącznie dziedziczną. Cesarstwo zostało nadal obieralnem, natomiast Francya stała się państwem, w którym ściślej niż gdzieindziej przestrzegano prawa dziedziczości.

3) **Stan Kościoła.** Stan Kościoła i religii różnił się naturalnie bardzo na wschodzie, na zachodzie i w krajach saraceńskich. W tych ostatnich, chrześcijanie byli tylko podwładnymi, i opłatą daniny okupywali prawo praktyk religijnych. Wprawdzie podlegali tu często srogim prześladowaniom, jednakże ucisk ten był mniejszy, gdy krajem rządzili Saraceni, niż później, kiedy władza przeszła do Turków.

W cesarstwie wschodniem panujący nie zrzekali się swej władzy nad kościołem; gdzie tylko zaś używano języka greckiego, tam wszędzie była rozpowszechniona nauka nietylko pomiędzy osobami świeckimi, ale i pośród duchowieństwa.

Tymczasem na zachodzie, szczególnie po panowaniu Karolingów, nauka całkiem zniknęła pośród ludzi nie należących do duchowieństwa; zaledwie mała ich garstka umiała pisać; to też znaczna część władzy świeckiej przeszła do duchowieństwa, które okazało się więcej uzdolnionem do kierowania sprawami ogółu. Biskupi, opaci i inni dostojnicy kościoła posiadali rozległe dobra i władzę świecką; oprócz tego zajmowali różne świeckie urzędy.

W Niemczech prałaci stawali się udzielnymi panującymi, tak jak książęta i hrabiowie; wszędzie zaś byli członkami zebrań narodowych. Nadto papieże usiłowali wyodrębnić duchownych, zabraniając im wstępowania w związki małżeńskie i nie dopuszczając do podlegania żadnym sądom świeckim. Papieże utrzymywali również, że żaden władca świecki nie ma prawa obdarzać duchowną osobę oznakami jej godności. Z tego powodu wybuchły gwałtowne zatargi między papieżami i cesarzami.

Tymczasem na wschodzie, duchowieństwo parafialne zachowało prawo zawierania związków małżeńskich, a cesarze naznaczali i usuwali dowolnie patryarchów.

4) **Cesarze frankońscy.** Po cesarzach saskich panowali cesarze frankońscy, tak nazwani od wschodniej Frankonii. Za Konrada, pierwszego cesarza z tego domu, Burgundya została przyłączona do Niemiec i Włoch w roku 1032. Potem panował od r. 1039 do 1056 zna-

komity cesarz Henryk III, który przywrócił znowu dawniejszą świetność władzy cesarskiej w Niemczech i we Włoszech; usunął niegodnych włoskich papieży, którzy walczyli z sobą o stolicę apostolską, i na miejsce których naznaczał po kolei kilku biskupów niemieckich.

Syn jego Henryk IV był dzieckiem w chwili swego wstąpienia na tron. Sasi podnieśli przeciw niemu rokosz. Henryk musiał stoczyć zwyciężoną walkę ze sławnym Hildebrandem, czyli papieżem Grzegorzem VII, z powodu prawa królewskiego do inwestytury biskupów. Grzegorz postanowił pozbawić króla tronu i podburzał przeciw niemu wrogów. Lecz w r. 1085 Henryk wygnał Grzegorza z Rzymu i przeprowadził obiór przychylnego sobie papieża Klemensa III, z rąk którego przyjął koronę cesarską. Pomiędzy wrogami Henryka znajdowali się jego własni synowie, a w r. 1106 spotkała go śmierć, w chwili, gdy walczył przeciw swemu synowi Henrykowi V, późniejszemu cesarzowi. Papieże podburzyli byli syna przeciw ojcu, lecz po śmierci tego ostatniego, syn zachował się względem nich tak, jak jego rodzic.

5) **Cesarze szwabscy.** Po Henryku panował cesarz Lotar Saski, bardzo przychylny dla Stolicy Apostolskiej. Po nim, w r. 1138 korona przeszła do znakomitego domu szwabskiego Hohenstaufenów. Pierwszy król szwabski Konrad III, nigdy nie był cesarzem.

Za jego panowania powstały nazwy welfów i gibelinów, zwanych we Włoszech gwelfami i gwibelinami. Gwibelini byli stronnikami cesarza; gwelfami nazywano stronników papieża od Welfa z Saksonii, który się zbuntował przeciw Konrowi.

Następnie od r. 1152 do 1190 panował słynny cesarz Fryderyk Barbarossa czyli Czerwonobrody. W Niemczech Fryderyk musiał walczyć zawzięcie z Henrykiem Lwem, księciem Saksonii i doprowadził to księstwo do upadku. Najbardziej jednak wślwił się walką z papieżem Aleksandrem III i z miastami włoskimi. Były one podówczas prawie całkiem niezależne i staczały z sobą ciągle wojny, usiłując opanować się wzajemnie, podobnie jak miasta starożytnej Grecji.

Słabsze z nich zwróciły się o pomoc do króla przeciw Medyolanowi; wojna ciągnęła się do r. 1183; pokój zawarty w Konstancyi zapewnił miastom ich prawa.

Potem wstąpił na tron Henryk VI, a po nim, po chwilowem zamieszaniu, syn jego Fryderyk II, przezwany *Dziwem świata*, który włożył koronę cesarską w r. 1220 i rządził do r. 1250. Fryderyk wojował długo, to z miastami gwelfów, to z papieżami. W r. 1245 podczas soboru w Lyonie, papież Innocenty IV ogłosił jego usunięcie z tronu. Fryderyk nadał w Niemczech nowe przywileje książętom udzielnym, przez co osłabił ogromnie władzę cesarską w obydwóch państwach. W tym również czasie Burgundya usunęła się z pod wpływu cesarstwa.

Wraz z Fryderykiem II kończy się wielkość cesarstwa zachodniego. Jego następca Konrad nie był wcale obwołany cesarzem; po śmierci zaś Konrada rozpoczął się okres wewnętrznych zaburzeń, i odtąd cesarstwo nie zdołało już powrócić do swego pierwotnego stanu.

6) **Anglia i Francya.** W tym czasie Francyi i Anglii przybываło coraz więcej spraw wspólnych. Po rządach Kanuta i jego synów, Anglicy obrali

Edwarda Wyznawcę, potomka rodu królewskiego, który spędził młodość swoją w Normandyi.

W r. 1066, po zgonie Edwarda, ponieważ w rodzinie królewskiej nie było nikogo, ktoby mógł zasiąść na tronie, obwołano królem hrabięgo Harolda jako najgodniejszego w kraju. Lecz wówczas ksiązę normandzki, Wilhelm Zdobywca, ogłosił, że spokrewniony z nim król Edward przekazał mu swoje prawa do korony; wylądował więc w Anglii i po bitwie pod Hastings, gdzie zginął Harold, został obrany królem. Tym sposobem, w jednej osobie znalazły się połączone tytuły króla Anglii i księcia Normandyi. Ponieważ zaś między Francją a Normandyą były ciągle nieporozumienia, teraz, kiedy Anglia i Normandia znalazły się pod berłem jednego władcy, nieporozumienia zamieniły się w walki między Anglią a Francją. Wilhelm Zdobywca i jego synowie: Wilhelm Rufus i Henryk I wojowali z królami francuskimi: Filipem I i Ludwikiem VI.

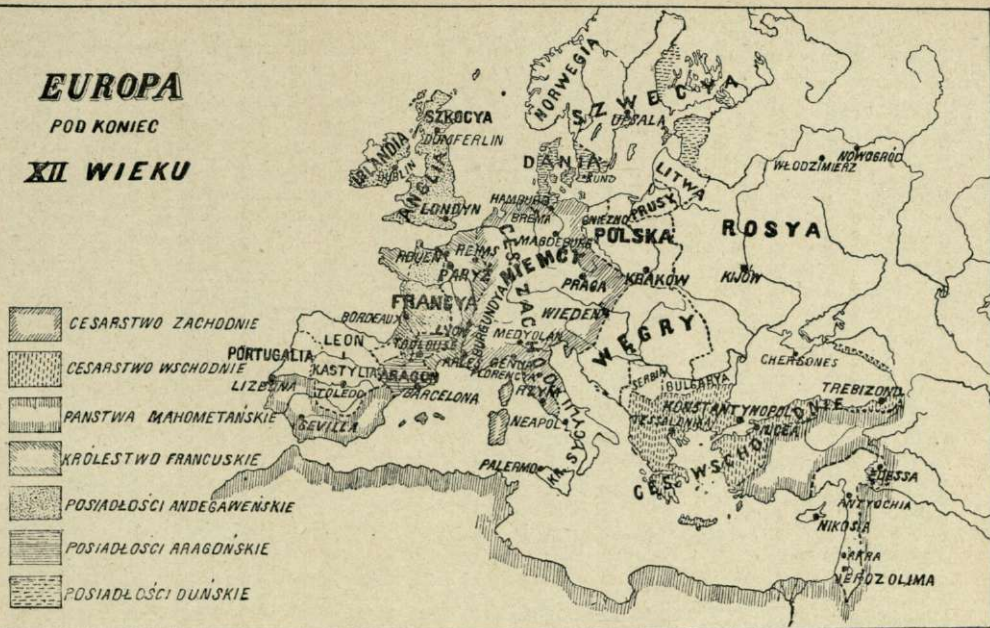
W r. 1159 korona angielska przeszła do Henryka II andegaweńskiego, męża Eleonory dziedziczki Akwitanii. Rządy wszystkich krajów, od Szkocyi do Pirenejów, znalazły się więc w ręku jednej osoby, i monarcha angielski był o wiele potężniejszy w Galii, niż jego zwierzchnik król Francyi.

Lecz w r. 1204 Filip August francuski zabrał Janowi angielskiemu Andegawenię i Normandyę; królowie Anglii zachowali w Galii jedną tylko Akwitanię. Wkrótce potem, przez przyłączenie hrabstwa Tuluzy, Francya rozszerzyła swoje posiadłości południowe. To też Ludwik Św. który panował Francyi od r. 1226 do 1270, był panem większej części Galii; ziemie jego sięgały aż do Kanału, Oceanu i morza Śródziemnego. Skoro brat jego Karol został księciem Prowancyi, królo-

EUROPA

POD KONIEC

XII WIEKU

do str. 89

wie francuscy zaczęli rozpościerać swoją władzę w królestwie Burgundyi.

7) **Postępy chrześcijan w Hiszpanii.** Przez cały ten czas chrześcijanie i mahometanie walczyli i wszędzie potykali się. Ostatecznie w Hiszpanii chrześcijanie otrzymali przewagę nad mahometanami, których najświetniejszy okres potęgi w kalifacie hiszpańskim trwał od roku 912 do 961 za panowania Abd-al-Rahmana III. W r. 1031 kalifat rozpadł się na kilka pomniejszych królestw i wówczas dopiero szczęście zaczęło sprzyjać wyznawcom Chrystusa.

Alfons VI, pan Leonu i Kastylii, zdobył w r. 1084 starożytną stolicę Toledo. Saraceni hiszpańscy prosili o pomoc Maurów hiszpańskich. Maurowie w przeciągu całego XII wieku z powodzeniem walczyli przeciw chrześcijanom. Lecz na początku XIII-go w. zwycięstwo znowu przeszło do chrześcijan i Ferdynand III, przewany Świętym, który panował od 1217 do r. 1252, odzyskał Sewillę i Kordowę.

Tymczasem Portugalia na zachodzie, a Aragon na wschodzie, zaczęły się wysuwać na widownię; Aragon brał nawet nader czynny udział w sprawach ogólnych europejskich. Jego królowie posiadali znaczne obszary w południowej Galii, które utracili na samym początku XIII stulecia. Trzy najważniejsze państwa hiszpańskie: Kastylia, Aragon i Portugalia, podniosły się z upadku i po r. 1287, mahometanie zachowali jedno tylko królestwo Grenady.

8) **Królestwo sycylijskie.** Gdy w Hiszpanii ludność miejscowa wypierała Saracenów, w Sycylii w podobny sposób postępowali z krajowcami przybysze-awanturnicy. Podczas XI-go wieku bandy normandzkie napływały ciągle do Włoch;

pod dowództwem Roberta Guiscard'a Normandowie zdobyli wszystko, co stanowiło jeszcze własność cesarzy wschodnich, poczem przeprawili się do Sycylii i odebrali cały ten kraj Saracenom. W r. 1130 powstało królestwo sycylijskie, którego król Rogez zagarnął natychmiast pod swoje panowanie ziemie włoskie, będące własnością innych Normandów, lub cesarstwa wschodniego; między innymi zabrał także Neapol.

Monarchowie sycylijscy popierali papieży przeciw cesarzowi Fryderykowi, lecz po śmierci jego, Henryk VI w imieniu swojej żony wystąpił z prawami do Sycylii i zdobył ten kraj.

Po Henryku panował syn jego Fryderyk, późniejszy cesarz Fryderyk II, pod panowaniem którego nastąpił dla Sycylii okres świetnego rozkwitu.—W chwili, kiedy Normandowie przyszli do Sycylii, jej mieszkańcy, chrześcijanie, mówili po grecku, mahometanie po arabsku, Normandowie zaś posługiwali się językiem francuskim. Jednak od czasów Fryderyka, zaczęto używać powszechnie języka włoskiego, co wywołało zniknięcie innych narzeczy.

9) Cesarstwo wschodnie i początek wypraw krzyżowych. Najważniejsze walki chrześcijan z mahometanami, toczyły się jednak na wschodzie.

Po śmierci Bazyla II, cesarstwo wschodnie znowu upadło i przeszło wkrótce do rąk Turków w azyatyckich. Kalifowie Bagdadu utracili teraz rzeczywistą władzę. Trzecia dynastia kalifów egipskich ogłosiła o swem pochodzeniu od Fatymy, córki Mahometa, czem nie mógł poszczycić się żaden z poprzednich kalifów.

Tymczasem w Azji powstawały różne dynastie tureckie, a od r. 1055 datuje się początek panowania sułtanów Seldżuków, którzy rządzą całym

wschodem i zdobyli wszystkie prowincje rzymskie w Azji. W r. 1092 założyli oni w Nicei państwo i przybrali tytuł sultanów rzymskich. W Azji bowiem cesarstwo wschodnie nazywało się tylko Rzymem.

Jednakże, chrześcijanie w Ziemi Świętej, oraz pielgrzymi przybywający z Europy, byli o wiele gorzej traktowani przez Turków, niż przez ich poprzedników Saracenów. Dla tej przyczyny, chrześcijanie wschodni zwrócili się do swoich braci zachodnich, prosząc ich o pomoc.

W r. 1095, papież Urban II zwołał w Clermont w Owernii, sobór, na którym postanowiono rozpocząć świętą wojnę przeciw niewiernym.

Wojnę tę nazwano wyprawą krzyżową, ponieważ ci, którzy w niej uczestniczyli, przytwierdzali sobie krzyż na ramieniu, na znak, że byli żołnierzami Chrystusa.

Żaden z królów zachodnich nie wziął udziału w pierwszej wyprawie krzyżowej; należeli do niej tylko w wielkiej liczbie pomniejsi książęta udzielni i prywatne jednostki.

W r. 1099, krzyżowcy zdobyli Jerozolimę i założyli państwo, gdzie pierwszym królem był Gotfryd, książę Lotaryngii Niższej. Cesarze z domu Komnenów: Aleksy, Jan i Manuel skorzystali z osłabienia Turków dla odzyskania znacznej części Azji. Manuel nawet dopomagał Aleksandrowi III i miastom włoskim w walce przeciw cesarzowi Fryderykowi. Marzeniem jego bowiem było ponowne połączenie starego i nowego Rzymu.

10) Późniejsze wyprawy krzyżowe i cesarstwo łacińskie na wschodzie. Siła królestwa Jerozolimskiego opierała się na dwóch zakonach, zwanych Templaryszami i Szpital-

nikami, czyli rycerzami Ś-go Jana. Byli to razem zakonnicy i żołnierze; składali śluby jak mnisi i walczyli przeciw niewiernym. W r. 1147 święty Bernard ogłosił drugą wyprawę krzyżową; królowie Konrad i Ludwik francuski udali się do Palestyny, lecz niewiele osiągnęli korzyści.

W r. 1171 powstało w Egipcie nowe, potężne państwo mahometańskie, pod rządami Józefa, zwanego Saladynem, który usunął Fatamitów i zmusił Egipt do pewnego poddania się duchownej władzy kalifa bagdadzkiego. W r. 1187 Saladyń zdobył Jerozolimę i odebrał chrześcijanom prawie całą Palestynę.

Wówczas zachód poruszył się znowu. Cesarz Fryderyk wyruszył na wyprawę, lecz zginął w podróży na morzu. Król Filip francuski i Ryszard angielski, przezwany Lwie-Serce, pojechali razem w r. 1190, lecz niesnaski, które powstały między tymi monarchami, nie pozwoliły im zdziałać wiele dla sprawy. Następnie, w r. 1201 przedsięwzięto czwartą wyprawę krzyżową, która zakończyła się w dość dziwny sposób. Cesarstwo wschodnie znajdowało się podówczas w bardzo opłakanym stanie, i książęta biorący udział w wyprawie, Henryk Dandolo doża Wenecyi, Baldwin, hrabia Flandryi i inni, zamiast kierować się ku Ziemi Świętej, wmieszali się w sprawy Konstantynopola i w r. 1204 zdobyli to miasto.

Jako pierwszy cesarz łaciński, na tronie został osadzony hrabia Flandryi. Łacinnikami w Konstantynopolu nazywano tych wszystkich, którzy należeli do kościoła zachodniego, w przeciwieństwie do Greków. Zdobywcy podzielili ziemie cesarstwa o ile to było dla nich możebne i Wenecyanie zagarnęli wiele wysp i portów.

Jednakże w Trebizondzie i w Nicci pa-

nami pozostali i nadal cesarze greccy, którzy odzyskali potem znaczną część kraju, i którzy w końcu, 1266 r., za panowania cesarza Michała Paleologa, zdobyli Konstantynopol.

11) Późniejsze wyprawy krzyżowe do Palestyny. Czwarta wyprawa krzyżowa nie przyniosła więc żadnej korzyści chrześcijanom. Ale w r. 1228, cesarz Fryderyk, który pretendował do korony jerozolimskiej, na mocy praw swojej żony, odzyskał rzeczywiście Palestynę, dzięki pokojowi, zawartemu z Kamelem sułtanem egipskim.

Jednak nawet i wtedy papież Grzegorz IX i inni wrogowie cesarza, nie chcieli zgodzić się, żeby władza pozostała tylko w jego rękach. Wszystko zostało znowu stracone.

W r. 1244 Jerozolimę zdobył inny naród mahometkański i odtąd chrześcijanie nie zdołali nigdy nią zawładnąć.

W 1248 r. Ludwik Święty, król francuski, a w r. 1270 Edward angielski, późniejszy Edward I-y, przedsiębrali wyprawy do Ziemi Świętej. Lecz wszystko musiało ograniczyć się na utrzymaniu władzy nad niektórymi tylko częstkami Palestyny i na pewien tylko czas. Wreszcie, roku 1291 utracono Antyochię, ostatnią posiadłość chrześcijańską, i odtąd ogłaszano wprawdzie często wyprawy krzyżowe, lecz nie osiągnano już z nich żadnej rzeczywistej korzyści. Podczas trzeciej wyprawy założono łacińskie królestwo Cypru, a podczas czwartej — Wenecyanie stali się potężnym państwem na wschodzie. Nie były to jednak zdobycze wydarte mahometanom, lecz Grekom.

12) Wyprawy pozornie tylko krzyżowe. Skoro tylko rozpoczęły się wyprawy krzyżowe, łatwo je było skierować ku innym celom. W cza-

sie czwartej wyprawy, papież Innocenty III za- ledwo usiłował powstrzymać krzyżowców od napa- du na chrześcijan. Lecz o wiele wcześniej i on i jego poprzednicy nawoływali do wypraw prze- ciw chrześcijanom, których nazywano heretykami. Początek temu dała wyprawa przedsięwzięta w roku 1208 przeciw mieszkańcom południowej Galii, uzna- nych za heretyków i nazywanych od miasta Albi— albigojczykami. Rozpoczął się szereg okru- tnych wojen, zakończonych przyłączeniem Tuluzy do Francji.

Były też wyprawy krzyżowe zwoływane prze- ciw niektórym wrogom Stolicy Apostolskiej, jako to: cesarza Fryderyka i jego syna Manfreda, króla sycylijskiego. Papież Urban IV ofiarował był koronę sycylijską Karolowi Andegawen- skiemu, hrabiemu Prowancyi. W r. 1266 Karol zwyciężył Manfreda i zabrał całe państwo sycy- lijskie; lecz w r. 1282 mieszkańcy wyspy Sycylii powstali i obwołali królem Piotra Aragońskiego, zięcia Manfreda. Wówczas nastąpił podział pań- stwa; królowie francuzcy zachowali lądową część, aragońscy zaś—wyspę. Jedni i drudzy tytułowali się królami sycylijskimi, lecz władców lą- dowych nazywano częściej królami neapoli- tańskimi.

13) **Północny wschód Europy.** Były też pro- wadzone wojny religijne innego rodzaju przeciw po- ganom na wybrzeżach Bałtyku. Prusacy i Litwi- ni, a także fińskie plemiona Inflant i Estonii, trwały dotychczas w pogaństwie. Tym sposobem, Rosya i Polska były odcięte od morza przez swych pogań- skich sąsiadów. Królowie duńscy przedsiębrali zwycięzkie wycieczki na te wybrzeża, lecz postępy ich zostały zatamowane około r. 1230 przez ry- cerzy Teutońskich, trzeci żołnierski zakon

mnichów, którzy osiedli w Prusach; druga gałąź tego zakonu przebywała w Inflantach.—Ich wojny zostały uznane za wyprawy krzyżowe i ludzie innych krajów śpieszyli im z pomocą.

Lecz wkrótce chrześcijanom i mahometanom, zarówno w Europie jak i w Azji, zaczął zagrażać straszniejszy wróg, niż inni jacykolwiek od czasów Attyli.

Byli to Mongołowie czyli Tatarzy, których potęga datuje się od r. 1206, od panowania Temudżyna czyli Dżengis-chana. Z początku nie byli oni ani chrześcijanami, ani mahometanami, lecz w miarę tego jak osiadali na stałe w Persyi lub w innych krajach, przyjmowali mahometanizm.

Baty, jeden z ich władców, zapuścił zagony po Europie aż do granic Polski i Niemiec. Jedynym jednak państwem europejskim, gdzie założyli osady, była Rosya. Chanowie kazańscy trzymali w swoim jarzmie rosyjskich książąt, umożliwiając Litwinom zdobycie całej zachodniej Rosyi wraz ze starożytną stolicą Kijowem.

Wskutek tego rozwój Rosyi został powstrzymany przez wiele wieków. Ci sami Mongołowie znieśli kalifat bagdadzki w r. 1258, chociaż jedna dynastia nominalnych kalifów pozostała w Egipcie.

W jednym wypadku tylko mongołowie przynieśli korzyść chrześcijaństwu: łamiąc potęgę Turków Seldżuków, ocalili greckie państwa Trebizondy i Nicei.

14) **Streszczenie.** Podczas tego okresu, obydwaj cesarstwa, zachodnie i wschodnie, zakończyły rzeczywiście swoje istnienie. Nazwy ich trwały nadal, lecz one same nie były już teraz owymi potężnymi państwami europejskimi. Obydwaj mahometkańskie kalifaty zniknęły również. Z zachodniego (który rozpadł się na drobne państewka)

pozostała tylko Grenada. Wschodni, złamany najpierw przez Turków, został całkiem zniesiony przez Mongołów. Nie było więc teraz ani między chrześcijanami ani między mahometanami żadnej wszechświatowej potęgi świeckiej. Europa i sąsiednie z nią kraje azjatyckie i afrykańskie uformowały grupy państw niezależnych, nad którymi cesarze i kalifowie nie mieli istotnej władzy. A ponieważ cesarze stawali się słabszymi, papieże byli coraz silniejsi. Chrześcijaństwo, zyskując na jednym krańcu przez zdobycie Hiszpanii i Sycylii, traciło na drugim, przez zdobycze Turków w cesarstwie wschodniem i przez ustalenie władzy mongolskiej nad Rosyą.

W Hiszpanii Kastylija zajęła pierwsze miejsce; Francya, po zawziętej walce z normandzkimi i andegaweńskimi królami Anglii, stała się główną potęgą w Galii.

W Niemczech, władza cesarska została ograniczona na korzyść udzielnych książąt; we Włoszech—na korzyść miast.

Królestwo sycylijskie powiększyło się i rozpadło na dwie części.

Cesarstwo wschodnie podzielono na mnóstwo małych państewek greckich i frankońskich, i rozpoczęło się na wschodzie panowanie Wenecyi.

Nad Bałtykiem, rycerze teutońscy zatamowali rozwój Danii od strony wschodu i założyli poniekąd podwaliny potężnego państwa pruskiego.

Jednem słowem, wiek XIII jest okresem powstawania i znikania państw w Europie i Azji; prawie wszystkie kraje europejskie zaczynają przybierać postać, którą posiadają po dziś dzień.

VIII.

Upadek obydwóch cesarstw.

1) **Królowie habsburscy i luksemburscy.**
Po Fryderyku II zachwiała się potęga cesarstwa zachodniego. Niektórzy królowie nie byli już koronowani jako cesarze, inni nie posiadali rzeczywistej władzy we Włoszech. Większą część Burgundyi zabrała Francya. Nawet w Niemczech władza królewska zmniejszała się ciągle. Po śmierci Konrada nastąpiło wielkie bezkrólewie, podczas którego nigdzie nie uznawano króla; trwało to od r. 1254 do 1273. W r. 1256 Ryszard kornwalijski, brat Henryka III angielskiego i Alfons kastylski zostali obwołani królami; Ryszard został ukoronowany, lecz mieszkał przeważnie w Anglii. Po jego śmierci w r. 1274 obrano Rudolfa, hrabiego habsburskiego, który pracował usilnie nad przywróceniem praw i porządku. Oddał on księstwo austryackie synowi swemu Albertowi, przyszłemu królowi. Był to początek domu austryackiego.

Następujący król, Henryk VII luksemburski panował od r. 1308 do 1313 i koronował się w Rzymie. Od czasów Fryderyka II była to pierwsza koronacya. Jemu również zawdzięcza cesarstwo powrót do swojej dawniejszej potęgi. Następujący po nim cesarze panowali znowu tylko nominalnie we Włoszech. W przeciągu prawie całego stulecia, od r. 1346 do 1437 panowali potomkowie Henryka jako królowie i jako cesarze; niektórzy byli także władcami Węgier i Czech. W roku 1437 rządy objął drugi Albert austryacki. I tak

więc, królestwa: węgierskie, czeskie i austriackie złączyły się ściśle z cesarstwem. W rzeczy samej, od Alberta, w przeciągu trzech stuleci obie-rano zawsze książąt austriackich. Ostatnim cesa-rzem koronowanym w Rzymie był Fryderyk III.

2) **Papieże i sobory.** Papiestwo tak jak ce-sarstwo, zaczęło wkrótce chylić się ku upadkowi. Bonifacy VIII, który panował od r. 1294 do 1303, usiłował rządzić na wzór pierwszych papie-ży. Filip Piękny, król francuski kazał go porwać i przeprowadził następnie obiór swego pro-tegowanego Klemensa V. Wówczas papieże porzucili Rzym i przenieśli się do Awinionu, po drugiej stronie francuskiej granicy, gdzie zamie-szkiwali aż do r. 1376. W r. 1378 obrano dwóch papieży Urbana VI i Klemensa VII. Urban zamieszkał w Rzymie, a Klemens w Awinionie. Dla rozstrzygnięcia tego nieporozumienia został zwołany w r. 1409 w Pizie sobór powszechny, czyli zebranie wszystkich biskupów Kościoła za-chodniego. Urbana i Klemensa złożono, a wy-brano trzeciego papieża. Następnie w r. 1415 król Zygmunt, który potem był cesarzem, zwołał sobór do Konstancji. Sobór ten odrzucił wszystkich innych papieży i wybrał Marcina V. Pomędzy r. 1431 a 1439 inny sobór, zebrany w Bazylei usi-łował, lecz napróżno, ograniczyć władzę papieską a wzmocnić natomiast powagę kościołów narodo-wych.

3) **Miasta włoskie.** Obecnie, kiedy cesarz fak-tycznie nie miał już władzy we Włoszech, w kra-ju tym powstały grupy oddzielnych państw na wzór starożytnej Grecji; jedne z nich były rzeczami po-spolitemi, w drugich rządzili książęta. Zdarzało się często, że niektóre jednostki zagarniały władzę nietylko nad swoim miastem, ale i nad kilku

innemi jeszcze, a nawet przekazywały ją dzieciom; takich ludzi nazywano panami czyli tyranami. Żeby zapewnić sobie pozór prawa, uzyskiwali oni nieraz od cesarza lub od papieża tytuł hrabiego lub margrabiego, wraz z uznaniem swoich posiadłości za ziemie lenne. Tym sposobem mnogie miasta zamieniły się w państwa. W Medyolanie potęga *Viscontich* wzrastała stale, a w roku 1395 król *Wacław* nadał ich posiadłościom tytuł księstwa medyolańskiego. Drugiem wybitnem państwem w północnych Włoszech była oligarchiczna rzeczpospolita wenecka. Prócz wpływu na wschodzie zdobyła ona w XIV-y wieku znaczne obszary na lądzie. *Genua*, dotychczas jeszcze rzeczpospolita, była zarazem potęgą morską. W XIII-y wieku rozkwitła *Florenca* i stała się wzorem rzeczypospolitej demokratycznej. I ona także miała podwładne miasta i panowała nad *Pizą* przez przeciąg całego prawie XV stulecia. W tym również wieku rozpoczyna się wywyższenie Medyceuszów, chociaż tak jak w Rzymie za Augusta, forma rzeczpospolitej była ciągle zachowana. *Florenca* była jednocześnie ogniskiem handlu, literatury i sztuki. Żadne miasto nie wydało tylu sławnych ludzi, pośród których wielki poeta *Dante Alighieri* należy do najznakomitszych.

4) **Papieże i królowie sycylijscy.** Tymczasem na drugim końcu Włoch obydwa królestwa sycylijskie rozrastały się na lądzie i na morzu. Po wygnaniu Francuzów z wyspy, zostawała ona pod rządami królów z domu aragońskiego, którzy, z wyjątkiem pierwszego panującego, *Fryderyka*, byli niedołężni, tak, iż po jakimś czasie Sycylię przyłączono do Aragonu. W państwie lądowem czyli neapolitańskiem toczyły się długie walki o na-

stępstwo tronu. Przez większą część XV stulecia korona neapolitańska należała do królów z domu aragońskiego; lecz do niej pretendowali i od czasu do czasu przywłaszczali ją sobie książęta andegawenscy, których pretensye przeszły w końcu do królów francuskich. Tymczasem we Włoszech środkowych papieże stwarzali nową potęgę świecką. Czas ich pobytu w Awinionie był okresem największych zamieszek w Rzymie. Jedyną ich przerwą była czasowa rzeczpospolita, stworzona przez Cola di Rienzi'ego, który nią rządził jako trybun. Lecz skoro tylko papieże powrócili i uzyskali przewagę nad soborem, zaczęli przedewszystkiem zmierzać ku powiększeniu swojej władzy świeckiej i już w drugiej połowie XV stulecia niczem się prawie nie różnili od książąt włoskich.

5) **Anglia, Francya i Szkocya.** W XV wieku ludność Anglii zjednoczyła się i wywalczyła sobie od królów niezależność. Następnie panował Edward I-szy, który tak jak dawniejsi królowie, postawił sobie za główne zadanie zjednoczenie Brytanii. Potem wybuchły długotrwałe wojny z Francją. Królowie francuscy stale usiłowali odzyskać Akwitanię, a kiedy rozpoczęły się walki między Anglią a Szkocją, Szkocya i Francya wspierały się wzajemnie przeciw Anglii. Nareszcie, między Edwardem III angielskim a Filipem Walezyuszem wybuchła długa wojna, zwana stuletnią. Filip chciał zawładnąć Akwitanią, Edward zaś rościł prawa do francuskiej korony, przejęte od matki. Ponieważ od Hugona Kapeta nigdy nie brakowało męskiego następcy tronu, wielu więc utrzymywało, że korona nie może w żadnym razie przejść do kobiety. Widzimy wielkie zwycięstwa pod Crécy w r. 1346, Poitiers w r. 1356, a w r. 1360

na mocy pokoju zawartego w Brétigny, Edward zrzekł się swoich praw do korony francuskiej, lecz natomiast został niezależnym panem Akwitanii, Calais i niektórych innych dzielnic. Wkrótce jednak Francuzi zerwali umowę i jeszcze przed rokiem 1370, to jest przed śmiercią Edwarda odzyskali całą Akwitanie, z wyjątkiem miast: Bordeaux, i Bayonny. Przez długi czas potem nie było pokoju, lecz tylko kilkakrotne rozejmy i wojna przewleka się aż do Henryka V angielskiego, który na nowo wziął się energicznie do walki. Karol VI był słabowity, czyli raczej obłąkany, a kraj pełen zamieszania. W r. 1415 Henryk wygrał bitwę pod Asincourt, a w r. 1420 pokój w Troyes zapewnił mu prawo dziedziczenia po śmierci Karola i stałe połączenie koron Anglii i Francji. Wkrótce jednak potem Karol i Henryk umarli obaj i warunki pokoju nie weszły w życie; wojna ciągnęła się dalej między Henrykiem VI angielskim a Karolem VII francuskim. Nareszcie w r. 1453 Anglicy zostali całkiem wygnani z Francji i Akwitanii, zachowując tylko Calais.

6) **Wzrost Francji.** Pomimo tych wojen, Francja ciągle wzrastała. Królowie umacniali swoją władzę w państwie, przywłaszczali dobra lenników i zdobywali ziemie poza granicami królestwa. W XIV i XV stuleciu weszli oni w posiadanie większej części państwa burgundzkiego. W r. 1314 Filip Piękny zmusił do hołdu miasto cesarskie Lyon. W r. 1339 Karol, najstarszy syn króla Jana francuskiego, nabył miasto Viennę z przyległościami; nazwano to Delfinatem i od tego czasu najstarszy syn króla francuskiego nosił tytuł delfina. W r. 1481 Ludwik XI przyłączył do Francji Prowancję. Cały więc kraj między Rodanem a Alpami został zagarnięty z wyjątkiem

Oranii, która zachowała swoich książąt oraz Awinionu i Venaissin, które należały do papieży. Królestwo francuskie ogromnie rozszerzyło swoje granice; wszystkie wielkie ziemie lenne, leżące poza granicami, zostały wcielone do korony, oprócz Bretanii i Flandryi.

7) **Szwajcarya i Burgundya.** Wówczas kiedy cesarstwo stawało się coraz słabszem i bardziej skłonem do podziałów, a Francya wzmagała swoje siły i skupiała się ściślej, w pasie pogranicznym między temi państwami powstawały dwie nowe potęgi. Jedną z nich była federacya kantonów szwajcarskich, drugą — księstwo Burgundyi. Miasta niemieckie i wolne ziemie tworzyły często związki na wzór starożytnej Grecyi; w XIV wieku jeden z nich nabrał szczególniejszego znaczenia. Był to związek trzech krajów: Uri, Schwyc i Unterwalden na granicy Niemiec, Burgundyi i Włoch.

Małe te górzyste kraiki zachowały więcej dawniejszej wolności, niż inne ziemie niemieckie. Stosunek ich z cesarzami szwabskimi był nader przyjazny, gdy jednak sąsiedzi ich, hrabiowie Habsburscy, zostali książętami austryackimi, rozpoczęła się przeciw nim walka o niepodległość. Zdobył ją związek w roku 1315, po bitwie pod Morgarten, gdzie zwyciężył austryackiego księcia Leopolda. Wówczas sąsiednie miasta: Lucerna, Zurych i Bern przyłączyły się do związku kantonów i utworzyły tak zwany stary związek górno-niemiecki. Od kraju Schwyc zaczęto nazywać związkowców Szwajcarami. Związek musiał jednak i nadal bronić się przeciw najazdom książąt austryackich i innych wrogów. Rozszerzał się jednak stale i wkrótce kantony stały na czele licznych sprzymierzeńców i podwładnych. Jedno-

cześnie podnosiło się księstwo Burgundyi; była to gałąź francuskiej królewskiej rodziny, która posiadała najpierw francuskie księstwo Burgundyi, lecz urosła przez stopniowe dodawanie do niego wielu posiadłości lennych, oderwanych od Francyi, jak hrabstwo Flandryi, lub od Niemiec, jak hrabstwo Burgundyi. To też książę Filip Dobry, który panował od r. 1419 do 1469, dzięki nadto organicznym warunkom swego państwa, został jednym z najpotężniejszych władców europejskich. Syn jego Karol Śmiały współzawodniczył z Ludwikiem XI francuskim i stworzył sobie dokoła wrogów, do których należał także związek kantonów. Wybuchła wojna w r. 1476, podczas której związkowi zwyciężyli księcia Karola w dwóch bitwach na równinach sabaudzkich pod Granson i Morat. W rok potem Karol zginął zwyciężony pod Nancy w Lotaryngii. Państwo jego rozpadło się. Księstwo burgundzkie przyłączono do Francyi i odtąd przestaje istnieć potężne państwo oddzielające Francję od Niemiec. Szwajcarowie uzyskali wielką sławę i zaczęli kierować zaborcze dążenia do swych włoskich sąsiadów, lecz jednocześnie, na swą zgubę, zaczęli zaciągać się za opłatą do wojsk cudzoziemskich, szczególnie do francuskiego.

8) **Państwa hiszpańskie.** Mahometanie hiszpańscy, chociaż zacieśnieni teraz w granicach jednego państwa, Grenady, potrafili jednak utrzymać się aż do XV wieku, dzięki temu, że państwa hiszpańskie staczały z sobą częste walki. Aragonia brała wielce czynny udział w sprawach Francyi i Włoch. Wojny między aragońskimi i andega-weńskimi królami Neapolu przenosiły się czasem na grunt samego Aragonu. W końcu Aragonia i Kastylia połączyły się przez małżeństwo Fer-

dynanda aragońskiego z Izabellą kastylską. Zdobyte Grenady w 1492 r. położyło kres mahometańskiemu panowaniu w Hiszpanii. O wiele wcześniej została zdobyta część królestwa Nawarry, leżąca na południu gór Pirenejskich. Tak więc królowie Kastylii i Aragonii stali się panami całego półwyspu z wyjątkiem Portugalii; nazywano ich zwykle królami hiszpańskimi. Hiszpania zajęła pierwsze miejsce pośród państw europejskich. Tymczasem Portugalia wstawiła się również, lecz na innem polu; jej władcy z XV wieku, zwłaszcza infant don Henryk, odbywali podróże celem odkrycia nowych krajów i zakładali osady w Afryce i na wyspach oceanu Atlantyckiego. Był to początek handlu europejskiego i kolonizacji krajów odległych. Portugalia zaczęła ten ruch, inne narody poszły za jej przykładem. Odkrycie przyłądka Dobrej Nadziei w r. 1486 otworzyło najpierw Portugalczykom a potem innym ludom obszerniejsze pole działalności w Indjach i w innych krajach.

9) **Upadek cesarstwa wschodniego.** Mahometanie, wypierani z Europy zachodniej, dziwnie prędko rozszerzali swoje granice na wschodzie. Po zdobyciu Konstantynopola przez Greków, cesarstwo było już tylko cieniem minionej przeszłości, chociaż cesarze z domu Paleologów zdołali przyłączyć wiele państewek greckich i frankońskich, które powstały poza obrębem zdobyczy łacińskich. Wprawdzie Grecy cierpieli wielki ucisk, jednakże zawsze istniał pewien łącznik pomiędzy dwoma kościołami: wschodnim a zachodnim. Cesarstwu i całemu chrześcijaństwu zagrażał teraz wróg mahometański, o wiele niebezpieczniejszy niż wszyscy inni od czasu pierwszych Saracenów. Powstał teraz nowy naród Turków otomańskich,

którzy zaczęli stawać się potężnymi już w drugiej połowie XIII-go w. Stopniowo opanowywali oni azyatyckie prowincje cesarstwa; w Europie usadowili się w r. 1343, a w 1361 ich sułtan Amurat zdobył Adryanopol i uczynił go swoją stolicą. Tym sposobem Konstantynopol został ze wszech stron obsadzony; cesarstwo zachowało tylko kilka zewnętrznych placówek w Macedonii i Grecyi. Czasowe zaś ocalenie swoje zawdzięczało ono powstanie nowej potęgi w Azji, potęgi Timura, którego potomków nazywamy zwykle Mongołami, chociaż w rzeczywistości są oni raczej Turkami. Timur był mahometaninem z sekty szytów i początkowo również zawziętym wrogiem mahometan sunitów jak i chrześcijan. Najpierw napadł w Azji na państwo ottomańskie i wziął w niewolę sułtana Bajazeta w r. 1402, do Europy jednak nie przeszedł wcale, ponieważ między Ottomanami wybuchła wojna domowa. Cesarstwo chwilowo odcchnęło. Wreszcie w r. 1453, sułtan Mahomet Zdobywca zdobył Konstantynopol; ostatni cesarz Konstantyn Paleolog zginął w obronnej walce, a cesarstwo rzymskie upadło na wschodzie. Potem Mahomet zdobył Peloponez i państwo Trebizondy. Stali się więc Turcy potęgą europejską i zajęli pod pewnym względem miejsce cesarstwa wschodniego. Jednakże Wenecyanie, rycerze Ś-go Jana oraz inne łacińskie państwa, byli panami niektórych wysp i krajów nadbrzeżnych Grecyi i Azji.

10) **Rosya, Polska i Węgry.** Tymczasem inne kraje Europy musiały także zwalczać mahometaniskich wrogów. Nadługo jeszcze przed zdobyciem Konstantynopola, Ottomani rozciągnęli swoje władzę na państwa północne, między innymi na Serbię i Bułgaryę; tym sposobem zostali są-

siadami Polski i Węgier. Dwa te kraje były przedmurzem chrześcijaństwa na lądzie, tak jak Wenecya była niem na morzu. W r. 1396 Zygmunt, król węgierski, a późniejszy cesarz, został pobity wraz z wieloma krzyżowcami przez sułtana Bajazeta pod Nikopolisem. Około tego czasu, w roku 1386, Jagiełło książę litewski przyjął chrzest z całym swoim narodem i ożenił się z Jadwigą, królową Polski. Wówczas Polska i Litwa, oraz znaczna część Rusi przez nich zdobyta, utworzyły nader potężne państwo. Syn Jagiełły, Władysław, był także królem węgierskim i zmusił chwilowo sułtana Amurata do cofnięcia się, lecz w r. 1444 został zwyciężony i zginął pod Warną. Pochód Turków został jednak wstrzymany przez księcia Transylwanii i regenta Węgier, Jana Hunyada i jego syna Macieja Korwina, który potem panował na Węgrzech. Musiał on zwalczać nietylko Turków, lecz powstrzymywać także zapędy domu austriackiego na drugim końcu królestwa. Tymczasem w r. 1466 Polska zwyciężyła rycerzy krzyżowych i zabrała zachodnią część Prus. Na wschodzie carstwo moskiewskie było trzymane w jarzmie przez Mongołów. Stopniowo jednak wzmagało się na siłach i wreszcie oswobodziło się w r. 1477. Mahometanie pozostali jednak panami krajów na północ morza Czarnego; w Hiszpanii Saraceni utrzymali Grenadę.

11) Królestwa skandynawskie. W r. 1397 za panowania królowej Małgorzaty, córki Waldemara III duńskiego, trzy królestwa skandynawskie połączyły się z sobą. Związek ten nazywa się Unią Kalmarską; gdyby był trwałym, powstałaby wielka potęga na północy. Lecz często naruszany w przeciągu krótkiego czasu, uległ w końcu zupełnemu zerwaniu. Dania utraciła całkowi-

cie swą pierwotną władzę na wybrzeżu Bałtyckiem. W r. 1448 Chrystyan I zaczął panowanie do domu Oldenburskiego który rządzi w Danii do naszych czasów, a z Norwegii ustąpił niedawno. Wszystkie państwa skandynawskie toczyły wiele wojen ze związkiem miast hanzeatyckich, czyli miast handlowych północnych Niemiec, które doszły do znacznej władzy na morzu Bałtyckiem.

12) **Odrodzenie się nauk.** Podczas tych stuleci większość języków europejskich dościgła prawie terażniejszej formy. Język angielski, który po zaborze normańskim przestał być językiem uprzywilejowanych, stał się znowu językiem państwowym Anglii w XIV wieku. Język francuski, zarówno w Anglii jak we Francji, posiadał wielu wybitnych pisarzy. Rozrost francuskiego państwa w południowej Galii wywołał upadek narzecza prowansalskiego do roli gwary ludowej, jaką jest dotychczas. Język włoski doprowadził do szczytu doskonałości Dante Alighieri w drugiej połowie XIII stulecia. Widzimy także w tym czasie odrodzenie nauk starożytnych. W XII wieku uczeni poświęcają się nie tylko badaniu łacińskich autorów i filozofii takiej, jaką podówczas znano, lecz także prawu rzymskiemu, nad którym studia dopomogły znakomicie do poparcia sprawy szwabskich cesarzy we Włoszech. Od tej chwili nauki rozwijają się równomiernie; tylko język grecki wszedł w większe użycie dopiero w ostatnich czasach istnienia cesarstwa wschodniego, kiedy wielka liczba uczonych była zmuszona opuścić Konstantynopol i schroniła się do Włoch, skąd nauki odrodzone rozpowszechniły się we wszystkich krajach. Jednocześnie zbudziło się zamiłowanie do starożytnych rzymskich i greckich wzorów architektury i sztuki. Ale naśladowanie przeszłości

w architekturze i w literaturze powstrzymało rozwój talentów oryginalnych. Wielu papieży i innych książąt włoskich było wybitnymi mecenasami sztuka i nauki, za co niekiedy przebaczymy im złe rządy i występne życie.

13) **Streszczenie.** Tak więc oba cesarstwa zakończyły faktycznie swoją egzystencję między połową XIII-go a połową XV-go wieku. Turcy zagarnęli cesarstwo wschodnie, zachodnie zaś utraciło wszelkie znaczenie; w ostatnich jego latach zaledwie jeden cesarz był koronowany w Rzymie. Na południowym wschodzie powstała groźna potęga mahometańska, która ujarzmiła potem kilka narodów chrześcijańskich. Na drugim krańcu, Hiszpania zniosła ostatnie państwo niechrześcijańskie w Europie zachodniej, a Rosya na północnym wschodzie wyłamała się z pod jarzma mużłmanów. W tym okresie rozpoczęły się i zakończyły długotrwałe walki między Francją i Anglią; pierwsza z nich wzrosła znacznie przez zabór ziem lennych i krajów sąsiednich. Powstały dwa środkowe państwa: Szwajcarya i Burgundya; Szwajcarya utrwaliła swój byt, Burgundya zaś upadła. We Włoszech większość rzeczypospolitych przeszła w ręce tyranów, którzy przybierali tytuły książąt; papieże byli tylko włoskimi suwerenami. Królestwa skandynawskie zawarły z sobą luźny związek. Polska stała się potężnem państwem i dzieliła z Węgrami misję obrony chrześcijaństwa przeciw Turkom.

IX.

Reformacya i wojny religijne.

1) **Początki Europy nowożytnej.** Przechodzimy teraz do dziejów nowożytnych, do

początku stanu rzeczy, który trwa obecnie. Wielkie potęgi czasów starożytnych, oba cesarstwa i oba kalifaty przeminęły faktycznie, chociaż nazwy ich zachowywały się jeszcze. Teraz mamy do czynienia nie z państwami, ani z narodami, lecz z wielkimi rodami królewskimi, z których każdy poprzednio odziedziczył lub zdobył po kilka państw dawnych lub nowych. Rządy teraz stają się silniejsze i nieporządki dawnych czasów znikają; w większości jednak krajów rządy wzmacniały się w ten sposób, że monarchowie znosili dawniejsze swobody. Królowie utrzymują teraz stałe wojsko, czyli żołnierzy, pobierających żołd i pozostających ciągle pod bronią, kiedy dawniej książęta i rzeczypospolite wzywały cały naród do walki tylko w chwilach potrzeby. Mogą więc teraz królowie postępować według swego upodobania i w wielu krajach zebrania ludowe przestają być zwoływane. Nadto trzy rzeczy, które się przyczyniły do zmian w wyglądzie świata, stają się dostępne ogółowi. Są to: druk, który uprzyściplnił zdobywanie wiedzy; proch, który wywołał przewrót w sposobie toczenia wojny, i busola, która pozwoliła przedsiębrać dalekie podróże i doprowadziła do odkrycia lądów nieznanych. Był to jednym słowem okres odkrycia nowego świata i największych zmian w starym.

2) **Reformacya.** Jest to przedewszystkiem okres największych zmian w zakresie religii. Ruch w tym kierunku rozpoczął się już od XIII wieku. Wielu rozpowszechniało nauki, zwane przez kościół zachodni heretyckimi. Wielu zginęło na stosach za hołdowanie podobnym przekonaniom. Wyprawa krzyżowa wytępiła sektę albigojczyków; w podobny sposób postąpiono w Czechach w XV wieku z wyznawcami Jana Husa. Lecz w XVI

stuleciu cały ogół zaczął zapatrywać się bardziej krytycznie na panujące nauki religijne i powstawać szczególnie przeciw władzy biskupów rzymskich. Stary i nowy Rzym były dlatego stolicami kościoła, że były stolicami cesarstwa; teraz zaś kiedy znikła władza świecka Rzymu, zdawało się, że nastał również czas zniesienia jego potęgi duchowej. Papieże częstokroć nadużywali swojej władzy i mieszały się nieraz do spraw cywilnych i kościelnych w innych państwach. Wiele też było takich nadużyć w kościele, które mogły być z łatwością usunięte przez papieży; zamiast tego, sprzeciwiali się oni wszelkim usiłowaniom reformy, podejmowanym czy to przez sobory powszechne, czy też przez rządy państw poszczególnych. Prócz tego wiele osób doszło do przekonania, że znaczna część tego, czego nauczano i co czyniono, było złem w zasadzie i nie zawierało się ani w Piśmie Świętym, ani w pierwotnym kościele. Dlatego też w wieku XVI znaczna część Europy zachodniej odrzuciła władzę papieską i każdy naród przeprowadzał takie zmiany w religii, jakie uważał za dobre. Ściślej mówiąc: ludy germańskie odrzuciły władzę papieską, której ludy romańskie poddały się jeszcze bardziej. O kościele wschodnim nie może być teraz mowy, dlatego, że Grecy i ich sąsiedzi znajdowali się pod jarzmem Turków, Rosya zaś nie wchodziła jeszcze w rachubę.

3) **Wzrost potęgi hiszpańskiej.** W XVI wieku Hiszpania była najpotężniejszem państwem w Europie. Ferdynand bowiem posiadał cały półwysep hiszpański, wyjąwszy Portugalie, Sardynię i wyspy Sycylii, na lądzie zdobył królestwo neapolitańskie. Córka jego Joanna poślubiła Filipa, syna Maksymiliana austryackiego i Maryi, córki Karola Śmiałego. Karol, urodzony z Joanny i Fi-

lipa, odziedziczył królestwa i księstwa po każdym ze swoich rodziców i dziadków, a oprócz posiadłości Ferdynanda i Izabelli, władał jeszcze Niderlandami i hrabstwem Burgundyi. W r. 1519 został obrany cesarzem jako Karol V. Znowu więc cesarz stał się najpotężniejszym z panujących Europy, lecz potęgę swoją zawdzięczał nie cesarstwu, tylko dziedzicznym posiadłościom. W r. 1555 Karol zrzekł się korony, a następcą jego w cesarstwie został brat jego Ferdynand. Główna jednak władza w Europie przeszła do syna Karola, Filipa II, który objął po ojcu dziedziczne państwa, a w r. 1580 zdobył Portugalję i połączył w jedno cały półwysep hiszpański. Ale w r. 1639 Portugalia odzyskała niepodległość pod panowaniem książąt z domu Braganzy. Śmierć Filipa osłabiła znacznie potęgę Hiszpanii. Królowie hiszpańscy byli największymi bigotami i despotami w Europie. Reformacja została wprawdzie stłumiona w samej Hiszpanii, lecz w Niderlandach usiłowania stłumienia jej doprowadziły do utraty siedmiu prowincyi. Oprócz tego, wskutek fanatyzmu religijnego, potomkowie Maurów w Grenadzie zostali wygnani z Hiszpanii.

4) **Wojny włoskie.** Tymczasem we Włoszech dawna rywalizacya między domami andegaweńskim i aragońskim zamieniła się w zawzięte współzawodnictwo między Francją a Hiszpanią. W roku 1494 Karol VIII francuski przeszedł całe Włochy, zdobył królestwo neapolitańskie, lecz je natychmiast utracił. Następca jego Ludwik XII, rościł prawa nietylko do Neapolu, ale i do księstwa medyolańskiego; zdobył wprawdzie Medyolan i zgodził się na podział królestwa neapolitańskiego z Ferdynandem, lecz w r. 1504 Ferdynand przywłaszczył sobie całe to państwo. W r. 1508 Ludwik

i Ferdynand razem z papieżem Juljuszem II i cesarzem elektem Maksymilianem utworzyli w Cambrai związek w celu uszczuplenia rzeczypospolitej weneckiej, ale pokłócili się z sobą i Wenecya odzyskała prawie wszystko, co była utraciła. Od tej chwili wojna ciągnęła się aż do r. 1529 i toczyła się najpierw między Ferdynandem i Ludwikiem, potem zaś między ich następcami, Karolem hiszpańskim i Franciszkiem I, francuskim. Medyolan był kilkakrotnie zdobywany i w końcu Karol oddał go swemu synowi Filipowi. W r. 1525 Franciszek zwyciężony w bitwie pod Pawią został wzięty do niewoli, w r. 1527 wojska cesarskie splądrowały Rzym; nakoniec w r. 1529 zawarto pokój, a w rok potem Karol koronował się w Bolonii jako król włoski i cesarz. Od tego czasu nie widzimy więcej we Włoszech koronacyi cesarskiej.

Po złożeniu korony przez Karola V, jego państwo włoskie przeszło do jego syna Filipa hiszpańskiego.

5) **Rzeczypospolite włoskie.** Podczas tych wojen upadła wielkość rzeczypospolitych włoskich. We Florencyi, Medyceusze, którzy się stali tyranami, byli wielokrotnie wypędzani i znowu przywoływani, stosownie do przebiegu wojny. Francya była zdeklarowanym sprzymierzeńcem rzeczypospolitej, gdy przeciwnie, dwaj współcześni papieże Leon X i Klemens VII, obaj z rodu Medyceuszów, popierali o ile mogli swoją rodzinę. W roku 1529 po zawarciu pokoju, Franciszek zapomniał o swych sprzymierzeńcach i Florencya została osamotniona. Wówczas papież i cesarz zawarli przeciw niej sojusz i wymogli uznanie Medyceuszów za książąt. Wtedy książę Koźma wcielił do swoich posiadłości rzeczpospolitą Sienny i tak po-

wstało wielkie księstwo toskańskie. Pozostały tylko rzeczypospolite: Wenecya, Lucca, Genua i San Marino; z tych, jednej Wenecyi przypadła poważniejsza rola. Stała się ona jednym z przedmurzy chrześcijaństwa przeciw Turkom. W r. 1570 połączone floty, hiszpańska i wenecka, wygrały bitwę pod Lepant'o, która była pierwszym większym ciosem zadany potędze ottomańskiej. Jednakże Wenecya utraciła Cypr, ale zachowała nadal Kretę i niektóre wyspy pomniejsze.

6) **Papieże.** Na początku XVI w. papieże brali czynny udział w wojnach włoskich, mając na celu powiększenie państwa, lub też wzbogacenie swoich rodzin. Niektórzy z nich byli ludźmi wysoce niemoralnymi, a w szczególności Aleksander VI z hiszpańskiego domu Borgia. Leon X, chociaż w rzeczywistości nie był lepszym od innych, zyskał wielką sławę jako protektor nauk i sztuk. W tym czasie Marcin Luter zaczął rozpowszechniać reformację w Niemczech; lecz papieże przez długi czas nie zwracali uwagi na mogące wynikać stąd skutki. We Włoszech reformacja nie przyjęła się głębiej, chociaż było wielu zwolenników reformy. Papieże drugiej połowy tego wieku należeli do całkiem innego typu ludzi; byli fanatykami, lecz ludźmi dobrych obyczajów i gorliwi w przeprowadzaniu tego, co uważali za swój obowiązek. Słynny sobór Trydencki, zwołany pomiędzy rokiem 1545 a 1563, zreformował w znacznej mierze zło w praktykach religijnych, lecz zawarł naukę katolicką w tak ciasnych ramach, że nie było nadziei na możliwość jakiegokolwiek porozumienia między papieżami a reformatorami. Od tej chwili datuje się ostateczny rozłam w chrześcijaństwie zachodnim.

W końcu jednak tego wieku kościół rzymski odzyskał znaczną część tych krajów, które się wyzwoliły były z pod jego władzy, zawdzięczał zaś to przeważnie jezuitom czyli zakonowi Jezusa założonemu przez hiszpana, Ignacego Loyolę.

7) **Reformacye w Niemczech.** Następca Fryderyka, syn jego Maksymilian, przyjął nowe tytuły, cesarza elekta i króla niemieckiego. Monarchowie niemieccy mianowali siebie teraz zwykle cesarzami, chociaż po Karolu V żaden z nich nie koronował się we Włoszech. Maksymilian usiłował zaprowadzić w Niemczech lepszy porządek; ku końcowi jego panowania, w r. 1517, Luter zaczął rozpowszechniać swoją naukę. Wówczas powstały w Niemczech wielkie spory religijne i wojny domowe. Na cesarza obrano Karola V i dwa zjazdy, jeden w Wormacyi w roku 1521, drugi w Spirze w r. 1529, potępiły reformatorów. Lecz w Spirze miasta i książęta, którzy przyjęli naukę Lutra, założyli protest przeciw temu wyrokowi. Stąd nazwa protestantów zastosowana do reformatorów w Niemczech, a potem i w innych krajach. W końcu, w r. 1555 pokój augsburski przyznał jednakowe prawo obydwom wyznaniom; każdy książę i każde miasto mogli obierać religię, która się im podobała. Lecz nie zapewniło to bynajmniej tolerancyi tym, co się różnili wyznaniem od swego księcia lub miasta. W Austrii naprzykład, gdzie naród w znacznej mierze wyznawał protestantyzm, podczas gdy arcyksiążęta pozostawali katolikami, katolicyzm został znów przywrócony przez jezuitów. Gdy Karol zrzekł się korony, na tron wstąpił brat jego Ferdynand, cesarz elekt i król rzymski. Prawie całe cesarstwo było teraz niemieckiem. Główna wła-

dza we Włoszech przeszła do Hiszpanii, a Francya zagarnęła część Burgundyi.

8) **Wzrost Francyi.** Współzawodnictwo pomiędzy Francją a Hiszpanią, które się rozpoczęło podczas wojen włoskich, ciągnęło się między królami francuskimi a obydwojma gałęziami domu austriackiego, to jest cesarzami tego domu i austriackimi królami Hiszpanii. We Włoszech królowie francuscy nie mogli utrzymać ani Medyolanu ani Neapolu; pomimo to wojna trwała dalej i Franciszek I narówni z synem Henrykiem II, chociaż prześladowali protestantów we Francyi, jednocześnie jednak popierali ich w Niemczech w ich oporze przeciw cesarzowi, a nawet zachęcali Turków do napadu na cesarstwo. W r. 1552 Francya odniosła pierwsze zwycięstwo nad Niemcami, zdobyła bowiem trzy biskupstwa Metz, Toul i Verdun, otoczone ze wszystkich stron przez ziemie księstwa Lotaryngii. Nakoniec zawarto pokój w Chateau-Cambresis. Wojny religijne rozpoczęły się w r. 1560, trwały lat 30 i wstrzymały rozwój Francyi. Hugonoci, czyli protestanci francuscy, byli wyznawcami nauki reformatora francuskiego, Jana Kalwina, który osiadł w Genewie. Nauka ta oddalała się bardziej od kościoła rzymskiego niż nauka Lutera i była rozpowszechniona w niektórych częściach Niemiec i w krajach, które przyjęły reformację a mówiły językami romańskimi. Po Henryku II od r. 1559 do r. 1589 panowali jego trzej synowie: Franciszek II, Karol IX i Henryk III. Za panowania Karola IX miała miejsce rzeź św. Bartłomieja, podczas której wielu hugotonów zamordowano w Paryżu. Podczas ostatniego okresu tych wojen, wodzem hugonotów był Henryk Burboński, król Nawarry, czyli raczej tylko małej części Nawarry na północy Pirenejów.

Po synach Henryka II miał on największe prawa do korony francuskiej, która też przeszła do niego po zabójstwie Henryka III. Paryż jednak i większa część Francyi nie chciały go uznać, dopóki nie przyjął katolicyzmu w r. 1593. Henryk zginął zabity w r. 1610. Wtedy wstąpił na tron syn jego Ludwik XIII; podczas rządów jego minister, kardynał Richelieu, utrwalił ostatecznie władzę królewską. Francya zajęła teraz pierwsze miejsce w Europie.

9) **Rozwój Niderlandów.** W owym czasie silne wstrząśnienie zachwiało potęgę Hiszpanii i spowodowało utworzenie się nowej Rzeczypospolitej. Niderlandy, jako część posiadłości książąt burgundzkich, przeszły do Filipa Hiszpańskiego, którego fanatyzm wywołał poważne niezadowolenie. W r. 1568 wybuchło powstanie; na czele jego stał Wilhelm Nassauski zwany Wilhelmem Milczącym. Należał on do książąt cesarstwa, ponieważ odziedziczył księstwo Oranii, znajdujące się prawie całe na ziemi francuskiej, i był zarazem najwybitniejszą postacią w Niderlandach. Siedm północnych prowincyi zrzuciło jarzmo hiszpańskie i utworzyło w r. 1581 Rzeczpospolitą federacyjną, zwaną Siedmiu Zjednoczonymi Prowincyami, z pośród których Hollandya była największa. Południowe zaś prowincye, z ludnością przeważnie katolicką, pozostały pod berłem Filipa i jego następców. W r. 1584 książę Oranii został zamordowany, lecz syn jego, Maurycy, prowadził dalej wojnę aż dopóki nie został zawarty z Hiszpanią rozejm, czyli właściwiej pokój, co nastąpiło w r. 1609. Nominalnie prowincye wchodziły w skład cesarstwa do r. 1648; faktycznie zaś były niezależnymi zarówno od cesarstwa jak i od Hiszpanii. Chociaż terytoryum Holen-

drów czyli mieszkańców siedmiu prowincyj było bardzo małe, jednakże ich mężstwo i dzielność, szczególnie na morzu, były tak wielkie przez cały w. XVII, że ich federacya została uznana za jedną z pierwszych potęg europejskich.

10) **Szwajcarya i Sabaudya.** Najdawniejszy związek na drugim krańcu cesarstwa, stary związek górnych Niemiec, których ludność nazywała się Szwajcarami, wzmocnił się ogromnie po wojnie z Karolem burgundzkiem. Szwajcarowie połączyli się jeszcze z pięciu nowymi kantonami; było więc ich ogółem trzynaście, a wszystkie były niemieckie. Lecz teraz już mieli sprzymierzeńców i lenników w krajach mówiących językami romańskimi. Związkowi brali czynny udział w wojnach włoskich i zdobyli część Lombardyi czyli tężniejszy kanton Ticino. Ale najbardziej urosli w siłę w dawniejszem królestwie Burgundy. Jedy-nymi znaczniejszymi książętami, którzy nie podlegali Francyi, byli książęta sabaudzcy. Ziemię ich znajdowały się po obu stronach Alp; ród ich utracił posiadłości po stronie burgundzkiej, lecz uzyskał po stronie włoskiej. Szwajcarowie mieli swoją własną reformację, odmienną od niemieckiej; kierownikiem jej był Ulryk Zwingli z Zurychu, który ją zaczął szerzyć w roku 1529. Bern, Zurych i niektóre inne kantony przyjęły jego naukę, lecz reszta, do której należały trzy stare kantony, pozostała katolicką. Jednocześnie Wilhelm Farel nauczał w Genewie, która, wraz z innymi kantonami, należała do związku berneńskiego. Książęta sabaudzcy, których posiadłości otaczały Genewę, usiłowali niejednokrotnie ją zagarnąć. Lecz sprzymierzeńcy śpieszyli jej z pomocą i Sabaudya utraciła nietylko wszystkie swoje ziemie na północ od jeziora, ale i część tych,

które leżały na południu, chociaż te ostatnie zostały jej przywrócone w roku 1564. Tym sposobem jedna dzielnica romańska przeszła w posiadanie Bernu i innych kantonów oraz ich sprzymierzeńców. Genewa pozostała wolną i stała się rezydencją Kalwina oraz głównem ogniskiem jego nauki. Odtąd książęta sabaudzcy miewali częste zatargi z Włochami. W r. 1648 cesarstwo uznało formalnie niezależność szwajcarskich kantonów.

11) **Anglia i Szkocya.** Tymczasem na wyspie Wielkiej Brytanii, reformacja przybrała formy odmienne w Anglii i w Szkocyi, a oba te państwa połączyły się z sobą. Druga połowa XV stulecia w Anglii zaznaczyła się szeregiem wojen domowych między domami Yorku i Lankasteru. Henryk VIII (rok 1509) był pierwszym królem, którego tytuł nie był zaprzeczany. W czasie jego panowania rozpoczęły się zmiany religijne. Henryk odrzucił władzę papieską, lecz to mu nie przeszkodziło palić tych, którzy głosili doktryny reformatorskie. Za Edwarda VI zmiany te przybrały bardziej określony charakter; siostra zaś Edwarda, Marya, żona Filipa hiszpańskiego, przywróciła nie tylko dawniejszą religię, ale i władzę papieską. Kościół angielski zreformowała ostatecznie Elżbieta, która wstąpiła na tron w r. 1538. Katolicyzm został znowu odrzucony, lecz zmiany zaprowadzone były mniejsze niż w innych krajach. Tymczasem w Szkocyi, gdzie reformacja rozpoczęła się później niż w Anglii, były one znacznie większe niż gdzieindziej. Pochodzi to stąd, że w Anglii król przeprowadził reformę, a w Szkocyi — naród. Królowa Szkotów, Marya Stuart, żona Franciszka II, króla francuskiego, trwała jednak w dawniejszej wierze. Wygnana ze swego państwa, musiała schronić się do Anglii w r. 1569. Tu uwię-

ziona, w 18 lat potem została ścięta przez Elżbietę. Wówczas Filip hiszpański wysłał swoją Armadę czyli wielką flotę dla podbicia Anglii, lecz Armada zginęła od burz. Elżbieta stała teraz na czele stronnictwa protestanckiego w Europie a wojna z Hiszpanią ciągnęła się aż do jej śmierci. W r. 1603 po zgonie Elżbiety wstąpił na tron angielski Jakób VI, król szkocki; wówczas Francya musiała zaprzestać rachować na Szkocyę, jako na sprzymierzeńca przeciw Anglii, a Anglia utraciła teraz stanowisko, które zajmowała w Europie pod panowaniem Elżbiety. Za rządów Karola I zaczęła się wielka wojna domowa pomiędzy królem a parlamentem, która skończyła się ścięciem Karola I i ogłoszeniem rzeczypospolitej pod protektoratem Oliwiera Kromwella. W tym czasie Anglia powróciła znowu do swojej dawnej potęgi.

12) **Europa północna.** Na początku pierwszej połowy XVI stulecia został ostatecznie zerwany związek trzech królestw skandynawskich. Wszystkimi niemi przez pewien czas rządził Chrystyan II, przezwany Okrutnym. W r. 1523 Szwecya i Dania obrały innych królów: Szwecya Gustawa Wazę, który wprowadził do państwa tego naukę Lutra; lecz w Szwecyi podobnie jak w Anglii zmiany dokonane były mniejsze niż w innych krajach. Królestwo szwedzkie zajęło teraz wybitniejsze stanowisko w Europie niż przedtem i zasłynęło szczególnie pod panowaniem Gustawa Adolfa, najświetniejszego jej króla. Podczas rządów jego córki, Krystyny, granica szwedzka posunęła się ku wschodowi. Równocześnie w Danii i Norwegii panowali królowie Oldenburscy. Wyznanie luterzańskie rozpowszechniło się w Danii za panowania Fryderyka I, który rządził od r. 1523 do r.

1533; Fryderyk II (1559 — 1588) zdobył Dytmarchią, gdzie lud zachował był dotąd swoje dawną swobodę, tak jak mieszkańcy leśnych kantonów na drugim krańcu Niemiec.

13) **Polska i Prusy.** W XVI wieku, pod rządami rodziny Jagiellońskiej, Polska należała do rzędu największych państw europejskich i rozciągnęła swoje panowanie na znaczną część Rosyi; lecz terytorjum to niebawem utraciła. W r. 1525 został zniesiony zakon rycerzy krzyżowych. Wielki mistrz ich, Albert Brandeburski, został dziedzicznym księciem Prus Wschodnich i hołdownikiem Polski. Księstwo Pruskie połączyło się następnie z elektoratem brandeburskim; w końcu zaś Prusy przestały składać hołd Polsce i wraz z Brandenburgią utworzyły nowe państwo. W podobny sposób część posiadłości rycerskich w Inflantach, przyłączona najpierw do Polski, potem przeszła do Szwecyi i utworzyła księstwo, którem rządził wielki mistrz Kettler. W r. 1573 tron polski stał się obieralnym i odtąd rozpoczyna się upadek potęgi tego kraju.

14) **Rosya.** Tymczasem Rosya, która pozostawała tak długo na drugim planie, zaczęła się podnosić. Za panowania Iwana IV, zwanego Iwanem Groźnym, który rządził od roku 1533 do 1584, Tatarzy kazańscy zostali pobici i granica rosyjska dosięgła morza Kaspijskiego. Lecz Tatarzy krymscy, których można porównać do hiszpańskich Saracenów z Grenady, oddzielali Rosyę od morza Czarnego; Polska i Szwecya od Bałtyku; tak iż cały handel, który prowadziła Rosya z Europą zachodnią, odbywał się przez morze Białe. Iwan przybrał tytuł cara, który według mniemania niektórych, jest spaczonym wyrazem cesar, ponieważ panujący rosyjscy pragnęli zawsze ucho-

dzić za następców wschodnich cesarzy. W r. 1589 wygasła rodzina Rurykowiczów i po pewnym okresie zamieszania, w r. 1613, wstąpił na tron ród Romanowych. Odtąd Rosya stale rozszerzała granice na wschodzie, na zachodzie i na północy.

15) Turcya i Węgry. W pierwszym roku XVI wieku, nowy wróg mahometański zaczął zagrażać państwu ottomańskiemu. Tak samo jak przedtem, za panowania Artakserksesa, Persya wzniosła się była wskutek propagandy starożytnej religii perskiej, tak również teraz pod rządami książąt, noszących nazwę Sofi, spotężniała wskutek propagandy pewnej odmiany mahometanizmu zwanej sektą szyitów. Ottomani tymczasem napierali na zachód, na północ i na południe. Selim Niezłomny, który panował od r. 1512 do 1520, zdobył Syryę i Egipt; nominalny kalif egipski odstąpił mu swoje prawa. Dzięki temu wszystkiemu, sułtan ottomański stał się głową wszystkich prawowiernych muzułmanów. Następnie, od r. 1520 do 1566, panował Sulejman czyli Salomon Prawodawca, pod rządami którego państwo ottomańskie wzrosło jeszcze więcej. W czasie wojny z cesarzem Karolem, Franciszek król francuski, odparł Sulejmana. Jednakże większa część Węgier została zdobyta, Wiedeń obleżony, rycerze św. Jana wygnani z wyspy Rodos i obleżeni na Malcie, którą im odstąpił był cesarz. Sulejman był ostatnim z sułtanów będących postrachem świata, chociaż i po jego śmierci Turcy dokonali niektórych podbojów. oraz prowadzili nieskończone walki z Persyą na wschodzie, z Polską i z Węgrami na północy. Od czasu panowania Ferdynanda, korona węgierska pozostawała ciągle w domu książąt austriackich.

16) **Wojna trzydziestoletnia.** Z niesnasek religijnych XVI-go wieku, powstała w XVII-ym wielka wojna religijna, zwana wojną trzydziestoletnią; ześrodkowała się ona przeważnie w Niemczech, chociaż wiele innych ludów uczestniczyło w niej również. Wojna ta rozpoczęła się w r. 1619 w Czechach, gdzie nietolerancja króla i cesarza Ferdynanda II wywołała powstanie protestantów, którzy obwołali królem Fryderyka, elektora Palatynatu. Fryderyk utracił wprawdzie swoje nowe królestwo i dawniejsze posiadłości, lecz wojna ogarnęła całe Niemcy. Z początku wojska cesarskie odnosiły wszędzie zwycięstwa; potem wzięły udział w walce inne państwa protestanckie: najpierw Chrystyan IV duński, następnie Gustaw Adolf szwedzki. Wystąpił on na plac boju w roku 1630; w przeciągu dwóch lat odniósł wiele zwycięstw i zginął w bitwie pod Lützen. Ale Szwecya czynną była w wojnie aż do końca. Przez długi czas walka miała na celu obronę protestantyzmu w Niemczech; lecz w r. 1635 Francya, którą rządził Richelieu, wstąpiła w szeregi walczących i odtąd była to walka o rozszerzenie granic francuskich. Za panowania nowego cesarza, Ferdynanda III, który wstąpił na tron w r. 1637, i nowego króla francuskiego, Ludwika XIV, który zaczął panować w r. 1643, został zawarty pokój w r. 1648. Ludwik XIV był wówczas dzieckiem, a rządy Francji sprawował kardynał Mazarini tak, jak przedtem Richelieu. Pokój westfalski zapewnił obydwom religiom jednakowe prawa w Niemczech, lecz kraj był zrujnowany i odtąd cała władza ześrodkowała się w rękach udzielnych książąt. Francya uzyskała znaczną część Alzacyi, którą oderwano od cesarstwa. Królowie szwedzcy

dostali również niektóre prowincje niemieckie, lecz wzamian zostali hołdownikami cesarstwa. Między Francją zaś a Hiszpanią, wojna trwała aż do r. 1659. Francya zdobyła Roussillon i niektóre miasta w Niderlandach.

17) **Kolonie europejskie.** Prawie wszystkie państwa europejskie zakładały osady na wschodzie i na zachodzie w krajach nowoodkrytych. Portugalia ruch ten rozpoczęła, potem wystąpiła Hiszpania, a następnie Francya, Anglia i Niderlandy. Osady te bywały dwojakie. Niektóre z nich, przeważnie w Afryce i w Indyach wschodnich, były handlowe i wzrastały do rozmiarów państwa, gdzie jednak nikt nie przyjeżdżał na stałe i nie zostawiał swoich dzieci. Inne zaś, przeważnie w Ameryce, były prawdziwemi kolonjami, z których utworzyły się nowe narodowości, mówiące po angielsku, hiszpańsku lub portugalsku. Nie były one niezależne, tak jak starożytne osady greckie, lecz wszystkie były podwładne krajom macierzystym. Portugalczycy rozpoczęli kolonizację Afryki przed odkryciem przylądka Dobrej Nadziei; potem posunęli się bardziej ku wschodowi, to jest ku Indjom i wyspom wschodnim, a w XVI wieku posiadali większe obszary na wschodzie niż inne państwa europejskie. Do Ameryki pierwsi przybyli Hiszpanie, Kolumb bowiem, który odkrył Amerykę i wylądował pierwszy na wyspach Indyj Zachodnich w r. 1492, chociaż rodem genueńczyk, odbył tę podróż przy pomocy Ferdynanda i Izabelli hiszpańskich. Inni odkrywcy, a między nimi Americo Vespucci, od imienia którego nazwano nowy ląd Ameryką, byli Włochami na usługach obcych panujących. Między r. 1519 a 1536 zostały założone w Ameryce niektóre większe państwa hiszpańskie. W południowej Ameryce Por-

tugalczycy założyli również wielką osadę, Brazylię. Francuzi, Anglicy i Holendrzy osiedlali się przeważnie w północnej Ameryce. Kolonizacje Anglików i Francuzów rozpoczęły się naprawdę mniej więcej jednocześnie około r. 1606 i 1607. Osady angielskie, z których najpierw została założona Wirginia a potem Nowa Anglia, uformowały później Stany Zjednoczone. Szwedzi i Holendrzy kolonizowali te same wybrzeża, gdy tymczasem Francya rościła prawa do krajów północnych, południowych i zachodnich. Tym sposobem za Oceanem powstał nowy świat europejski. Od tego czasu dzieje Indyj, a jeszcze bardziej dzieje Ameryki, stanowią część historyi Europy.

18) **Literatura, sztuka i nauka.** Ruch umysłowy, który wywołał reformację religijną, stał się również czynnikiem postępu we wszystkich gałęziach wiedzy. Z Włoch nowa literatura przeszła do innych krajów. Łacina była wciąż jeszcze językiem literackim i naukowym, lecz już w wielu krajach zaczęto posługiwać się językami miejscowymi dla utworów historycznych i poetyckich. Dysputy religijne wywołały wiele pism traktujących wszechstronnie kwestye teologiczne. XVI stulecie było wiekiem rozkwitu malarstwa włoskiego, oraz dobą wielu znakomitych poetów w Anglii, we Włoszech, w Hiszpanii i w Portugalii; Francya odznaczyła się bardziej prozaikami. Inne narody przyswoiły sobie obce języki, z których włoski był najwięcej rozpowszechniony. Jak w XII wieku wznowiono studia nad prawem rzymskim, tak teraz w Niderlandach zaczęto badać prawa narodów, którym podlegają wszystkie ludy w kwestyach wojny i pokoju (Hugo Grocyusz). Niemcy, z powodu wojen domowych, byli wstrzymani w swoim rozwoju, chociaż tłumaczenie biblii Lutra stało się wzorem je-

zyka niemieckiego i zdecydowało o wyższości górno-niemieckiego narzecza nad dolno-niemieckiem. Osiągnięto również większą znajomość przyrody i pewniejsze dane co do ruchów ciał niebieskich (Kopernik), pomimo, że papieże uważali tę nową naukę za heretycką. Jednak papież Grzegorz XIII zreformował kalendarz, który nie podlegał żadnym zmianom od czasów Juliusza Cezara; przez wiele lat protestanci odrzucali tę reformę przyjętą przez katolików, a której kościół wschodni dotychczas nie uznaje.

19) **Streszczenie.** Podczas tego okresu, wzajemny stosunek państw europejskich ogromnie się zmienił. Cesarstwo przestało istnieć faktycznie; lecz tytuł cesarza był nadal używany przez królów niemieckich z domu austriackiego. Hiszpańska gałąź tego domu zajęła wprawdzie pierwsze miejsce w Europie, lecz musiała je odstąpić Francji po wojnie trzydziestoletniej. Państwa włoskie dostały się pod panowanie Hiszpanii, z wyjątkiem jednej Wenecji, która pozostała jako twierdza obronna chrześcijaństwa przeciw Turkom. Z pośród innych obrońców Europy Węgry przestały być państwem niezależnym. Turcy zawładnęli większą częścią tego kraju, resztę zagarnęli arcyksiążęta austriaccy. Na początku tego okresu Polska stała u szczytu swojej potęgi, lecz ku jego końcowi zaczęła się chylić ku upadkowi. W tej epoce wzrosły nowe potężne państwa. Anglia i Szkocya, będące dotąd oddzielnymi królestwami, stanowiły teraz właściwie jedno państwo w stosunku do innych narodów. Powstanie Niderlandów przeciw Hiszpanii stworzyło nowy naród. Szwecya urosła nagle do rzędu głównych mocarstw europejskich. Rosya poczyniła pierwsze kroki ku swojej wielkości. Odkrycie nowych lądów na wschodzie i na

zachodzie zmieniło postać świata i stworzyło nowe zadania dla wszystkich państw nadmorskich. Reformy religijne wywołały rozłam w kościele zachodnim; ten sam ruch umysłowy, który spowodował powyższe zmiany, przyczynił się w znacznej mierze do postępu myśli ludzkiej w każdej gałęzi wiedzy.

X.

Wielkość Francyi.

1) **Wzrost potęgi francuskiej.** Teraz Francya, jako kierowniczką Europy, zaczyna zajmować miejsce Hiszpanii. Przedtem już upokorzyła obydwie gałęzie domu austriackiego i rozczłonkowała cesarstwo. W r. 1661 Ludwik XIV objął rządy w swoje ręce i panował w sposób bardziej despotyczny niż wszyscy jego poprzednicy. Po śmierci Filipa IX hiszpańskiego w r. 1665 wystąpił z prawami do Niderlandów, mających niby należeć do królowej jego małżonki, chociaż ona zrzekła się była wszelkich pretensyi, wstępując w związki małżeńskie. Do roku 1679, zdobył różne ziemie niderlandzkie, zagarnął hrabstwo Burgundy, Besançon i niektóre jeszcze miasta alzackie; napadł na Prowincye Zjednoczone, kiedy te zaczęły dopomagać swemu dawniejszemu nieprzyjacielowi—Hiszpanii, przeciw nowemu wrogowi—Francyi. Cesarz Leopold i kilku książąt niemieckich przyłączyło się do przeciwników Francyi. Ludwik, który u siebie prześladował protestantów, podtrzymywał ich na Węgrzech przeciw cesarzowi i zawarł przymierze z Turkami tak samo, jak niegdyś Franciszek I. Pokój podpisany w Ni-

medze, w roku 1679, zapewnił Ludwikowi wszystkie zdobycze, co mu nie przeszkodziło zagarniać i nadal miasta alzackie, oraz przywłaszczyć sobie nawet Strasburg, w r. 1691, w czasie pokoju. Potem zabrał jeszcze Awinion i znieważył rzeczpospolitą genueńską.

2) **Anglia, Niderlandy i Francya.** Związek Anglii z Niderlandami stanął na przeszkodzie dalszemu rozwojowi potęgi Ludwika. Protektor Kromwell umarł r. 1658; po niejakim okresie zamieszania wrócił na tron Karol II. Wówczas Anglia utraciła stanowisko, które zajmowała za rządów Kromwella, Karol bowiem płaszczył się przed Francją i brał pieniądze od Ludwika. Anglia i Niderlandy walczyły z sobą nietylko za rządów republikańskich, ale i za Karola II. W tym czasie, książęta Oranii byli przez kilka pokoleń statuderami czyli najwyższymi urzędnikami Hollandyi, a jeden z nich Wilhelm II, pojął za żonę córkę Karola I, króla angielskiego." Syn jego Wilhelm, który z czasem był również statuderem, stanął na czele obrony prowincyj przeciw Ludwikowi. Wilhelm był ożeniony ze swoją kuzynką Maryą, córką Jakóba, księcia Yorku, brata Karola II. W r. 1685 Karol II umarł, na tron wstąpił Jakób, który uprzednio przyjął był wyznanie rzymsko - katolickie. Nieprawem postępowaniem Jakób II spowodował swoje wygnanie, a w roku 1688 — osadzenie na tronie Wilhelma i Maryi. Wtenczas Anglia i Niderlandy stały się zdolne do oporu przeciw Francyi i prawie jednocześnie wybuchła znowu wojna w całej Europie. Król Wilhelm, jako władca obu krajów, został duszą wielkiego przymierza utworzonego dla zwalczania Francyi, do którego należeli cesarz, król hiszpański i różni książęta niemieccy. W r. 1697

zawarto nakoniec pokój w Ryswieu, na mocy którego Ludwik zrzekł się niektórych miast zabranych Niemcom, lecz zatrzymał Strasburg. Król Wilhelm umarł w r. 1702; po nim panowała Anna, córka Jakóba II.

3) **Wojna o spadek hiszpański.** Pod rządami Karola II hiszpańskiego, który panował od r. 1675 do 1700 Hiszpania chyliła się coraz bardziej ku upadkowi. Ponieważ Karol nie miał potomstwa, wywołało to liczne spory o spadek, dla których załatwienia zawarto kilka traktatów. W końcu stanęło na tem, że Hiszpania przejdzie do arcyksięcia Karola, syna cesarza, a reszta posiadłości hiszpańskich w Europie zostanie podzielona. Jednak, umierając, Karol zostawił wszystkie swoje kraje Filipowi, księciu Andegawenii, wnukowi Ludwika francuskiego. Stąd wybuchła nowa wojna, w której brały udział Anglia, Niderlandy, cesarstwo, Brandeburgia czyli Prusy i Sabaudya. Zwycięstwa księcia Malborough'a pozwoliły Anglii zawładnąć Gibraltarem. Traktaty podpisane w Utrechcie i Rastadzie w r. 1713 i 1714 zapewniły pokój. Filipa uznano królem Hiszpanii i Indyj czyli kolonij hiszpańskich w Ameryce i na Wschodzie; lecz Gibraltar i wyspę Minorę odebrano Hiszpanii i oddano Anglii. Karol, który w r. 1711 odziedziczył cesarstwo i państwa austriackie, otrzymał Niderlandy, Sycylię, królestwo neapolitańskie i części księstwa medyolańskiego; reszta wraz z królestwem Sycylii dostała się Wiktorowi Amadeuszowi, księciu Sabaudyi. Wkrótce potem w r. 1715 umarł Ludwik XIV. Chociaż król ten powiększył obszar swego państwa, przyczynił się jednak także do jego osłabienia przez wojny, a przede wszystkim przez prześladowanie prote-

stantów, które zmusiło znaczną liczbę rzemieślników do porzucenia ojczystej Francji i do zużytkowania gdzieindziej swoich zdolności.

4) **Wielka Brytania i Irlandya.** W stosunkach trzech królestw: Anglii, Szkocji i Irlandji, okres ten należy do najważniejszych. Kromwell zdobył Szkocję i Irlandję i, połączywszy je z Anglią, utworzył jednę rzeczpospolitą. Po powrocie Karola II Szkocya stała się znowu niepodległą, Irlandya pozostała w zależności od Anglii. Szkoci byli przeważnie prezbyteryanami czyli protestantami, którzy zaprowadzili większe zmiany w religii, niż kościół anglikański, i podlegali ostremu prześladowaniu za Karola i Jakóba. To też, kiedy anglicy obrali Wilhelma i Maryę, Szkoci potwierdzili radośnie ten obiór, który zapewniał im swobodę wyznania. Irlandczycy zaś byli po większej części katolikami, trwali więc stale przy Jakóbie i król Wilhelm musiał zdobywać Irlandję. Zostały znowu wydane surowe prawa przeciw katolikom i rewolucya, która przyniosła Anglii i Szkocji swobodę, obdarzyła Irlandję niewolą. Pod rządami królowej Anny, w r. 1707, Anglia i Szkocya połączone uformowały jedno państwo Wielkiej Brytanji, od którego Irlandya była zależną. Ponieważ Wilhelm i Anna zeszli bezpotomnie, ich najbliższy następca protestancki Jerzy, elektor hanowerski, potomek Jakóba I po kądzieli, został powołany na tron, na który wstąpił po śmierci Anny, w r. 1714.

5) **Niemcy i Węgry.** Podczas tego okresu, przez długi czas cesarzem był Leopold I, który panował od r. 1658 do 1705. Książęta niemieccy postępowali teraz samowolnie i niektórzy z nich nawet stanęli po stronie Ludwika w czasie jego

wojen z cesarstwem. Związek zaś Brandeburgii i Prus stworzył nową potęgę niemiecką, która rozrosła się pod panowaniem Fryderyka-Wilhelma, zwanego wielkim elektorem. Syn tegoż, Fryderyk, przyjął tytuł króla pruskiego w roku 1701. Jego następca Fryderyk-Wilhelm I wzmoenił ogromnie armię pruską. W tym też czasie, w r. 1683, Turcy oblegli Wiedeń, lecz odparł ich Jan Sobieski, król Polski, i Karol, książę Lotaryngii. Węgry oswobodziły się teraz całkiem od Turków i w r. 1687 korona węgierska stała się dziedziczną w domu austriackim. Za panowania Leopolda i Józefa, który po nim nastąpił w r. 1705, oraz Karola VI, który rządził od r. 1711 do 1740, aż do pokoju w Passarowitz było kilka wojen z Turkami. Turcy odstąpili wówczas część Serbii z miastem Belgradem.

6) **Włochy.** We Włoszech księstwo Sabaudyi i rzeczpospolita wenecka były teraz jedyne państwami mającemi swoją historję. Wszystkie inne podzielono przez pokój Utrechcki według woli obcych mocarstw. Cesarz Karol VI był takim samym panem Włoch, jak Karol V. Tymczasem Sabaudya rozszerzała swoje granice. Jej księżęta brali udział w każdej wojnie i zyskiwali cośkolwiek przy każdym pokoju. Tym sposobem książę Wiktor Amedeusz otrzymał przez pokój Utrechcki część księstwa Medyolańskiego i został uznany za króla wyspy Sycylii. Wenecya zaś, chociaż wielce podupadła na siłach, staczała jeszcze walki z Turkami. Od r. 1645 do 1669 ciągnęła się wojna kandyjska tak zwana od długotrwałego oblężenia miasta Kandy na Krecie. Wyspa ta została stracona, lecz w r. 1684 wenecyanie, pod dowództwem Franciszka Morosini, zdobyli cały Peloponez i zatrzymali go aż do r. 1715.

Wtedy Turcy odzyskali półwysep i odtąd Wenecya utraciła panowanie nad swemi greckimi posiadłościami; pozostało jej zaledwie siedm wysp Jońskich i parę miejscowości na wybrzeżu albańskiem.

7) **Europa północna.** Szwecya podczas ostatniej połowy XVII wieku zatrzymała jeszcze te zdobycze w Europie, które jej zapewnił był Gustaw Adolf. Oprócz nowonabytych prowincyj w Niemczech, otrzymała w r. 1660 przez pokój Oliwski prawie całe Inflanty i część Danii na północy półwyspu. W r. 1682 stała się monarchią absolutną, tak jak Dania w r. 1660. W r. 1697 wstąpił na tron znakomity Karol XII, który chciał dokonać czynów przewyższających jego siły. Polska, Dania i Rosya wypowiedziały mu jednocześnie wojnę. W Rosyi panował podówczas słynny Piotr Wielki, a Polska, uszczuplona przez Szwedów, podniosła się była znowu pod panowaniem Jana Sobieskiego. Król ten obecnie już nie żył; jego następcą był Fryderyk August, elektor saski, przezwany Augustem Mocnym. Karol zwyciężył najpierw Duńczyków, następnie Rosyan w bitwie pod Narwą, potem wszedł do Polski i w r. 1704 zrzucił z tronu Augusta, popierając elekcyę nowego króla Stanisława Leszczyńskiego. Lecz zwyciężony przez Rosyan w bitwie pod Połtawą, musiał szukać schronienia u Turków. Stamtąd wrócił do swego państwa i został wkońcu zamordowany w Frederickshall w Norwegii w r. 1718.

Za panowania siostry jego Ulryki, został zawarty pokój, który odjął Szwecyi znaczną część posiadanych krajów. Inflanty przeszły do Rosyi i większa część terytorjum niemieckiego odpadła. Władza królewska w Szwecyi została również ogra-

niczona. Od tego czasu Polska i Szwecya znikły z rządu potężnych państw.

8) **Turcy.** Chociaż Turcy nie zaprzestali podbojów, pomimo to jednak, powaga ich wszędzie zmalała. Przyczyną tego było przedewszystkiem zaniedbanie dawnego zwyczaju wymagania od podbitych narodów: Greków, Słowian i innych, daniny w dzieciach, którą pobierano od czasów sułtana Bajazeta. Turcy wybierali najsilniejszych i najzręczniejszych chłopców i wychowywali ich w swojej własnej religii. Potem stawali się oni głównymi sługami sułtana i składali hufiec *janczarów*, który stanowił podstawową siłę wojska tureckiego. Tym więc sposobem siły podbitych narodów zwracały się przeciwko nim samym. Lecz skoro zaprzestano pobierać ową daninę w ludziach, *janczarowie* stali się kastą dziedziczną, a sułtanom zabrakło dzielnych żołnierzy i rozumnych doradców; to też wkrótce ludy zdobyte zaczęły dążyć do niepodległości.

9) **Kolonie i osady europejskie.** Tymczasem osady zamorskie wzrastały ciągle, zakładane szczególnie przez państwa leżące nad morzami, jak Anglia i Niderlandy. W północnej Ameryce kolonie angielskie powstawały kolejno; ostatnią była Georgia, założona w r. 1723, a dopełniająca liczbę 13-stu. Jedną z najważniejszych, Nowy York, nie była angielską w chwili powstania. Była to z początku kolonia niderlandzka, zwana Nową Hollandyą, ze stolicą Nowym Amsterdame. Tę ostatnią zdobyli Anglicy za panowania Karola II; Nowy Amsterdam nazwano Nowym Yorkiem od Jakóba, księcia Yorku, późniejszego króla Jakóba II-go. Zawsze ilekroć bywała wojna między Francją a Anglią, rozpoczynała się także walka w koloniach amerykań-

skich tych krajów. Przez pokój Utrechcki, w r. 1713, Anglia nabyła francuską kolonię Akadyę, którą nazwano Nową Szkocją; wkrótce potem Francuzi założyli nad brzegiem Mississipi Nowy Orlean. Jednocześnie powstały osady angielskie w Indyach; lecz dotychczas Anglicy zakładali osady jako stowarzyszenia kupieckie, tak samo jak Holendrzy, Portugalczycy, Francuzi i Duńczycy. Niektóre jako takie istnieją aż do dzisiejszego dnia. W rozwoju tych stowarzyszeń Anglicy wyprzedzili wszystkich innych. Wschodnioindyjskie towarzystwo zostało założone za Jakóba I, jako stowarzyszenie kupców; stopniowo jednak stosunek handlowy zamienił się we władanie skolonizowanym krajem. Ku końcowi XVII wieku założyli trzy najważniejsze swoje osady: Kalkutę, Bombaj i Madras. Co się tyczy wielkich wysp na wschodzie Indyj, Anglia nie miała z nimi prawie nic wspólnego. Działali tam przeważnie Holendrzy i Hiszpanie.

10) **Streszczenie.** Podczas tej epoki, Hiszpania upadała coraz bardziej, aż w końcu wielka monarchia hiszpańska została prawie zupełnie rozczłonkowana. Miejsce Hiszpanii zajęła w Europie Francya i wzrastała tak szybko, że dla powstrzymania jej okazała się potrzeba związku kilku innych państw. Anglia pod panowaniem Wilhelma III zaczęła zabierać głos we wszystkich sprawach ładu Europy, pomnożyła swoje osady w Ameryce i założyła podwaliny swego państwa indyjskiego. Cesarstwo istniało zaledwie z imienia, lecz cesarze zyskali wiele, jako książęta austriaccy w Niderlandach i we Włoszech, oraz jako królowie węgierscy w walce przeciw Turkom. Równocześnie także wzrastało nowe mocarstwo niemieckie w postaci królestwa pruskiego. Włochy zniknęły z widowni politycznej,

z wyjątkiem Sabaudyi, która rozszerzała swoje granice i Wenecyi, która mężnie stawiała czoło Turkom. Ci zaś ostatni, chociaż nie zaprzestali podbojów, nie wzbudzali już obawy. Szwecya i Polska wycofały się z rzędu wielkich państw. Rosya wybiła się i wzrosła kosztem Szwecyi, Polski i Turcyi. Co się tyczy nauki i literatury, Francya i Anglia w przeciągu tego okresu stanowczo przodowały innym państwom.

XI.

Związek państw burbońskich.

1) Francya i Hiszpania. Najbardziej znamienitymi faktami tego okresu były: podniesienie się Rosyi do stanowiska państwa potężnego i współzawodnictwo domu austriackiego z wzrastającą potęgą Prus. Wynikiem tego było terażniejsze ukształtowanie Niemiec. Lecz cechą szczególnie wyróżniającą ten okres było to, iż przez większy czas jego trwania, królowie burbońscy Francyi i Hiszpanii byli w ścisłym przymierzu z sobą i współzawodniczyli ciągle z Wielką Brytanią. A ponieważ współzawodnictwo to występowało przeważnie w koloniach i w odległych posiadłościach tych trzech mocarstw, wywołało przeto wielkie zmiany w tych krajach, a mianowicie: ustanowienie wielkiej potęgi angielskiej na morzu, założenie podwalin panowania Anglii w Indjach i niezależność Stanów Zjednoczonych w Ameryce. Na początku tego okresu widzimy wojnę, w której Anglia i Francya wystąpiły jako sprzymierzeńce przeciw Hiszpanii; potem zaś, Francya

i Hiszpania stale występowały razem przeciw Anglii.

2) **Dom austriacki.** Nic dziwnego, że środek ciężkości spraw dotyczących wyłącznie Europy przeszedł z cesarstwa do domu austriackiego. Przez pewien jeszcze czas trwało współzawodnictwo między domem austriackim a burbońskim, z tą różnicą, że Hiszpania była podówczas burbońską nie zaś austriacką. Jedyna wojna, w której Anglia i Francya wspólnie działały, została wywołana przez kardynała Alberoniego, ministra Filipa V hiszpańskiego, w celu odzyskania hiszpańskich posiadłości we Włoszech. Lecz Hiszpania nie odniosła z tej wojny żadnej korzyści; tylko cesarz i król sycylijski zamienili swoje włoskie państwa: cesarz został królem obojga Sycylii a księżę Sabaudzki królem Sardynii zamiast Sycylii. Tego samego roku cesarz Karol VI, aktem zwanym Sankcyą Pragmatyczną, przekazał całe swoje dziedzictwo córce Maryi-Teresie; lecz jego austriackie posiadłości odpadły wskutek wojny elekcyjnej w Polsce, która rozpoczęła się pomiędzy cesarzem a obydwojma królestwami burbońskimi. Obydwie Sycylie przeszły do młodszej gałęzi Burbonów hiszpańskich a Sardynia weszła w skład państwa medyolańskiego. Zdecydowano również, że księstwo Lotaryngii oddane będzie jako dożywocie Stanisławowi Leszczyńskiemu, byłemu królowi Polski, a po jego śmierci przejdzie do Francji. Franciszek, księżę lotaryński, który ożenił się z Maryą-Tereseą, otrzymał Toskanię wzamian swego państwa. Tak więc przez przejście Lotaryngii do Francji ucierpiało nietylko cesarstwo, ale i dom austriacki a owa austriacka potęga, tak wielka

podczas pierwszej połowy panowania Karola VI, upadła na wiele lat przed jego śmiercią.

3) **Austria i Prusy.** Karol VI umarł w r. 1740, a jego dziedzictwo: Węgry, Czechy, Austria, i t. d., przeszły do córki jego, Maryi-Teresy, którą obwołano królową Węgier. Przez dwa lata nie obierano cesarza a tymczasem Karol, elektor bawarski, rościł prawa do całego państwa austriackiego; Fryderyk II, przewany Wielkim, nowy król pruski, reklamował i zdobył część Szląska. W r. 1742, obrano na cesarza elektora bawarskiego. Anglia, Sardynia i Niderlandy popierały królowę węgierską, podczas gdy Francya i Hiszpania trzymały stronę jej wrogów. Fryderyk pod koniec wojny przywłaszczył prawie cały Szląsk a Marya-Teresa zachowała resztę krajów odziedziczonych. Kiedy w r. 1745 umarł cesarz Karol VII, obrano mu za następcę księcia Franciszka, męża Maryi. Ponieważ Marya była sama przez się królową węgierską i czeską, a została żoną cesarza, nazwano ją królową-cesarzową. Przez jej małżeństwo posiadłości austriackie i cesarstwo przeszły do domu książąt lotaryńskich. W r. 1756 rozpoczęła się wojna siedmioletnia pomiędzy królem pruskim a Maryą-Teresą. Po stronie Austryaków stanęły: Francya, Rosya, Polska i Szwecya; Anglia pomagała Prusom. Podczas tej wojny Fryderyk, będąc prawie zupełnie osamotnionym, miał sposobność wykazania swoich zdolności wielkiego wodza; lecz w r. 1762 Piotr III rosyjski zmienił taktykę i przeszedł na stronę Fryderyka. W r. 1765 Józef, syn Franciszka i Maryi-Teresy, odziedziczył cesarstwo po ojcu i rządził jednocześnie z matką, w jej krajach dziedzicznych, a po jej śmierci, w r. 1780, panował sam jeden. Józef był reformatorem, lecz nieraz wyrządzał więcej

krzywdy niż przynosił korzyści, nie umiejąc uszanować dawnych praw i obyczajów podwładnych narodów. Po nim wstąpił na tron w r. 1790 Leopold II, następnie w r. 1792 panował ostatni cesarz Franciszek II.

4) **Wielka Brytania.** Tymczasem Wielka Brytania była ciągle zamieszana w wojny obce i miała królów cudzoziemców. Pomiedzy potęgami, z któremi Anglia miała do czynienia, znajdowały się takie, które pragnęły ujrzeć na tronie pretendenta, syna Jakóba II, zamiast królów Jerzego I i II. I tak w r. 1715 Ludwik XIV ku końcowi swego panowania zachęcał pretendenta do próby odebrania angielskiej korony od króla Jerzego. Lecz usiłowanie to spelzło na niczem. Na początku panowania Ludwika XV, gdy księżę Orleański był regentem, Anglia zaś sprzymierzeńcem Francji a cesarz Karol wrogiem Hiszpanii. Hiszpania razem z Karolem XII szwedzkim usiłowała wprowadzić na tron pretendenta. Znowuż w roku 1739, kiedy Jerzy II był królem, naród zmusił do nowej wojny z Hiszpanią króla i jego ministra Roberta Walpole'a. Anglia brała także udział w walce o następstwo tronu w Austrii i w wojnie siedmioletniej. Podczas tych walk Anglia i Francja znajdowały się zawsze w przeciwnych obozach. Nakoniec w r. 1745 Karol Edward, syn dawnego pretendenta, z pomocą Francji wywołał powstanie, tak jak to był uczynił jego ojciec, lecz został zwyciężony pod Culloden. Wojna ta z Francją była przeważnie prowadzona na morzu i w Ameryce, gdzie Anglicy odnieśli wiele zwycięstw i zdobyli Kanadę za rządów Wilhelma Pitta, późniejszego hrabiego Chatham'a. Potem, za panowania Jerzego III, który wstąpił na tron w r. 1760, rozpoczęła się wojna domowa; w niej kolonie angielskie

Ameryki północnej zdobyły niezależność. W roku 1782 Irlandya stała się królestwem niepodlegającym Wielkiej Brytanii, posiadającym swój własny parlament, chociaż pod jednym królem.

5) **Francya.** Po Ludwiku XIV panował jego prawnuk Ludwik XV, który również otrzymał koronę, będąc jeszcze dzieckiem, a panował długo, bo do roku 1774. W tym czasie Francya rozszerzyła swoje posiadłości w dwóch kierunkach. Po śmierci Stanisława Leszczyńskiego, w roku 1766, księstwo Lotaryngii przeszło pod panowanie Francyi. Tak więc Francya, razem z trzema biskupstwami i posiadłością francuską w Alzacyi, miała teraz spory kawał ziemi, zabrany cesarstwu. Jednocześnie zdobyła włoską wyspę Korsykę, która należała przedtem do Genui. Korsykanie usiłowali odzyskać wolność pod wodzą sławnego Paoli'ego, lecz Genujczycy w r. 1768, odstąpili swoje prawa Francyi i Francuzi zdobyli wyspę. Przez cały ten czas, wewnętrzny stan Francyi pogarszał się ciągle. Lecz burza nie wybuchła za życia Ludwika XV a dopiero za panowania jego następcy i wnuka Ludwika XVI.

6) **Hiszpania.** Od panowania Filipa V datuje się wewnętrzny rozwój Hiszpanii w samem państwie i w koloniach, a bezwątpienia wzrost swój zawdzięcza ona utracie swoich posiadłości włoskich i ściślejszemu zespoleniu sił narodowych. O Portugalii niewiele co mamy do powiedzenia. Podczas drugiej połowy wojny siedmioletniej, Francya razem z Hiszpanią napadły na Portugalję, jako na sprzymierzeńca Anglii; lecz Portugalczycy odparli najazd z pomocą Anglików.

7) **Włochy.** Włochy nie były już w takiej powiewierce jak przedtem. Wprawdzie księstwa włoskie przechodziły jeszcze z rąk do rąk, od jedne-

go księcia do drugiego, a z rzeczami pospolitemi nie liczono się wcale, chyba chwilowo tylko w r. 1760. Wtedy to bowiem Genua powstała i wyгнаła załogę austryacką, korsykanie zaś powstałi przeciw niej, jak już o tem nadmieniliśmy. A więc z wyjątkiem okresu, który nastąpił natychmiast po pokoju Utrechckim, Włochy przez cały ten czas nie znajdowały się już pod wyłączną władzą obcych panujących, jak to było za czasów panowania hiszpańskiego.

W r. 1748, po wielu zmianach został utrwalony los państw włoskich. Austria zachowała część księstwa medyolańskiego. Król Sardynii przywłaszczył sobie drugą część, a po wygaśnięciu Medyceuszów Franciszek lotaryński, czyli cesarz Franciszek I, zabrał wielkie księstwo Toskańskie. Po nim, w r. 1765 wstąpił na tron syn jego Leopold, który został potem cesarzem i uczynił wiele dobrego dla swego księstwa. Chociaż Hiszpania nie zabrała dla siebie żadnej prowincyi włoskiej, jednak ksiązę hiszpański, Karol, późniejszy król Hiszpanii, objął w posiadanie królestwo Dwoch Sycylii, a inny ksiązę Parmę i Placencję. Było więc czterech ksiąząt burbońskich panujących w Europie.

8) **Niderlandy.** W tym czasie potęga Niderlandów zaczęła upadać przeważnie z powodu przejścia handlu w ręce Wielkiej Brytanii. Podczas wojny o dziedzictwo austryackie Niderlandczycy pomagali królowej węgierskiej i z tego powodu Francya na nich napadła. Wówczas to, w r. 1747, książęta Oranii stali się dziedzicznymi statuderami. Ku końcowi tego okresu, rzeczpospolita straciła wszelkie znaczenie i poddała się, prawie całkowicie wpływowi Prus. W tych zaś prowincjach, które dawniej należały do Hiszpanii,

a potem do Austrii, reformy cesarza Józefa II, zaprowadzone w końcu tej epoki, stały się przyczyną rozruchów.

9) **Europa północna.** Tak jak Niderlandy, państwa skandynawskie, a szczególnie Szwecya utraciły wiele ze swego pierwotnego znaczenia. Szwecya prowadziła wojny z Rosyą i musiała odstąpić jej w r. 1743 Karelię nad zatoką Fińską. Po r. 1720 rząd był prawie wyłącznie arystokratyczny, dopóki władza nie przeszła znowu w ręce królewskie w r. 1772. Tymczasem w Danii królowie pozostawali absolutnymi władcami; lecz kraj się rozwijał i wzmacniał swoje siły na morzu. W tym czasie również księstwa Szlez w i g u i H o l s z t y n i i złączyły się pod berłem duńskim. Holsztynia pozostała i nadal hołdowniczką cesarstwa, a Szlez w i g uzyskał niezależność.

10) **Wzrost Rosyi.** Lecz zmianą najważniejszą w tym czasie jest wzrost Rosyi, która stała się jedną z wielkich potęg europejskich. Jest on przedewszystkiem dziełem Piotra Wielkiego, który panował od roku 1682 do 1725. Zaprowadził on wiele ulepszeń w swoim państwie i podniósł wielce potęgę Rosyi. Prócz Archangielska na morzu Białem, Rosya nie miała dotychczas portów. W roku 1696 Piotr zdobył port na morzu Czarnem, zabierając Turkom A z o w. Następnie zdobycie Inflant i innych krajów, odstąpionych przez Szwedów, dało Rosyi porty na morzu Bałtyckim, gdzie Piotr założył nową stolicę, Petersburg. Uzyskała więc Rosya porty na trzech morzach europejskich. Kosztem Persyi Piotr powiększył również państwo swoje od strony morza Kaspijskiego. Nadto przyjął tytuł cesarza wszechrosyi, przez co nietylko wywołał urazę królów niemieckich, tytułujących się dotychczas

cesarzami rzymskimi, lecz rościł sobie prawo do wszystkich ziem ruskich należących do Polski. Po Piotrze potęga Rosyi z małemi przerwami ciągle wzrastała.

Po śmierci Piotra panowała wdowa po nim Katarzyna; wkrótce potem jego synowica Anna, następnie zaś córka Elżbieta, a nakoniec Katarzyna II, która wstąpiła na tron w r. 1762, po śmierci swego małżonka Piotra III i panowała do r. 1796. Powiększyła ona znacznie państwo rosyjskie kosztem Turcyi i zniósła ostatnie ślady panowania Tatarów przez zdobycie półwyspu zwanego Krymem i sąsiednich z nim ziem nad morzem Czarnem. Okres ten historyi Rosyi odpowiada zdobyciu Grenady w historyi Hiszpanii.

11) **Upadek Polski.** Za panowania Katarzyny II-jej Rosya rozszerzyła swoje granice ku środkowi Europy kosztem Polski. Przez cały ciąg XVIII wieku Polska chyliła się coraz bardziej ku upadkowi. Nakoniec w roku 1772 Katarzyna wspólnie z Fryderykiem Wielkim i Maryją-Teresą, królową węgierską, przystąpiła do podziału Polski i każdy z nich zajął ziemie, które stykały się z jego państwem. W r. 1791 ogłoszona została Konstytucya 3-go maja, która dążyła do odrodzenia Polski na zasadach liberalizmu nowożytnego. W r. 1793 Rosya i Prusy zajęły każde jeszcze nowe dzielnice. W r. 1794 wybuchło powstanie pod dowództwem Kościuszki, które ukończyło się porażką pod Maciejowicami i wzięciem szturmem Pragi. Potem w roku 1795 państwo Polskie zostało całkiem zniesione i podzielone między trzy państwa. Rosya zabrała prawie całą Litwę i Ruś. Prusy zagarnęły Prusy Zachodnie i większą część Polski właściwej. Austria czyli Węgry zabrały pozostałe

ziemie. W ten sposób Polska została wykreślona z mapy Europy.

12) **Turecja.** Turcy przestali być tymczasem postrachem narodów chrześcijańskich. Jeszcze w pierwszej połowie XVIII stulecia walczyli pomyślnie przeciwko Austrii, a czasem nawet zwyciężali Rosyę. Za panowania sułtana Mahmuda I Belgrad oraz wszystko to, co było utracone przez pokój possarowicki, zostało napowrót odzyskane przez pokój belgradzki, zawarty w r. 1739. Lecz w wojnach z Katarzyną II Turcy zawsze przegrywali. I tak na mocy pokoju w Kajnardżi, w r. 1774, sułtani zrzekli się zwierzchnictwa nad chanami krymskimi, co spowodowało wkrótce zdobycie Krymu przez Rosyę. Nadto Rosya uzyskała prawo interwencji w księstwach Mołdawii i Wołoszczyzny, zależnych od Turcyi. W r. 1792 pokój w Jassach cofnął granicę turecką do Dniestru. Tymczasem, odkąd sułtani przestali pobierać haracz z dzieci, podbite ludy wzrastały w siły i usiłowały powstać, skoro nadarzała się ku temu sposobność. Do tego zawsze pobudzała ich Rosya, chociaż rzadko dawała im rzeczywistą pomoc. Wszystko to jest pewnego rodzaju powrotem do dawniejszych czasów. Rosya posiada teraz flotę na morzu Czarnem i zagraża Konstantynopolowi; wyznanie wschodniego kościoła przestaje być religią wyłączną ludów podwładnych, lub nieznaczących a staje się wiarą jednego z najważniejszych państw europejskich.

13) **Angielskie posiadłości w Indyach.** Podczas tego okresu osady handlowe Wschodnio-Indyjskiego Towarzystwa stały się posiadłością angielską w Indyach. Wojny między Anglią a Francją toczyły się również w Indyach. Swego czasu Dupleix, gubernator Pondichery,

głównej francuskiej osady w Indyach, tworzył wielkie plany owładnięcia Indiami dla swojej ojczyzny. Lecz w r. 1754, Anglicy, wspólnie ze sprzymierzonymi krajowcami pod wodzą Clivela, pobili na głowę francuzów oraz indyjskich stronników w bitwie pod Plassy. Odtąd Anglia już stale dążyła do opanowania Indyj. Co się tyczy innych kolonij europejskich, nie miały one prawie żadnego znaczenia w porównaniu z angielskimi. Miejsce zaś państwa, jedno po drugim, wchodziły w skład Wielkiej Brytanii, lub też stawały się zależnymi od niej; podobnie niegdyś Rzym postępował z krajami otaczającymi morze Śródziemne. Przez cały ten czas rządy posiadłości angielskich w Indyach nie były wcale w ręku rządu królewskiego, lecz należały do Towarzystwa. Dopiero w r. 1784 utworzona została komisya, zwana Radą Kontrolującą, w celu kontrolowania Towarzystwa w niektórych wypadkach w imieniu króla. Po Clivela najbardziej głośnym w dziejach indyjskich stało się nazwisko generała gubernatora Warrena Hastings'a, który został powołany przed izbę lordów na skutek oskarżenia przez izbę posłów o rozmaite nadużycia.

14) Niepodległość Stanów Zjednoczonych. W tym czasie angielskie kolonie Ameryki Północnej zamieniły się w odrębny naród, używający języka angielskiego. We wszystkich wojnach między państwami europejskimi kolonie ich amerykańskie brały udział; walki zaś Anglii z Francją i Hiszpanią wywołały wielkie zmiany w Ameryce. Trzydzieściami angielskich kolonii leżało wzdłuż wschodniego wybrzeża i graniczyło od północy i zachodu z francuskimi koloniami Kanady i Luizyany, a od południa z hiszpańską kolonią Florydy. W r. 1759 Anglicy zdobyli Kanadę, która

odtąd stała się kolonią angielską. Następnie, wskutek pokoju zawartego w r. 1763, Floryda przeszła do Anglii; Luizyanę podzielono pomiędzy Anglią a Hiszpanią. Tak więc Francya została całkiem usunięta z północnej Ameryki. Wówczas rząd angielski usiłował opodatkować trzynaście kolonij, lecz te powstały i uzyskały pomoc Francyi, a potem Hiszpanii. W r. 1776 kolonie ogłosiły niepodległość swoją; każda z nich tworzyła niezależne państwo, wszystkie zaś zjednoczyły się luźną Konfederacją. W r. 1783 Wielka Brytania uznała niepodległość trzynastu kolonii, nazwanych *Stanamiami Zjednoczonymi Ameryki*. Hiszpania odzyskała Florydę, lecz Anglia zatrzymała Kanadę oraz Nowy-Brunświk, Nową-Szkocję i Newfoundland. Stany więc Zjednoczone miały wytknięte granice na północy i na południu, lecz wzajemian mogły rozszerzać się ku zachodowi, gdzie wkrótce powstały luźne nowe stany. W r. 1789 Stany złączyły się ściślej, przyjmując nową konstytucję. Pierwszym prezydentem był *Jerzy Waszyngton*, wielki wódz kolonistów w czasie wojny o niepodległość.

15) **Streszczenie.** Okres ten był okresem wielkich zmian, szczególnie w odległych częściach świata. W samej Europie zmiany te nie były zbyt znaczne; wyjątek stanowi upadek Polski. Anglia, Francya i Hiszpania, zachowały wszystkie swoje stanowiska w Europie. Prusy wzrosły do potęgi; nie było to wszakże powstanie nowego narodu; znamionowało raczej początek przesuwania się przewagi w Niemczech ku jednemu z poszczególnych państw niemieckich. Szwecya i Niderlandy musiały ustąpić ze stanowiska, które w rzeczywistości przewyższało ich siły, lecz obszar ich państwa nie uległ znacznemu uszczupleniu. Prawdzi-

wie doniosłemi wypadkami tego okresu były: wzrost Rosyi we wschodniej Europie, założenie potęgi angielskiej w Indyach i Stanów Zjednoczonych w Ameryce. Wywyższenie się Rosyi podniosło zarówno znaczenie narodu rosyjskiego jak i kościoła wschodniego, który był na drugim planie od upadku cesarstwa wschodniego. Było to wielkim bodźcem dla ludów pokrewnych z Rosyą pochodzeniem i religią, znajdujących się pod jarzmem Turków. Zmiany w Ameryce i w Indyach były jeszcze większe. Ludy mówiące po angielsku, zarówno w Europie jak i w Ameryce, zajęły naczelne stanowisko w ruchu kolonizacyjnym dalekich krajów. Żadna władza nie obejmowała dotychczas tak wielkich i oddalonych obszarów, różniących się tak wielce od zwykłych kolonij, jak władza angielska w Indyach. Prowincye bowiem starożytnego Rzymu łączyły się wszystkie z sobą, hiszpańskie zaś posiadłości w Ameryce były koloniami w ścisłym znaczeniu tego wyrazu. Nadto był to okres wielkiego postępu w naukach przyrodniczych i filozoficznych oraz w odkryciach mechaniki. Umysł ludzki był bardziej czynny w kwestyach dotyczących się religii, rządu i społeczeństwa, niż kiedykolwiek przedtem.

Wszystko przygotowywało się do wielkich zmian, jakich Europa nie widziała od wielu stuleci.

XII.

Rewolucya francuska.

1) Rzeczpospolita francuska. Zaczynamy teraz okres, który niedawno jeszcze był w pamięci żyjących. Francya stała się w nim środowiskiem

wszelkiego ruchu a Francuzi uchylali czoła przed wszelką nowością, zarówno dobrą jak złą. Wielka Rewolucya francuska rozpoczęła się wtedy, kiedy Ludwik XVI w r. 1789 zwołał Generalne Stany, które nie były zwoływane od r. 1614; przez cały ten czas królowie nie zasięgali wcale rady przedstawicieli narodu. Tak więc, gdy zebrały się wszystkie stany, poczyniły rozległe zmiany w rządzie: zniosły bezwzględną władzę królewską, oraz przywileje szlachty i duchowieństwa; podzieliły kraj na departamenta, zamiast dawnych prowincyi, które powstały z dawniejszych niezależnych państw; przyłączyły Awinion, Venaissin i pozostałą część Alzacyi.

Nowa konstytucya zostawiła królowi władzę bardzo ograniczoną i przywracała dawniejszy tytuł króla Francuzów. W r. 1792 władza królewska została zniesiona, a rządy objęła Konwencya Narodowa. W r. 1793 króla ścięto i nastąpiło panowanie terroru, podczas którego jedna partya za drugą zgładzała swoich wrogów. W r. 1795 rozpoczyna się okres trochę łagodniejszy, pod rządami Dyrektoryatu, który w r. 1799 został zniesiony przez Napoleona Bonaparte'go.

Napoleon z urodzenia był Korsykaninem i uważany za Francuza jedynie tylko z powodu niedawnego zdobycia wyspy Korsyki przez Francuzów. Teraz zagarnął on władzę w swoje ręce, mianując się konsulem, a w r. 1804, skoro jego stanowisko zostało całkiem zapewnione, przyjął tytuł cesarza Francuzów. Wynikiem wszystkich powyższych zmian był powrót do nowego despotyzmu.

2) **Wojny rewolucyi.** Nowa rzeczpospolita walczyła prawie ze wszystkimi potęgami euro-

pejskiemi. Przed ścięciem Ludwika XVI rozpoczęła się wojna z cesarzem i królem pruskim, poczem natychmiast nastąpiła wojna z Anglią. Od tego czasu aż do r. 1815 niema rzeczywistego pokoju, chociaż są liczne rozejmy i chociaż często zainteresowane mocarstwa zmieniają stronników. Niektóre ziemie zostały w całości przyłączone do Francyi; inne zaś utworzyły oddzielne rzeczypospolite, zależne w rzeczywistości od Francyi. Pierwsza część wojen trwała do r. 1797. Polem walki były Niderlandy, pobrzeże Renu i Włochy. Właśnie podczas tych kampanij włoskich po raz pierwszy wślawiło się imię Napoleona Bonapartego.

W walce tej Francya zabrała cesarzowi Franciszkowi Niderlandy austriackie a także Sabaudyę i Piemont. Po zawarciu zaś pokoju cesarz i rzeczypospolita francuska, podobnie jak niegdyś Maksymilian i Ludwik XII, zgodzili się na podział Wenecyi pomiędzy sobą. Taki był koniec tej dawnej rzeczypospolitej. Wenecya i Dalmacya przeszły do Austrii a Francya zabrała wyspy Jońskie. Potem rozpoczęła się wojna w Egipcie, a w r. 1798 zamach na Szwajcaryę, którą odtąd uważano za dzielnicę francuską. Następnie, w r. 1799, rozpoczęła się wojna z Austryą i z Rosyą. W r. 1801 Bonaparte, jako konsul, zawarł pokój z Austryą, na mocy którego całe Niemcy na zachód od Renu przeszły pod panowanie Francyi. W r. 1802 zawarł pokój z Anglią w Amiens, lecz prawie natychmiast wybuchła nowa wojna.

3) **Panowanie Napoleona Bonapartego.** Wszystkie dawne poglądy, obecnie uległy zmianom tak dalece, iż Bonaparte odważył się mianować następcą Karola Wielkiego. Koronował siebie na cesarza w Paryżu, w roku 1804 i zaraz następnego roku stworzył królestwo z północnej

części Włoch i koronował się w Medyolanie, jako król włoski. Toczył on wówczas wojnę z Anglią, która aż do samego upadku jego nie zawarła z nim pokoju. Bitwa u Trafalgaru w r. 1805 zadała cios jego potędze morskiej, lecz zwycięstwa na lądzie od r. 1805 do r. 1811 oddały pod jego panowanie prawie całą Europę zachodnią. Braci swoich mianował królami i osadzał ich na tronie to w jednym, to w drugim państwie.

U szczytu potęgi swojej tak zwane cesarstwo francuskie i królestwo włoskie jednoczyły: całe Niemcy na zachód od Renu, Niderlandy, większą część Niemiec na północnym zachodzie, znaczną część Włoch i obszerne terytorjum poza Adryatykiem. Szwagier Napoleona, Murat, był królem Neapolu, jego brat Józef, królem Hiszpanii, a większa część książąt niemieckich była jego hołdownikami. W r. 1812 wypowiedział wojnę Rosyi, lecz w następnym zaraz roku musiał powrócić, nic nie uzyskawszy. Wówczas w r. 1813 powstał przeciw niemu cały naród niemiecki i bitwa pod Lipskiem przywróciła Niemcom niepodległość. Jednocześnie Anglicy pod wodzą księcia Wellingtona wyzwolili Hiszpanię i Portugalję z pod panowania Józefa Bonapartego. Tak więc w r. 1814 nieprzyjaciele z dwóch stron weszli do Francyi. Bonaparte abdykował i pozostawiono mu tylko małą wyspę Elbę, Ludwik XVIII, brat Ludwika XVI, został królem Francyi. Lecz już w r. 1815, Bonaparte powrócił. Wówczas został ostatecznie zwyciężony przez Anglików i Prusaków w bitwie pod Waterlo'o, a resztę dni swoich spędził uwięziony na wysepce św. Heleny.

Przez pokoje paryski i wiedeński, Francya zrzekła się swoich zdobyczy i zachowała

prawie te same granice, które miała przed początkiem Rewolucyi.

4) **Upadek cesarstwa.** Jeśli pominiemy Francję, żaden z krajów europejskich nie uległ tak znacznym zmianom w tym czasie, jak Niemcy. Cesarstwo rzymskie i państwo niemieckie, zostały formalnie zniesione. Kiedy Bonaparte zaczął tytułować się cesarzem Francuzów, cesarz Franciszek mianował się dziedzicznym cesarzem Austrii; tak więc dawniejsze znaczenie tego tytułu zostało całkiem zapomniane. W r. 1805 Bonaparte rozbił Austryaków i Rosyan w bitwie pod Austerlitz i wówczas wielu ksiąząt niemieckich przyłączyło się do niego, odrzuciło zwierzchnictwo cesarstwa i utworzyło z pośród siebie Związek Nadreński, którego Bonaparte został protektorem. Trzej z pośród nich: elektorowie bawarski i saski i książę wirtemberski, przyjęli tytuł królów. W tym samym roku 1806 cesarz Franciszek zrzekł się formalnie praw do cesarstwa i odtąd już nie obierano cesarzy rzymskich. Franciszek zaś panował dalej w swoich ziemiach dziedzicznych i tytułował się cesarzem austriackim. W tymże samym roku została zniweczona potęga Prus w bitwie pod Jeną. Niemieckie posiadłości pruskie zostały oderwane, a znaczna część dzielnic polskich użyta na utworzenie wielkiego księstwa Warszawskiego, które oddano nowemu królowi saskiemu. Następnie, w r. 1809, Austriya poraż drugi została zwyciężona pod Wagram i utraciła wszystkie swoje dzielnice na południowym zachodzie. Tym więc sposobem całe Niemcy, z wyjątkiem części pozostawionych Austrii i Prusom, zostały już-to przyłączone do Francyi, już-to całkowicie oddane pod władzę Bonapartego. Dopiero w roku 1813 nastą-

piło pierwsze wyzwolenie. Najpierw powstał lud, za jego przykładem poszli książęta. Po upadku Bonapartego książęta niemieccy oraz wolne miasta utworzyły luźny Związek pod przewodnictwem Austrii. Członkami tego związku, jako posiadacze pewnych dzielnic w obrębie Niemiec, zostali królowie Austrii, Prus, Danii, Wielkiej Brytanii i nowego królestwa holenderskiego. Stosowało się to także do króla angielskiego ze względu na Hanower, któremu nadano nazwę królestwa.

5) **Włochy.** Tymczasem na początku i ku końcowi tego okresu zaszły zmiany w państwach włoskich. Niektóre z nich zostały przyłączone do Francji, inne zaś utworzyły najpierw niezależne rzeczypospolite, a potem, pod rządami Bonapartego, stały się zależnymi państwami. Wówczas kiedy potęga Bonapartego doszła do swego szczytu, cały półwysep faktycznie znalazł się w jego ręku. Napoleon przewiózł do Francji papieża Piusa VII-ego. Jedyne tylko Sycylia i Sardynia zostawały pod rządami swoich własnych królów; były to bowiem wyspy i o ich całość dbała flota angielska. Po upadku Napoleona, papież, królowie Sardynii i Obojga Sycylii oraz kilku innych książąt odzyskali swoje posiadłości. Ale rzeczypospolite nie zostały przywrócone; jedynie tylko małej republice San-Marino dozwolono istnieć nadal. Genua została przyłączona do Piemontu; a księstwo Medyolańskie i posiadłości weneckie zwrócono znowu Austrii pod nazwą królestwa Lombardyi i Wenecyi. Znowu więc całe Włochy zostały podzielone pomiędzy despotycznych książąt, nad którymi Austria objęła znowu naczelną władzę. W jednej tylko Sardynii panowała dy-

nastya, chociaż także despotyczna, ale przynajmniej narodowa.

6) **Hiszpania i Portugalia.** Pod panowaniem Karola III, który był także królem Obojga Sycylii, Hiszpania znowu znacznie się podniosła. Za Karola IV w czasie wybuchu wielkiej rewolucyi, Hiszpania najpierw wystąpiła przeciw Francyi, lecz potem zmieniła taktykę i złączyła się z Francją przeciw Anglii i Portugalii, to też jej flota razem z francuską poniosła porażkę pod Trafalgarem. Pomimo to Bonaparte zmusił króla do abdykacyi; nadto w r. 1807 uwięził Ferdynanda, syna Karola, i mianował królem swego własnego brata Józefa. Lecz Anglicy pośpieszyli z pomocą patryotom hiszpańskim i Hiszpania odzyskała niepodległość. Ferdynand powrócił w r. 1814, ale zniósł konstytucyę, ustanowioną w czasie jego nieobecności. Portugalia również została podbita przez Francuzów. Król Jan VI przeprowadził się do Brazylii i tam panował, a tymczasem Portugalczycy, pozostawieni sobie, sprzymierzyli się z Anglikami i Hiszpanami w walce o niepodległość.

7) **Niderlandy.** Te prowincye niderlandzkie, które należały najpierw do Hiszpanii, a potem do Austrii, zostały przyłączone do Francyi na początku wojen Rewolucyi. Następnie, w r. 1795, Niderlandy stały się rządzoną zależną od Francyi. Potem utworzono z nich królestwo dla Ludwika, brata Bonapartego, a wkońcu przyłączono je do Francyi. Przy zawarciu pokoju zarówno prowincye zjednoczone jak Niderlandy austriackie utworzyły jedno królestwo Niderlandów, pozostające pod rządami Wilhelma księcia Oranii, który był także członkiem Związku Niemieckiego, jako wielki książę Luksemburski.

8) **Szwajcarya.** Dawniejszy związek trzynastu kantonów, razem ze swymi sprzymierzeńcami oraz zależnymi od niego krajami, przetrwał do r. 1798, to jest do najazdu Francuzów. Przyjście tych ostatnich uwolniło Vaud oraz inne podwładne dzielnice, lecz Francuzi również mało mieli względów dla demokracji jak dla królów lub oligarchij. Z całego związku utworzyli tak zwaną rzeczpospolitą helwecką. Nie był to już nadal związek państw niezależnych, kantony bowiem stały się raczej departamentami; Genewa zaś i niektóre inne sprzymierzone państwa zostały przyłączone do Francji, jedne wcześniej inne później. Nowy ten układ nie zadawał Szwajcaryi i w r. 1803 Bonaparte przywrócił znowu federacyjną konstytucję aktem medyacji. Niektóre państwa sprzymierzone i kilka podwładnych zamieniono wówczas na kantony. Przy zawarciu pokoju ustanowiono Związek Szwajcarski 22-ch kantonów; lecz spójnia między nimi była bardzo luźna. Genewę oraz kilka innych dzielnic, przyłączonych uprzednio do Francji, zamieniono obecnie na oddzielne kantony.

9) **Wielka Brytania i Irlandya.** Anglia prowadziła wojnę z Francją przez cały okres walk, które nastąpiły po Rewolucji francuskiej, z wyjątkiem tylko małej przerwy wywołanej przez pokój w Amiens. Zwycięstwa lorda Nelsona zniosły przewagę Francuzów na morzu, a lądowe kampanie księcia Wellingtona wyzwoliły Hiszpanię i Portugalję. W r. 1798 wybuchło powstanie w Irlandyi, a w r. 1800 Irlandję przyłączono do Wielkiej Brytanii, nadając obu tytuł królestwa Zjednoczonego Wielkiej Brytanii i Irlandyi. Królowie angielscy zrzekli się w tym czasie tytułu króla Francji, któ-

ry zachowywali od czasu pokoju w Troyes. Europejskie posiadłości Anglii nie uległy znacznej zmianie przez pokój. Wyspy Malta na morzu Śródziemnym i Helgoland na morzu Niemieckim, stały się własnością Anglii. Z wysp zaś Jońskich uformowano rzeczpospolitą pod protektorem Anglii. W odległych stronach świata Anglia poczyniła największe zdobycze. Za administracyi markiza Cornwallis'a i markiza Wellesley'a większa część Indyj przeszła w posiadanie Anglii, lub też musiała uznać jej opiekę. Nadto rozpoczęła się kolonizacya Australii. Podczas wojny zdobyto znaczną ilość kolonij francuskich, hiszpańskich i holenderskich. Wówczas Anglia zyskała Cejlon i kilka innych wysp, przylądek Dobrej Nadziei w południowej Afryce i mały obszar ziemi w Ameryce południowej. Podczas ostatnich lat wojny francuskiej, między rokiem 1813 a 1815, powstała wojna pomiędzy Anglią a Stanami Zjednoczonymi, lecz została zakończona bez zmian w posiadłościach tych państw.

10) **Królestwa skandynawskie.** Był to okres wielkich zmian w trzech państwach: Danii, Szwecyi i Norwegii. W chwili, gdy się rozpoczynała Rewolucya francuska, królem szwedzkim był Gustaw III, który przywrócił był samowładzę królewską, lecz zginął zamordowany w r. 1792. Następca jego Gustaw IV musiał abdykować w roku 1809, a dawna konstytucya wolniejsza została przywrócona. Obaj wymienieni królowie walczyli z Rosyą i za panowania Gustawa IV, Szwecya utraciła całą Finlandyę. Nowy król, Karol XIII, nie miał dzieci; obrali więc Szwedzi Bernadott'a, jednego z generałów Bonapartego na księcia koronnego czyli następcę tronu, mającego panować po śmierci króla. W r. 1813 Szwedzi, z powodu ich

niemieckich posiadłości, wzięli udział w walce o niepodległość Niemiec; tak więc Bernadotte walczył przeciw swemu dawnemu wodzowi. Ale Dania stanęła po stronie Francji; dlatego też przy zawarciu pokoju postanowiono, że Norwegia zostanie odebrana Danii i przyłączoną do Szwecji, jako kompensata za utratę Finlandji. Lecz Norwegczycy nie zgodzili się na przyłączenie do Szwecji; utworzyli sami bardzo swobodną konstytucję i obrali królem księcia duńskiego. Zostali wszakże zmuszeni do tego, iżby mieli wspólnego ze Szwecją króla; lecz Norwegia pozostała królestwem oddzielnem, posiadajacem swoją własną konstytucję. W tym samym czasie Dania otrzymała szwedzką Pomeranię, którą następnie zamieniła na Lauenburg. Tym sposobem Szwecya została odcięta od pobraża bałtyckiego, zarówno na wschodzie jak i na południu; ale półwysep Skandynawski zjednoczył się cały pod berłem jednego panującego.

11) **Rosya i Królestwo Polskie.** Po śmierci Katarzyny II, panował jej syn Paweł, który umarł w r. 1801. Przez pewien czas był on w przymierzu z Austryą dla walki z Francją, lecz potem zawarł pokój na własną rękę. Syn jego, Aleksander I, był w zgodzie z Francją aż do r. 1805. Wówczas przyłączył się do Austrii przeciw Bonapartemu. Ale po zwycięztwach Francuzów nad Austryą i Prusami, zawarł sojusz z Napoleonem w Tyłży i przez sześć następnych lat Francya i Rosya były w pokoju z sobą.

Podówczas Rosya zabrała Szwecji Finlandyę, w wojnie zaś z Turcyą posunęła swoje granice do Dunaju i zabrała znaczny obszar ziemi Persyi. Ale w r. 1812, nastąpił najazd francuski na Rosyę, poczem Rosya przyjęła najczynniejszy udział w zło-

żeniu z tronu Bonapartego. Przy zawarciu pokoju Wielkie Księstwo Warszawskie, które było się powiększyło w r. 1809 przez przyłączenie dzielnic Polski zagarniętych przez Austryę, zostało zamienione na Królestwo Polskie z własną konstytucją i przyłączone do Rosyi jako odrębne państwo na wzór Szwecyi i Norwegii. W r. 1815 Prusy otrzymały z powrotem tylko Poznań. Aleksander I, cesarz rosyjski, przyjął wówczas tytuł cesarza Wszechrosyi i króla Polski. Kraków, dawna stolica Polski, został wolnym miastem pod protektoratem Rosyi, Prus i Austryi.

12) **Turecja.** Pod panowaniem sułtanów Selima III, który wstąpił na tron w roku 1789, a w r. 1807 został strącony, i Mahmuda II, którego panowanie trwało do r. 1839, państwo Ottomańskie walczyło z wielu wrogami. Prócz wojen, prowadzonych najpierw z Francją a potem z Rosją, trzeba było zwalczać ludy podwładne, zarówno chrześcijańskie jak mahometańskie, które usiływały odzyskać niezależność. Wielcy paszowie czyli gubernatorowie odległych prowincyj, starali się wywyższyć, stan więc rzeczy przedstawiał się tak samo, jak w chwili rozwiązania kalifatu. W Albanii zarówno chrześcijanie z Suli i mahometanin Ali-pasza stawiali opór władzy tureckiej a na północ od nich, chrześcijanie z Czarnogórze czyli Montenegro, nie zostali nigdy zupełnie podbici.

Jeszcze bardziej na północ powstała Serbia, a chociaż została podbita, powstawała znowu dopóty, dopóki nie stała się tem, czem dziś jest, to jest państwem oddzielnem, nie uznającym zwierzchnictwa sułtana. Nadto w Egipcie mamelucy faktycznie stali się niepodległymi.

13) **Ameryka.** Nowa konstytucya Stanów Zjednoczonych weszła w życie tego samego roku, kiedy wybuchła rewolucya francuska. Waszyngton i kilku prezydentów, jego następców, byli bardzo zdolnymi prezydentami. Wiele stanów przystąpiło do związku na zachodzie, a w r. 1803 Stany Zjednoczone nabyły przez kupno terytoryum Luizyany, które Hiszpania była znowu zwróciła Francyi. Niewolnictwo zostało zniesione we wszystkich stanach północnych i jedyną przerwą w rozwoju związku była dwuletnia wojna z Anglią. Tymczasem, kiedy Hiszpania została pokonana przez Francuzów, jej kolonie w Ameryce zaczęły same myśleć o sobie, wzorując się na koloniach angielskich. Meksyk i Chili powstały w roku 1810. Meksyk został pokonany czasowo, lecz powstał znowu w r. 1820, tak samo jak i Peru. A w Indiach zachodnich, na wyspie Haiti czyli San Domingo, która na początku Rewolucyi należała w części do Francyi a w części do Hiszpanii, wszyscy murzyni w obu posiadłościach powstałi, domagając się wolności. Było kilka rewolucyj w tych wszystkich krajach i przez pewien czas, zarówno na Haiti, jak i w Meksyku, ludzie biali i murzyni nazywali siebie cesarzami tak, jak Bonaparte we Francyi.

Lecz w końcu, z wyjątkiem Brazylii, wszystkie państwa hiszpańskie Ameryki zostały rzeczami-pospolitemi.

14) **Streszczenie.** Tak więc, przez mniejszy przeciąg czasu, niż trwanie jednego pokolenia, w Europie zaszło więcej zmian, niż kiedykolwiek bądź przedtem, w tak krótkim czasie. Nigdzie się nie zdarzyło, ażeby wszystkie stare poglądy, zarówno dobre jak złe, zostały tak całkowicie odrzucone, jak we Francyi i tam, gdzie sięgał jej

wpływ. Lecz, chociaż wiele dobrego zginęło ze złem i chociaż Francya nie mogła już nigdy od-
tąd utrzymać stałego rządu, jednak naogół zmiana była ku lepszemu. Od tego czasu nie było już nigdzie w Europie tyle przekupstwa i ucisku, jakie istniały przedtem w wielu krajach. Ówczesne wojny utorowały również drogę do wypadków współczesnych, a szczególnie do zjednoczenia Niemiec i Włoch w wielkie narody. Francya przy końcu wojny wróciła do pierwotnych granic i odzyskała króla z dawnej dynastyi, lecz jej położenie społeczne i polityczne było z gruntu zmienione. W Niemczech cesarstwo zamieniło się w luźny związek, w którym dwa wielkie państwa, Prusy i Austria, musiały bezwarunkowo kiedyś współzawodniczyć z sobą. Hiszpania i Portugalia odzyskały swoje dawne dynastye. Włochy były jeszcze dotychczas podzielone na małe państewka, podlegające przeważnie wpływowi Austrii. W Szwajcaryi dawniejsze różnice zostały zniesione i cały kraj stanowił jeden związek. Niderlandy złączyły się w jedno królestwo. Królestwa skandynawskie zmieniły całkiem swoją postać, skutkiem utraty przez Szwecyę jej posiadłości finlandzkich i niemieckich i z powodu Norwegii, która przez tak długi czas była złączona z Danią, a teraz przyjęła tego samego króla, co Szwecya.

Rosya wzrosła pod każdym względem, a z Polski utworzono znowu państwo oddzielne, ale zależne. Potęga Turków ottomańskich osłabła wszędzie i narody chrześcijańskie, znajdujące się pod ich jarzmem, walczyły o niepodległość, którą niektóre z nich zdobyły.

XIII.

Zjednoczenie Niemiec i Włoch.

1) **Charakter epoki.** Dochodzimy teraz do naszych czasów, niemniej bogatych w wielkie wypadki, jak i którykolwiek z poprzedzających okresów. Najbardziej znamiennej cechą dzisiejszych zmian jest to, że zostały one wywołane przez poczucie narodowości, t. j. dążenie do zjednoczenia się pod jednym rządem wszystkich tych, którzy używają jednego języka i czują, że należą do jednego narodu. Objaw ten widzimy przedewszystkiem w zjednoczeniu się narodowości niemieckiej i włoskiej, kiedy przedtem były one rozdrobione na liczne małe państewka. Po dłuższym pokoju nastąpiły wojny, które były prowadzone przy pomocy liczniejszych armij i kończyły się prędzej niż wojny z dawniejszych okresów. W naszych czasach Francya nie była już ośrodkiem życia dziejowego, jakim była podczas wojen, które nastąpiły po Rewolucyi; jednakże dotychczas jeszcze nie możemy zrozumieć przyczyny wypadków gdzieindziej, jeżeli nie wiemy, co się jednocześnie działo we Francyi. To też naszą opowieść o wypadkach w ciągu ostatnich sześćdziesięciu lat rozpoczniemy szkicem późniejszych rewolucyj we Francyi.

2) **Rewolucye we Francyi.** Po ostatecznym upadku Bonapartego powrócił Ludwik XVIII i panował, jako monarcha konstytucyjny, chociaż wielu z jego otoczenia pragnęło powrotu dawnego stanu rzeczy. Potem wstąpił na tron brat jego Karol X, ostatni panujący, który koronował się w Reims i tytułował się królem Francyi.

W lipcu r. 1830 Karol wydał kilka proklamacyj zupełnie niezgodnych z prawem; z tego powodu został zrzucony z tronu, a królem obwołano jego krewnego Ludwika-Filipa, księcia Orleańskiego, któremu nadano tytuł króla Francuzów i jednocześnie rozszerzono konstytucyę. Wówczas Ludwik Napoleon Bonaparte, synowiec pierwszego Bonapartego, usiłował dwukrotnie przerwać rządy królewskie. Za pierwszym razem zostawiono go na wolności; drugi raz został uwięziony, lecz udało mu się uciec. W lutym r. 1848 wygnano Ludwika-Filipa i ogłoszono rzeszpospolitą. W czerwcu tegoż roku krańcowi republikańnie uczynili powstanie, które stłumił generał Cavaignac. Za tę usługę stronnictwo umiarkowane pragnęło obrać go pierwszym prezydentem nowej rzeszpospolitej. Tymczasem zaś dozwolono powrócić Ludwikowi Napoleonowi Bonapartemu i kiedy nastał czas głosowania, został on wybrany większością głosów. Ludwik był obrany na prezydenta na cztery lata i przysiągł na wierność rzeszpospolitej. Lecz w grudniu r. 1851 zdradził rzeszpospolitą i przemocą rozwiązał zebranie, spowodował zabójstwo wielu osób na ulicach, uwięził i wygnał znaczną liczbę innych; poczem mianował siebie prezydentem rzeszpospolitej na okres dziesięcioletni, a w grudniu r. 1852 nazwał się cesarzem Francuzów, tak jak jego stryj.

3) **Wojny Francyi.** Zarówno pod panowaniem trzech królów, jak pod rządami rzeszpospolitej, Francya nie prowadziła wielkich wojen. Zniosła państwo piratów w Algierze i zamieniła tę część Afryki na swoją koloniją. Kiedy zaś Rzym został rzeszpospolitą, podobnie jak Francya, wysłano wojska francuskie dla zniesienia rzeszpospolitej rzymskiej. Skoro tylko Ludwik Napoleon

Bonaparte mianował się po raz pierwszy cesarzem, zapowiedział, że polityka cesarstwa będzie pokojowa. Tymczasem Francja musiała toczyć wtedy wojnę kolejno z trzema głównymi mocarstwami lądowymi. Gdy mianowicie w r. 1854 powstały niesnaski między Rosją a Turcją, Francja razem z Anglią wypowiedziała wojnę Rosyi. A gdy w r. 1859 wywiązało się nieporozumienie pomiędzy Austrią a Sardynią, Francja wypowiedziała wojnę Austrii. Przy zawarciu pokoju Nizza i Sabaudya, ostatnie resztki posiadłości burgundzkich króla sardyńskiego, przeszły do Francyi. Wreszcie w r. 1870, gdy zaprojektowano osadzenie na tronie hiszpańskim jednego z dalekich krewnych króla pruskiego, Francja wypowiedziała Prusom wojnę i wojsko francuskie przekroczyło granicę niemiecką. Ale całe Niemcy stanęły po stronie Prus. Armia niemiecka weszła do Francyi, wygrała wiele bitew, osaczyła i zdobyła Paryż, a kiedy zawarto pokój, Francja musiała oddać Niemcom ziemie alzackie i część Lotaryngii. Ren przestał więc być granicą francuską. W tym czasie Francja znowu została rzecząpospolitą. Już na początku wojny, Napoleon III dostał się w niewolę, a kiedy wieść ta doszła do Paryża, strącono go z tronu i ogłoszono rzecząpospolitą.

Thiers, były minister Ludwika Filipa, został wkrótce obrany na prezydenta i zawarto z Niemcami pokój. Niebawem Paryż przeszedł pod władzę komundów czyli skrajnych republikanów, lecz został zdobyty przez wojsko R. p. i Komuna została usunięta. W r. 1874 obrano prezydentem marszałka Mac-Mahona.

5) **Zjednoczenie Niemiec.** Po ustanowieniu związku niemieckiego w roku 1815, chociaż większa część książąt zapomniała o dotrzymaniu

obietnic swoim podwładnym, jednak dążenie do zjednoczenia dawało się odczuć. W roku 1818 Prusy zapoczątkowały związek celny, który zwiększał się stopniowo przez przyłączenie się przeważnej liczby państw niemieckich. Państwa stanowiące związek nie pobierały ceł od towarów przechodzących z jednego do drugiego, lecz tylko na wspólnej granicy. W r. 1848 wybuchły rewolucye w Prusach, Austrii i innych państwach niemieckich, i były podejmowane bezowocne usiłowania ściślejszego zjednoczenia Niemiec pod rządami jednego cesarza i jednego wspólnego parlamentu. W r. 1866 rozpoczęła się wojna pomiędzy Prusami a Austryą, o duńskie prowincye, przyłączone po krótkiej wspólnej wojnie z Danią w r. 1864 do Niemiec, a właściwie o hegemonię w Niemczech. Podczas tej wojny państwa niemieckie rozdzieliły się na dwa przeciwne obozy. Prusy szybko odniosły zwycięstwo, a po wojnie związek niemiecki został zniesiony. Austrya została jednocześnie wykluczona z Niemiec; Hanower i kilka innych państw przyłączono do Prus, pozostałe zaś państwa północne utworzyły Związek Północno-Niemiecki pod zwierzchnictwem Prus. Podczas wojny z Francją, w r. 1870 do tego związku przyłączyły się również państwa południowe. Po zdobyciu zaś Paryża król Wilhelm pruski otrzymał od książąt i wolnych miast niemieckich tytuł cesarza niemieckiego. Tak więc, ponieważ Alzacya i Lotaryngia zostały Francji odebrane, całe Niemcy z wyjątkiem Austrii i innych posiadłości niemieckich domu austriackiego, połączyły się z sobą ściślej niż kiedykolwiekbądź. Państwa, które weszły w skład cesarstwa zachowały swój rząd i sejm, a po nad wszystkiemi jest cesarz i parlament wszechniemiecki.

5) **Zjednoczenie Włoch.** Od roku 1815 do 1848 było we Włoszech kilka spisków i powstań, lecz kraj pozostawał ciągle pod władzą Austrii i książąt przez nią popieranym. Jedynie tylko w państwie sardyńskim, gdzie wstąpił na tron w r. 1831 Karol Albert, zaczyna budzić się nie wolność jeszcze, ale duch narodowy. W roku 1846 papież Pius IX zasiadł na tronie i popierał z początku wolność i reformy. W r. 1848 powstała większa część krajów włoskich. Sycylia wybrała króla oddzielnie od Neapolu; Rzym i Wenecja stały się rzeczami publicznymi; Mediolan także powstał przeciw Austrii. Karol Albert wypowiedział wojnę Austrii, lecz zwyciężony pod Nowarą w r. 1849 abdykował. Papież i inni książęta wrócili napowrót: wolność zaś została wszędzie stłumiona przez Austriaków i Francuzów. W jednej tylko Sardynii Wiktor Emanuel rządził jako król konstytucyjny.

W r. 1859 pomiędzy nim a Austrią rozpoczęła się wojna, w której Francja dopomagała Sardynii. Bonaparte obiecał wyzwolenie Włoch od Alp do Adryatyku; lecz chociaż Austriacy zostali rozbici i zmuszeni do zwrócenia Lombardyi, jednak zostawiono im Wenecję. Nadto Francja zabrała Sabaudyę i Nizzę. Wówczas Garibaldi wyzwolił obydwie Sycylje i przyłączył je do królestwa Wiktora Emanuela, z którym się zjednoczyły wszystkie inne państwa włoskie, o ile mogły to uczynić. Tylko w Rzymie jeszcze Francuzi utrzymali władzę papieską. Wiktor Emanuel został więc w r. 1861 ogłoszony królem włoskim. Kiedy w r. 1866 Prusy i Austria toczyły wojnę z sobą, Włochy połączyły się z Prusami i Austria musiała ustąpić im Wenecję. Nakoniec w r. 1870, Francuzi, będąc w wojnie z Niemcami, nie mogli dłu-

zej utrzymać swego wojska w Rzymie; Rzym więc odzyskał wolność i jest obecnie stolicą Włoch. Chociaż więc dom sabaudzki utracił wszystkie swoje posiadłości po drugiej stronie Alp, zyskał jednak panowanie nad całemi Włochami.

6) **Węgry, Austria i Rosya.** Po zawarciu pokoju Franciszek I-y węgierski, który jako Franciszek II był ostatnim cesarzem, panował na Węgrzech, w Austrii i w innych posiadłościach swoich, w skład których weszła austriacka część Polski, aż do śmierci swej t. j. do roku 1836; po nim wstąpił na tron Ferdynand I. Tymczasem Aleksander I panował w Rosyi i w nowem Królestwie Polskiem, a po jego śmierci, w r. 1825, objął rządy Mikołaj I. Połączenie Rosyi z Polską nie było trwałe, tak iż w r. 1830 Polacy powstali; lecz powstanie zostało stłumione, a konstytucya zniesiona. W r. 1863, pod panowaniem cesarza rosyjskiego Aleksandra II, Polacy powstali ponownie. Wówczas po stłumieniu powstania, Królestwo Polskie zostało całkiem zniesione. Pomiędzy temi dwoma powstaniem, w r. 1846, Rzeczpospolitą Krakowską przyłączono do Austrii. W ten sposób znikły ostatnie ślady niepodległej Polski. Tymczasem sąsiedni kraj, Węgry, odzyskały znowu dawną wolność. W roku 1848 i 1849 wybuchły rewolucye w Austrii i na Węgrzech. Ferdynand musiał zrzec się tronu, a następcą jego w Austrii został Franciszek-Józef, lecz Węgrzy nie chcieli uznać tego zrzeczenia się, ponieważ nie zostało dokonane według ich prawa i po pewnym czasie ogłosili rzeczpospolitą. Wówczas Austria przy pomocy Rosyi zwyciężyła Węgry, które musiały zostać pod dotychczasową władzą, aż do wojny Austriaków z Prusami. Wtedy stosunki między Węgrami a Austrią zosta-

ły ukonstytuowane jako związek dwóch oddzielnych państw pod jednym królem, a w r. 1867 Franciszek-Józef został prawnie ukoronowany na króla węgierskiego. Odtąd Węgry i Austria idą razem jednym torem, gdy tymczasem trwają ciągle niesnaki pomiędzy niektórymi innymi narodami, stanowiącymi części składowe państwa austriackiego.

7) **Hiszpania i Portugalia.** Po powrocie do Hiszpanii Ferdynanda VII, kilkakrotnie wybuchło powstanie z powodu niedotrzymania nowej konstytucji. W końcu, w r. 1820 pokój został przywrócony przy pomocy wojsk francuskich. Po śmierci Ferdynanda, w r. 1833 wybuchła wojna domowa między stronnikami jego córki Izabelli, a zwolennikami brata jego, Don Karlosa, którego popierali na północy baskowie. Wojna ta trwała do r. 1840. Było jeszcze kilka innych znacznych zaburzeń i powstań, lecz Izabella panowała aż do r. 1868, w którym została wygnana, a w r. 1870 Amedeusz, syn króla włoskiego został obrany królem. W r. 1873 Amedeusz abdykował i ogłoszono rzeczpospolitą, co wywołało ogromne zamieszanie.

W r. 1875 powrócił syn Izabelli, jako Alfons XII, a w tym samym czasie drugi Don Karlos, wnuk pierwszego, rozpoczął wojnę domową w krajach Basków. Prócz tego Hiszpania miała także zatargi z wielką swą kolonią w Ameryce, z wyspą Kubą¹⁾. W Portugalii również widzimy przez pewien czas wielkie zamieszania i wojny domowe. Po zawarciu pokoju Jan VI, król Portugalii i Brazylii, pozostawał przez kilka lat w Brazylii; jedyny to wypadek, że państwo europejskie było rządzone z nowego świata. W r. 1822 Brazylia

¹⁾ Przyłączoną do Stanów Zjednoczonych Ameryki po wojnie z Hiszpanią w r. 1898. (*Przyp. tłum.*)

oddzieliła się od Portugalii, lecz nie idąc za przykładem innych państw amerykańskich, została monarchią konstytucyjną, pod rządami syna królewskiego, Don Pedra, czyli Piotra. Ten zaś panował w Brazylii jako cesarz, a kiedy odziedziczył koronę portugalską, zrzekł się obydwóch tronów. Portugalie oddał swojej córce Maryi, a Brazylię synowi Don Pedrowi ¹⁾. Odtąd te dwa państwa rozłączyły się i Brazylia wzniosła się ponad inne kraje południowej Ameryki. W Portugalii, przez pewien czas trwała walka domowa pomiędzy Don Pedrem, sprawującym rządy jako regent w imieniu córki swojej Maryi, a jego młodszym bratem, Don Miguelem czyli Michałem, który panował od r. 1828 do 1832. Wtedy Marya została królową. Odtąd pod rządami królowej Maryi i jej syna króla Ludwika, były wprawdzie zatargi i powstania, ale nie było zmian poważniejszych.

8) **Niderlandy.** Zjednoczenie całych Niderlandów w jedno państwo nie było właściwem. Północne bowiem dzielnice, które były niegdyś zjednoczonemi prowincjami, a południowe Niderlandy, które należały najpierw do Hiszpanii, a potem do Austrii, różniły się co do religii i rozwoju języka. W r. 1830 południowe prowincje powstały i nastąpił podział państwa. Książęta z domu oranjskiego zaczęli panować na północy jako królowie holenderscy a tymczasem południe przeistoczyło się w królestwo Belgii. Pierwszym królem Belgów, był Leopold sasko-koburski, którego syn noszący to samo imię, panuje obecnie. Od tej chwili oba te państwa mają rządy

¹⁾ Brazylia została w r. 1889 rzeczpospolitą i dziś ma nazwę Połączonych Stanów Brazylii (*Przyp. tłum.*).

konstytucyjne. Ponieważ powstały nieporozumienia z powodu księstwa Luksemburskiego, nad którem miał władzę król holenderski, jako członek związku niemieckiego, ogłoszono więc neutralność Luksemburgu.

9) **Szwajcarya.** Od roku 1815 w granicach Szwajcaryi nie zaszła żadna zmiana i Związek nie toczył wojny z żadnem innem państwem; natomiast nastąpiły wielkie zmiany wewnętrzne. W wielu kantonach powstania zakończyły się tem, że rządy kantonów stały się bardziej demokratyczne. W r. 1847 wybuchła nawet wojna domowa pomiędzy kantonami katolickimi a protestanckimi. Następnego roku 1848 związek kantonów zacieśnił się bardziej z powodu nowej konstytucyi federalcyjnej, która w wielu rzeczach wzorowała się na konstytucyi Stanów Zjednoczonych, tylko zamiast jednego prezydenta utworzono radę siedmiu, z władzą znacznie ograniczoną. W r. 1874 konstytucya ta została znowu przejrzaną; władzę kantonów zmniejszono jeszcze bardziej, zwiększając natomiast władzę związkową.

10) **Państwa skandynawskie.** W Szwecyi i Norwegii, po zawarciu pokoju, nie było ani powstań, ani żadnych zmian wielkich. Królowie z domu Bernadotta panowali w obydwóch państwach, z których każde posiadało swoją własną, odrębną konstytucyę. W ostatnich latach, konstytucya szwedzka została wzmocniona a wolność religijna zwiększona. Tymczasem, w Danii okres ten był pełen wielkich zmian. Królowie pozostali absolutnymi do r. 1848. Wówczas Fryderyk VII, wstępując na tron, odrazu obdarzył swój naród wolną konstytucyą. Ale powstały zatargi pomiędzy królestwem duńskim a dwoma księstwami: Holszteinem, który jest całkowi-

cie niemiecki i Szlezewgiem, który nie był członkiem związku i którego ludność jest niemiecką na południu, a duńską na północy. Walka trwała do r. 1851, w którym Dania zagarnęła oba księstwa. W r. 1864 pod panowaniem teraźniejszego króla Chrystyana IX, nastąpiła wojna z Prusami i Austryą, po której zakończeniu, księstwa te przeszły do Prus i Austrii wspólnie.

Po wojnie pomiędzy Prusami a Austryą w r. 1866, oba księstwa przeszły na wyłączną własność Prus. Północna część Szlezewgu miała być zwrócona Danii ¹⁾, lecz to nie doszło do skutku. W r. 1874 otrzymała konstytucję Islandya, stanowiąca część państwa duńskiego.

11) Rosya, Turcya i Grecya. Podczas tego okresu były jeszcze wojny między Rosyą a Turcyą i kilka dzielnic państwa tureckiego zostało odciętych. W r. 1821 powstałi Grecy w większej części krajów tureckich, a w samej Grecyi Grecy i Albańczycy, przy słabej pomocy innych ludów i bardziej energicznej—ochotników Europy zachodniej, zdołali uwolnić ziemię swoją od Turków. Lecz w r. 1827 sułtan Mahmud zawezwał na pomoc Mahometa Ali'ego paszę Egiptu, który się był stał prawie zupełnie niezależnym, i razem byliby zgnetli Greków, gdyby Anglia, Francya i Rosya nie zatrzymały i nie zniszczyły floty tureckiej pod Pilos. czyli Nawarino w r. 1827. Wówczas Francuzi wypędzili Egipcyan i Grecya stała się wolną. Pierwszego króla greckiego Ottona bawarskiego, wygnano w r. 1862; a następcą jego był Jerzy duński; w r. 1864 przyłączono

¹⁾ Za podstawę do przeprowadzenia granicy pomiędzy Szlezewgiem duńskim a pruskim, posłużyć miało powszechne głosowanie ludności. (*Przyp. tłum.*)

do państwa wyspy Jońskie. Tymczasem w r. 1828 rozpoczęła się wojna między Rosją a Turcją, podczas której Rosya odniosła pewne korzyści. Następnie Mahomet Ali, pasza egipski, walczył z Turcją i uzyskał w r. 1841 faktyczną niepodległość Egiptu. Nadto w roku 1854 zaczęła się druga wojna pomiędzy Rosją a Turcją, w której Anglia, Francya i Sardynia dopomagały Turkom. Wskutek pokoju, zawartego w r. 1856, granica Rosyi odsunięta została od Dunaju, tak jak później granica Francyi od Renu. Państwa rumuńskie Mołdawia i Wołoszczyzna utworzyły księstwo faktycznie niezależne. W r. 1875 powstał chrześcijanie w tureckich prowincjach Bośni i Hercegowinie. Tymczasem Rosya zdobyła znaczne obszary w różnych częściach Azji i cesarz Aleksander II, przeprowadził wielkie reformy wewnętrzne przez oswobodzenie poddanych. W r. 1877 Rosya wypowiedziała wojnę Turcyi. Następstwem jej było utworzenie niepodległych państw Serbii i Bułgarii. Bośnię i Hercegowinę przyłączono do Austrii (1878).

12) **Wielka Brytania i Irlandya.** Historia Anglii w tym okresie składa się przeważnie z reform wewnętrznych oraz z wojen i kolonizacji w krajach odległych. Z wyjątkiem wojny z Rosją w r. 1854, Anglicy nie prowadzili znacznych wojen w Europie. Cała Wielka Brytania oddawna ściśle była zjednoczoną. Lecz w Irlandyi, pomimo wszelkich wysiłków zrównania jej z Wielką Brytanią, wspomnienia dawniejszych krzywd podtrzymują dotychczas ducha niechęci. Kolonie angielskie ogromnie się rozszerzyły na północy Ameryki, na południu Afryki, a nadewszystko w całej Australii; przeważna ich część uzyskała konstytucye, czyniące je prawie niezależnymi w spra-

wach wewnętrznych. W r. 1837 było powstanie w Kanadzie francuskiej; lecz następnie Kanada rozkwitła i została połączona razem z innymi koloniami Ameryki północnej w jeden związek.

W r. 1807, handel niewolnikami został zabroniony w koloniach angielskich, a niewolnictwo zniesione w r. 1833. W Indjach potęga angielska znacznie wzrosła i niektóre prowincye niezależne zostały przyłączone. W r. 1858 żołnierze krajowi zbuntowali się, a po stłumieniu buntu rządu Indyj objęła korona, tak iż teraz król angielski jest bezpośrednim władcą Indyj. Znaczny wzrost kolonij i odległych posiadłości angielskich stał się przyczyną tego, że Anglia musiała prowadzić wojny w różnych częściach świata, jak na przykład z Chinami, Persyą, Abissynią i Aszantami w Afryce. Tak więc przez cały ten okres Anglia utrzymywała coraz bardziej swoje stanowisko mocarstwa wyspiarskiego, mając mniej do czynienia niż przedtem z lądem Europy a więcej—z całym światem w ogólności.

13) **Ameryka.** W Stanach Zjednoczonych okres ten zaznaczył się wielkim postępem i wielkimi zmianami. Wiele nowych stanów powstało na zachodzie a obszar związku rozciągnął się do Oceanu Spokojnego. Jedyną wojną zewnętrzną, prowadzoną przez Stany, była wojna z Meksykiem. Wielka posiadłość Texasu została po niej odłączoną od Meksyku i weszła w skład Stanów Zjednoczonych.

Lecz wielkim wypadkiem dziejów amerykańskich była rozpoczęta w r. 1861 wojna pomiędzy stanami północnymi a południowymi. Wywołało ją kilka przyczyn, z których najgłówniejszą była ta, iż niewolnictwo, które oddawna znikło na północy, trwało nadal jeszcze na południu. Kiedy w roku

1860 obrano na prezydenta Abrahama Lincoln'a, południowa Karolina odłączyła się od związku. Inne Stany południowe poszły wkrótce za jej przykładem, utworzyły odrębny związek pod nazwą Stanów skonfederowanych i obrały na prezydenta Jeffersona Davis'a. Wojna trwała do r. 1865; wreszcie południe musiało się poddać. Odtąd związek odnowił się i niewolnictwo zostało zniesione we wszystkich Stanach zjednoczonych. Tymczasem w r. 1862 Anglia, Francya i Hiszpania, miały zatarg z Meksykiem. Z Anglią i Hiszpanią, kwestya została wkrótce załatwiona, lecz Francya walczyła dłużej i usiłowała osadzić na tronie Austryackiego, arcyksięcia Maksymiliana, z tytułem cesarza. Kraj jednak nie uznał go i w r. 1867, dawny prezydent Juares, zrzucił go z tronu i rozstrzelał.

14) **Streszczenie.** Tak więc w ciągu ostatnich sześćdziesięciu lat, a szczególnie podczas ostatniego dwudziestolecia ¹⁾, świat uległ znacznym zmianom. Francya znowu po raz trzeci usiłowała zająć naczelne stanowisko w Europie, lecz została upokorzona bardziej niż kiedykolwiekbądź przedtem. Niemcy i Włosi zjednoczyli się w wielkie narody, chociaż zjednoczenie Niemiec jest mniej ścisłe niż Włoch. Austrya została usunięta od Niemiec i od Włoch, a połączyła się z państwem węgierskiem, pod berłem jednego panującego. Szwecya i Norwegia, połączone pod rządami jednego króla, trwały w tym związku i rozwijały się pomysłnie, gdy tymczasem między Rosyą a Polską podobny związek został wkrótce zerwany i Polska przestała istnieć jako państwo oddzielne. Dania została uszczuplona przez utratę dwóch księstw,

¹⁾ Autor pisał to w r. 1875. (*Przyp. włóm.*).

a Niderlandy podzielono na dwa odrębne królestwa. Cesarstwo ottomańskie wszędzie poniosło straty. Grecya została całkiem niezależną, podobnie: Serbia, Bułgaria, Rumunia i Czarnogórze; Egipt zostaje prawie niezależny. Pomimo porażki w czasie wojny krymskiej, wpływ Rosyi w Europie zostaje też bardzo znaczny, w Azji zaś urósł w ogromnym stopniu. W innych częściach świata okres ten zaznaczył się zadziwiającym, wszechstronnym postępem narodowości, używających angielskiego języka, zarówno w angielskich koloniach jak i w Stanach Zjednoczonych. Na ogół biorąc, rozwój świata zyskał wielce od czasu ważnych zmian, które zaszły od XVIII-go stulecia. Prawie każdy kraj stoi wyżej niż przedtem, lecz ogólnem dążeniem ostatnich lat jest ugrupowanie państw europejskich w małą liczbę większych mocarstw, zmniejszenie znaczenia małych państewek, a nawet zupełne usunięcie królestw i miast, które się wślawiły swoją przeszłością. Pomimo to nie możemy nie uznać ogólnego postępu w tem, co się tyczy lepszych rządów, jak również wszelkich pożytecznych wynalazków, znamionujących epokę, w której żyjemy.

K O N I E C.

T R E Ś Ć.

I. — Europa i jej mieszkańcy.	Str. 5
1) Rasy ludzkie. 2) Ludy aryjskie. 3) Ludy semickie. 4) Ludy europejskie nie-aryjskie. 5) Geografia Europy. 6) Osady aryjskie w Europie. 7) Trzy główne rasy europejskie. 8) Rzym jako ośrodek historii europejskiej. 9) Dzieje wspólne wszystkim narodom europejskim. 10) Streszczenie.	
II. — Grecya	14
1) Grecya i naród grecki. 2) Charakter Greków. 3) Grecy i barbarzyńcy. 4) Fenicyanie. 5) Kolonie greckie. 6) Czasy bajeiczne w Grecyi. 7) Wędrówka Doryjczyków. 8) Rzeczypospolite greckie. 9) Rządy arystokratyczne i rządy demokratyczne. 10) Miasta zostające pod rządami i miasta zależne. 11) Naród grecki. 12) Wojny perskie. 13) Wojna peloponeska. 14) Znakomici pisarze i filozofowie. 15) Sparta i Teby. 16) Wzrost Macedonii. 17) Aleksander Wielki. 18) Następcy Aleksandra. 19) Związek achajsko-etolski. 20) Streszczenie.	
III. — Wzrost Rzymu	30
1) Półwysep włoski. 2) Mieszkańcy Włoch. 3) Początek Rzymu. 4) Królowie rzymscy. 5) Rzym zdobywa Włochy. 6) Panowanie Rzymian w Italii. 7) Wojna z Pirrusem. 8) Wojny puniczne. 9) Prowincje rzymskie. 10) Wojny macedońskie. 11) Wojna syryj-	

ska. 12) Zdobycze Rzymian na zachodzie. 13) Ostateczne zdobycie Macedonii i Kartaginy. 14) Niesnaski w Rzymie. 15) Wojna ze sprzymierzeńcami. 16) Wojny azyatyckie. 17) Wojna domowa między Pompeuszem a Cezarem. 18) Początek cesarstwa. 19) Cesarstwo rzymskie. 20) Rozszerzenie się cesarstwa rzymskiego. 21) Cesarze z rodziny Juliuszów i Klaudyuszów. 22) Okres największego rozrostu cesarstwa. 23) Streszczenie.

IV. — Chylenie się Rzymu ku upadkowi 52

1) Wojny z Persami i Germanami. 2) Cesarze obierani przez wojsko. 3) Dyoklecjan i jego następcy. 4) Rozwój chrześcijaństwa. 5) Konstantyn i jego rodzina. 6) Chrześcijaństwo staje się religią państwową. 7) Najazdy Gotów. 8) Upadek cesarstwa we Włoszech. 9) Tworzenie się państw germańskich. 10) Języki germańskie i romańskie. 11) Anglicy zdobywają Brytanię. 12) Streszczenie.

V. — Cesarstwo rzymskie na wschodzie 63

1) Cesarze rzymscy w Konstantynopolu. 2) Odzyskanie Afryki i Włoch. 3) Wojny z Persją. 4) Rozrost Saracenów. 5) Ziemie cesarstwa zdobyte przez Saracenów. 6) Saraceni na wschodzie. 7) Wzrost Franków. 8) Nowe cesarstwo na zachodzie. 9) Dwa cesarstwa i Dwa kalifaty. 10) Streszczenie.

VI. — Powstanie narodów europejskich 72

1) Cesarstwo Franków i jego podział. 2) Królestwo zachodnie czyli Francya. 3) Królestwo Burgundyi. 4) Królestwo włoskie. 5) Królestwo wschodnie czyli Niemcy. 6) Odbudowanie cesarstwa. 7) Wzrost kró-

- lestwa angielskiego. 8) Ludy skandynawskie 9) Założenie księstwa Normandyi. 10) Cesarstwo wschodnie i Saraceni. 11) Ludy słowiańskie. 12) Streszczenie.
- VII. — **Okres wypraw krzyżowych** 82
- 1) Papieże i cesarze. 2) Dzierżawy feodalne. 3) Stan Kościoła. 4) Cesarze frankońscy. 5) Cesarze szwabscy. 6) Anglia i Francya. 7) Postępy chrześcijan w Hiszpanii. 8) Królestwo sycylijskie. 9) Cesarstwo wschodnie i początek wypraw krzyżowych. 10) Późniejsze wyprawy krzyżowe i cesarstwo łacińskie na wschodzie. 11) Późniejsze wyprawy krzyżowe do Palestyny. 12) Wyprawy pozornie tylko krzyżowe. 13) Północny wschód Europy. 14) Streszczenie.
- VIII. — **Upadek obydwóch cesarstw** 97
- 1) Królowie habsburscy i luksemburscy. 2) Papieże i sobory. 3) Miasta włoskie. 4) Papieże i królowie sycylijscy. 5) Anglia, Francya i Szkocya. 6) Wzrost Francyi. 7) Szwajcarya i Burgundya. 8) Państwa hiszpańskie. 9) Upadek cesarstwa wschodniego. 10) Rosya, Polska i Węgry. 11) Królestwa skandynawskie. 12) Odrodzenie się nauk. 13) Streszczenie.
- IX. — **Reformacya i wojny religijne** 108
- 1) Początki Europy nowożytnej. 2) Reformacya. 3) Wzrost potęgi hiszpańskiej. 4) Wojny włoskie. 5) Rzeczypospolite włoskie. 6) Papieże. 7) Reformacye w Niemczech. 8) Wzrost Francyi. 9) Rozwój Niderlandów. 10) Szwajcarya i Sabaudya. 11) Anglia i Szkocya. 12) Europa północna. 13) Polska i Prusy. 14) Rosya. 15) Turcya i Węgry. 16) Wojna trzydziestoletnia. 17) Kolonie europejskie.

- 18) Literatura, sztuka i nauka. 19) Streszczenie.
- X. — **Wielkość Francyi** 126
- 1) Wzrost potęgi francuskiej. 2) Anglia, Niderlandy i Francya. 3) Wojna o spadek hiszpański. 4) Wielka Brytania i Irlandya. 5) Niemcy i Węgry. 6) Włochy. 7) Europa północna. 8) Turcy. 9) Kolonie i osady europejskie. 10) Streszczenie.
- XI. — **Związek państw burbońskich.** 134
- 1) Francya i Hiszpania. 2) Dom austriacki. 3) Austria i Prusy. 4) Wielka Brytania. 5) Francya. 6) Hiszpania. 7) Włochy. 8) Niderlandy. 9) Europa północna. 10) Wzrost Rosyi. 11) Upadek Polski. 12) Turcy. 13) Angielskie posiadłości w Indjach. 14) Niepodległość Stanów Zjednoczonych. 15) Streszczenie.
- XII. — **Rewolucya francuska** 145
- 1) Rzeczpospolita francuska. 2) Wojny rewolucyi. 3) Panowanie Napoleona Bonaparte-go. 4) Upadek cesarstwa. 5) Włochy. 6) Hiszpania i Portugalia. 7) Niderlandy. 8) Szwajcarya. 9) Wielka Brytania i Irlandya. 10) Królestwa skandynawskie. 11) Rosya i Królestwo Polskie. 12) Turcy. 13) Ameryka. 14) Streszczenie.
- XIII. — **Zjednoczenie Niemiec i Włoch** 158
- 1) Charakter epoki. 2) Rewolucyewe Francyi. 3) Wojny Francyi. 4) Zjednoczenie Niemiec. 5) Zjednoczenie Włoch. 6) Węgry, Austria i Rosya. 7) Hiszpania i Portugalia. 8) Niderlandy. 9) Szwajcarya. 10) Państwa skandynawskie. 11) Rosya, Turcy i Grecya. 12) Wielka Brytania i Irlandya. 13) Ameryka. 14) Streszczenie.

h s

413

